

התמרים

בית דין לחיילי בית דוד

תזמך
תמימים
הזשיעא נא

גליון נ"ד ■ תשרי תשפ"ה ■ יחי אדוננו מורנו ורבינו מלך המשיח לעולם ועד

”תומכי תמימים הושיעא נא”

דברי ימי ישיבת תומכי תמימים בכלל ארחות חיי התלמידים התמימים בשנים הראשונות בפרט, מענין הוא במאד, ופרסומו ה' מביא תועלת רב להתלמידים המתחנכים במוסדי הישיבות המתנהגים ברוחה ד'ישיבת תומכי תמימים ד'ליובאוויטש להתלמד איך ומה צריך להתנהג תלמיד ד'ישיבת תומכי תמימים.

. . . ליל שמחת תורה תרנ"ט, בעת ההקפות כשהגיע להקפה השביעית - והל' כבר השעה מאוחרת ביותר, בערך שעה הרביעית בלילה - הואיל הוד כ"ק אאמו"ר הרה"ק לבאר ענין ז' ההקפות, הביאור הבינו כל השומעים, וסיים: 'בעזרת השם יתברך יסדתי ישיבה אשר בה ילמדו גולה וחסידות. היינו אשר ידעו כי בהנגלה יש פנימית התורה, והחסידות יבינו כמו שמבינים ענין בנגלה' וצוה לנגן.

כאשר סיימו לנגן, אמר: עתה שמחת תורה, הנני מתפלל לנותן התורה כי יעזור לתלמידי הישיבה ומתחנן אליו - והתחיל לאמר - "קדוש ונורא הושיעה נא, רחום וחנון הצליחה נא שומר הברית עננו ביום קראנו" - והפסיק מלכת מסביב להבימה - וצוה לנגן. וכאשר סיימו לנגן התחיל לאמר: "תומכי תמימים הושיעה נא תקיף לעד הצליחה נא תמים במעשיו עננו ביום קראנו" וסיים אמירת כל הפסוקים והל' בשמחה גדולה נגן ורקד זמן ארוך ביותר, כאשר הלך למקום עמידתו צוה לנגן ולרקוד לשמוח בשמחה גדולה.

אח"כ אמר הוד כ"ק אאמו"ר הרה"ק, הישיבה אשר בחסדי א-ל עליון נתייסדה אין לה עדיין שם, ועתה הנני קוראה בשם 'תומכי תמימים', כי מטרת הישיבה להיות תורת ד' - תורה הנגלית ותורת החסידות - תמימה, ואז היא משיבת נפש, כדאיתא במדרש "למה היא תמימה שהיא משיבת נפש, למה היא משיבת נפש שהיא תמימה".

בטוח הנני בזכות הוד כ"ק אבותינו רבותינו הק' אשר בהנהגת רוחה של ישיבה, יקוים האמור "תקיף לעד", עד ביאת גואל צדק בב"א, ובלומדל' יקוים האמור "תמים במעשיו", והכריז הישיבה שמה תומכי תמימים, תלמידים הלומדים ומתנהגים ברוחה שמם תמימים, נותן התורה יתברך ויתעלה יברך את הלומדים והתומכים בגשמיות וברוחניות.

"תומכי תמימים הושיעה נא" - שם הישיבה היא "תומכי תמימים" והכוונה היא לתורת ה' תמימה, תורת הנגלה ותורת החסידות היא פנימיות התורה והמאור שבה. הישיבה נוסדה על יסוד מוסד של אורים ותומים שמאירים הדברים ומתמימים את דבריהם.

הישיבה נקראת "תומכי תמימים" ואני מבקש את כולם, את אשר ישנו פה ואת אשר איננו פה: 'הושיעה נא'. ומבטיח להם עבור זה - 'הצליחה נא'.

[התמים חוברת א']

אורחים, אלא באופן של "בעלים".
ונקודת הביאור - על דרך ובדוגמת החילוק שבין
סוכות לשמיני עצרת, שבסוכות יוצאים לסוכה,

בשמיני עצרת ניתוסף עילוי לגבי שבעת ימי
הסוכות, ומובן שכן הוא גם בנוגע לאושפיזין -
שבשמיני עצרת אין זה באופן ד'אושפיזין', שהם

העילוי דהפצת המעיינות חוצה באופן של התיישבות וקביעות ע"י ישיבת תומכי תמימים, שהמנהל פועל שלה שייך לשמע"צ, שייך גם לשמח"ת* שהרי השם 'תומכי תמימים' ניתן בעת ההקפות דשמח"ת בקשר ובשייכות להקפה ד"תומך תמימים" הושיעה נא"

החידוש והמעלה דכ"ק אדמו"ר נ"ע מודגש גם בכך שייסד את ישיבת תומכי תמימים:

החידוש דישיבה זו הוא, שנקבע, באופן של קביעות והתיישבות (ישיבה), סדר הלימוד בישיבה דלימוד הנגלה ולימוד חסידות, וכפי שהם תורה אחת: בנגלה תתגלה חסידות וחסידות ילמדו ויבינו כפי שמבינים עניין בנגלה.

. . והכח על זה בא במיוחד משם הישיבה "תומכי תמימים" שניתן ע"י מייסד הישיבה בשמח"ת תרנ"ט, בקשר עם אמירת הפיוט בהקפה שביעית "תומך תמימים הושיעה נא", שישנו ע"ז הכח ד"תומך תמימים הושיעה נא", שישנו הכח ד"תומך תמימים" שיהי' "הושיעה נא" בכל הענינים, כולל ובמיוחד במילוי הכוונה דהתייסדות הישיבה החל מלימוד התורה תמימה, נגלה וחסידות, עד (כסיום האמירה בהקפה שביעית) - "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד", שזה נמשך בעולמות בי"ע, בעבודה בפועל, עד במעשה בפועל בעולם העשי' הגשמית.

[ספר השיחות תשנ"א ע' 283]

דירת עראי, ובשמיני עצרת נכנסים לבית, דירת קבע. ולכן בסוכות מודגש הענין ד"אושפיזין", בדוגמת אורחים שבאים באופן של עראי, ואילו בשמיני עצרת מודגש ענין הקביעות - לא "אושפיזין", אלא "בעלים".

וענין זה מודגש גם אצל שלמה המלך וכ"ק מו"ח אדמו"ר נשיא דורנו:

שלמה המלך - שבנה בית המקדש, לא רק באופן ד"ואהי' מתהלך באוהל", דירת עראי, אלא באופן של דירת קבע.

וכ"ק מו"ח אדמו"ר - מנהל פועל דישיבת תומכי תמימים שבה נתחדש הענין דלימוד והפצת המעיינות חוצה באופן של התיישבות וקביעות, בבחינת דירת קבע עד לשלימות הנצחון ד"מלחמת בית דוד" לכטל את אלו אשר חרפו עקבות משיחך באופן ד"אמן ואמן".

[ובהערה -] להעיר שגם העילוי דהפצת המעיינות חוצה באופן של התיישבות וקביעות ע"י ישיבת תומכי תמימים, שהמנהל פועל שלה שייך לשמע"צ, שייך גם לשמחת תורה שהרי השם תומכי תמימים ניתן בעת ההקפות דשמח"ת בקשר ובשייכות להקפה דתומך תמימים הושיעה נא (התמים ח"א ע"ס כד ואילך).

[*] ולהעיר מהשייכות המיוחדת של האושפיזין של שמחת תורה - הרבי מלך המשיח. **המערכת**.

[התוועדות תשמ"ח ח"א ע' 309, ושם הערה 91]

המשך מעמוד 21 <<

אולם בהגדה כותב רבינו: "אין מדקדקים שאדם אחר ימזוג את כוס היין".

בעת עריכת הסדר ביום א' דחה"פ תשכ"ח שאל הרש"ג את רבינו: לגבי קידוש בליל הפסח כתוב ב'לקוטי טעמים ומנהגים' - "ואין מדקדקין שימזוג אחר", והרי אם רוצים למזוג לכ"ק אדמו"ר שליט"א - אינו מניח לעשות כן, מה הפי', אפוא ב"ואין מדקדקין"?!
 (השיב) כ"ק אדמו"ר שליט"א: פעם אחת מזוג אצל כ"ק מו"ח אדמו"ר.

. . רש"ג: אם ירצו למזוג לכ"ק אדמו"ר שליט"א האם יסכים?

כ"ק אדמו"ר שליט"א: "את הטעמים שלי - איך אני סובר - יודע אני, ולכן לא הייתי מאפשר. אולם כיון שאצל מו"ח אדמו"ר מזוג פעם אחת לכן כתבתי "אין מדקדקין"! (להמשך הדו"ד - ראה בר"ד דיום ב' דחה"פ תשכ"ח)

תזכר עניינים

בפרדס המאור

5 מאוצר המלך

6 יחידויות וזכרונות

זכרונותיו של הרה"ח הרב אליעזר אריה ליכטשטיין שיחי

10 דרכו החדשה של הרבני בלימוד
פירוש רש"י על התורה

המאמר שהוליד את כללי רש"י ■ 60 שנה לתחילתן של שיחות רש"י

24 אנה נפשי כתבית יהבית

השתלשלות קבלת 'תורת דור השביעי' ■ פרק שלישי

אורה זו תורה

22 ערכים בגאולה ומשיח

הצומח בגאולה ■ הצצה לפרוייקט הייחודי בתורת הגאולה

28 שמחת התורה

סיום התורה? סקירה מרתקת על השתלשלות סיומה של תורה ביום 'שמחת תורה'.

נרות להאיר

42 חנה, את עוד תחיי עם ילדיך

זכרונות ר' יוסף נימויטין ■ מוגש לרגל 60 שנה לפטירת 'אם המלך'

52 רב חסידי במלתעות הקומוניסטים

תולדות חייו של חסיד מסור שנותר נאמן גם בעין הסערה ■ הרב העשיל זאמסקי

בית משיח

Eastern Parkway 744
Brooklyn NY 11213
718.778.8000

קובץ 'התמים' נערך ומופץ ע"י -

איגוד תלמידי הישיבות המרכזי - 770
דוא"ל: ato770office@gmail.com
טלפון *6358

אוצרות
מכ"ק אדמו"ר
מלך המשיח
שליט"א

בפרדס המאור

מאוצר המלך

"חבל שלא הודיע שמות האברך שלומד עמו"

עקבות איכול המלך

ט' שבט, התשי"א.

הרה"ח הור"ח אי"א וכ"ו

מו"ה מנחם ישראל שי'

שלום וברכה:

המכ' והפ"נ שלו נתקבל, ואקראהו בל"ג על ציון כ"ק מו"ח אדמו"ר הכ"מ. ביום היא"צ הבע"ל.

וצדיקא דאתפטור, דאשתכח בהאי עלמא יתיר מבחיוהו, בטח יתן ברכתו והשי"ת ימלא ברכתו בגשמיות וברוחניות.

חבל שלא הודיע שמות האברך שלומד עמו ואלו שמשפיע עליהם להזכירם על הציון הק'.

בברכה ובפ"ש חברותו תל' - לתורה ולמצוה - המחכה לבשו"ט וגם בעסקנות כו"מ. שניאורסאהן מנחם שניאורסאהן

מ'פארט צוים רבי'ן

הובצ הכנה לנטיעה לרבי שליטי"א מלך המשיח תשרי ה'תשפ"ה

הוכייע!

מ'פארט צוים רבי'ן

השני ה'תשפ"ה

100 מיליון עותקים ורבי'ן 120 מיליון כוללים 200

שיחות ומאמרים << התוודעויות >> מכתבים << קטעי התקשרות >> התוודעויות עם השפיעים << ועוד...

שראיתי איזו פעולה טובה
שבכוחה לשמח את הרבי,

כתבתי על כך לרבי.

התוועדות בסודי סודות בישיבה הליטאית 'קמניץ' ■
החברותא בחסידות בחמש לפנות בוקר ■ הוויכוח
עם ההורים על לימוד בתומכי תמימים והכרעת הבית
דין ■ ההשפעה מר' מענדל פוטרפס ■ סיפור
השתלשלות 'חדר השידורים' ■ וה'פקס' הנדיר למען
הפצת 'מענות' הרבי מלך המשיח

זכרונותיו ותולדות חייו הנדירים
של הרה"ח הרב אליעזר אריה ליכטשטיין שיחי'

מגיש: מנחם כהנא

לכיוון הכללי של עולם החסידות. במשך כשנה הסתופפתי בצילו של האדמו"ר הבית ישראל זצוק"ל מגור. זה היה בשנת תשכ"ח, כשהייתי בגיל 17 בערך. אחד מחברי, ר' חיים יוסף וייספיש של (כיום מחסידי חב"ד בשכונת רמת שלמה בירושלים), שלמד עד אז בישיבת חברון, התחיל ללמוד תניא אצל הרב יוסף צבי סגל של, והתקרב מאוד לחסידות חב"ד עד שרצה לעבור ללמוד בישיבת תומכי תמימים. אבל הרב סגל אמר לו שיעבור ללמוד עוד חצי שנה בקמניץ, ורק אחר כך יעבור ללמוד בתומכי תמימים. בחורף תשל"א הייתי לומד אתו גמרא בבוקר. באחד מארוגות הספרים בבית המדרש של ישיבת קמניץ היו במדף של ספרי המוסר חמישה ספרי תניא גדולים. אבי קנה אותם בשעתו מר' זושא וילימובסקי ע"ה שהיה מבקר בישיבות שונות ומציע להם ספרים שונים למכירה, בנגלה ובחסידות! אני וחברי ר' יוסף מאיר שטרסברג התחלנו ללמוד בחברותא תניא

(1) ראה גם 'הפרטיזן' עמ' 127 ואילך.

הרב אליעזר ליכטשטיין הוא איש חינוך וותיק, מפעילי חב"ד הבולטים בירושלים, ומדריך חתנים בהוראת הרבי מה"מ, אשר עסק במשך שנים רבות בריכוז השידורים משיחות והתוועדות הרבי מלך המשיח, וריכז את מענות ותשובות הרבי שליט"א לתושבי ארץ הקודש. כיום משמש הרב ליכטשטיין כמשפיע קהילת חב"ד בשכונת הר נוף בירושלים.

לפנינו חלק מזכרונותיו:

שלושה מכתבים שונים לשלושה בחורים

בנעוריי למדתי בישיבת קמניץ, שבראשה עמד אבי הרה"ג הרב אשר ע"ה. בישיבת קמניץ היו כמה בחורים שנהיו חסידי גור, וראיתי עליהם שההליכה בדרכי החסידות השפיעה עליהם מאוד לטובה. הם התחזקו ביראת שמים והשתפרו בכל הליכותיהם בעניינים הרוחניים. בעקבות זאת התחלתי להימשך

ב'סדר מוסר' מדי ערב.

בשנת תשכ"ט התחלתי להשתתף יחד עם חברי יוסף מאיר שטרסברג בשיעורי תניא שהתקיימו בביתו של הרב סגל. השיעור משך אותנו מאוד, ומאז התחזק הקשר שלי עם חב"ד. הפעם הראשונה שזכיתי להשתתף בהתוועדות ביישיבת תורת אמת הייתה במוצאי שבת, אור ליו"ד כסלו תשכ"ט, חג גאולת כ"ק אדמו"ר האמצעי נ"ע. ההתוועדות הייתה עם הרב יוסף צבי סגל שלי, שכיחן אז כמשפיע בישיבה.

בעקבות ההתוועדות כתבנו לרבי - אני, יוסף מאיר שטרסברג ועוד בחור אחד מקמניץ - מכתב בקשת ברכה. כולנו כתבנו איגרת אוויר אחת, על דף אחד, וכל אחד מאיתנו ראה מה שהאחרים כתבו. כעבור שבועיים בערך ענה הרבי לכל אחד משלושתנו במכתב נפרד. מעניין שאצל הבחור השלישי הייתה הוספה בסוף המכתב: "בטח שומר את שלושת השיעורים הקבועים דחת"ת". התברר שהוא עדיין לא נהג ללמוד חת"ת, אבל אנחנו כבר התחלנו ללמוד חת"ת, אך לא הזכרנו זאת במכתב. כשהבחור השלישי הבחין בהבדל בין המכתבים, הוא השתומם מרוח קודשו של הרבי.

בתקופה הקרובה המשכתי לכתוב לרבי מדי פעם, והמענות של הרבי אלי נשלחו לכתובתו של הרב סגל או לכתובת של ישיבת תורת אמת.

שיעור חסידות בחמש לפנות בוקר

בשנות נעורי נהגתי לערוך מדי שנה בערב פסח סיום מסכת, כיון שאני בכור. בדרך כלל, בחרתי לעצמי דווקא מסכת גדולה, כדי שזה ימריץ אותי ללמוד עוד הרבה דפי גמרא בימי 'בין הזמנים' של תחילת חודש ניסן. גם בניסן תשכ"ט התכוננתי לעשות סיום מסכת בערב פסח.

בליל ערב ראש חודש ניסן ניגש אלי ואל החברותא שלי, שטרסברג, בחור אחד מחו"ל, והציע לנו שניסע איתו למירון. בהחלטה של רגע אחד, הסכמנו. קיווייתי בלבי שהחברותא שלומד אתי בבוקר, יספר מחר בבוקר למשגיח שהלכתי לאיזה מקום ללמוד לבד, כדי להספיק עוד דפים לסיום מסכת... וברוך השם, כך היה. נסענו ברכבת מירושלים לחיפה, ומשם המשכנו באוטובוס למירון. היינו שם כל הלילה, ובבוקר חזרנו לישיבה.

באותו לילה, ליל ב' ניסן, יום ההילולא של כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע, סיפר לנו בחור אחד שהלילה יש התוועדות עם המשפיע ר' שלמה חיים קסלמן בישיבה בכפר חב"ד, והציע לנו שניסע אתו להתוועדות. נסענו. הגענו להתוועדות, שהייתה מעוררת ומיוחדת מאוד. גם הבחורים שנכחו שם עשו עלינו רושם חזק, כמו חיים שלמה כהן, אריה לייב קפלן (כיום במונטריאול), ואחרים. לפנות בוקר יצאנו חזרה מכפר חב"ד לירושלים, והספקנו להגיע בשעה שבע בבוקר לתפילת שחרית בישיבה. הכל היה בחשאי.

מאז, אחת לשבועיים הייתי נוסע בליל שישי לכפר חב"ד. הבחור (כיום - הרב) שלום בער וולפא הציע לי לגשת לר' חיים שלום דייטש בירושלים וליצור עמו קשר. וכך עשיתי. ומאז, פעמיים בשבוע ר' חיים שלום דייטש היה מגיע לאחד מבתי הכנסת הספרדיים הסמוכים לישיבת קמניץ ולומד חסידות אתי ועם יוסף מאיר שטרסברג. השיעור היה בשעה חמש לפנות בוקר, כדי שנספיק להגיע לתפילת שחרית בשעה שבע בישיבה. התחלנו ללמוד מתחילת הספר 'שערי אורה' של אדמו"ר האמצעי.

יום אחד סיפרתי לרב דייטש שאני מתכוון לכתוב לרבי מכתב לבקשת ברכה, והוא ביקש ממני שאזכיר גם אותו במכתב, 'חיים שלום בן מרים', וכך הרבי יחשוב עליו עוד שנייה אחת. מאז אני משתדל בכל פעם שאני מזכיר מישהו במכתב לרבי, לציין את שמו המלא ואת שם אמו.

"האברכים התלמידים שהשתתפו בהתוועדות"

בשלהי חורף תש"ל הגיע לארץ ישראל הרה"ג הרב יעקב משה לייזרזון זצ"ל, בוגר ישיבת מיר ומראשי ישיבת תורה ודעת בברוקלין, שהתקרב מאוד באותם ימים אל הרבי ולדרכה של חסידות חב"ד.

הרב לייזרזון הגיע לירושלים. יום אחד הוא בא לבקר בבית הוריי. כשראה אותי, טפח על שכמי ואמר לי: "שמעתי שנהיית חב"דניק". ענית בחיוב והוא אמר לי: "תאמר לי מה כתוב בשיעור התניא היומי". אמרתי לו מיד את תוכן הקטע של התניא בחת"ת היומי, והוא אמר: "טוב, אני רואה שאתה באמת חב"דניק". בהמשך לזה ארגנתי התוועדות חסידית אתו בחדרו באכסניה, באחד הלילות הקרובים. בנוסף

ההתוועדות שהתקיימו בישיבת תורת אמת. באותו זמן רציתי לעבור ללמוד שם, אך הורי לא הסכימו לכך, מה גם שאבי ע"ה כיהן בעצמו כראש ישיבת קמניץ בה למדת. שאלתי על כך את הרבי והרבי ענה: "אזכיר על הציון". לאחר מכן דיברתי בטלפון עם הרב חזקוני והוא אמר לי: "הרי זו הלכה מפורשת בשולחן ערוך, שאדם צריך ללמוד "במקום שלבו חפץ".

הרב חזקוני הוסיף וציטט בפניי את השאלה הידועה של הרבי: "מדוע הלכה זו מופיעה בהלכות כיבוד אב, ולא בהלכות תלמוד תורה? הרי לכאורה זו הלכה הנובעת ממעלה מסוימת בלימוד התורה!"

"אלא מבאר הרבי" - המשיך הרב חזקוני ואמר לי - "שכאשר אדם אינו שומע בקול אביו והולך ללמוד במקום שבו יצליח יותר בלימודו, בזה הוא מקיים מצות כיבוד אב לאמיתתה.

למעשה, אבי ניסה ליצור קשר עם דמויות חב"דיות שהכיר, כדי שישפיעו עלי שלא אעזוב את הישיבה שלו. הוא פנה אל הרב חיים מאיר בוקיעט מראשי ישיבת תומכי תמימים בניו יורק, אותו הכיר אבי מהתקופה בה שהו תלמידי ישיבת תומכי תמימים לצד תלמידי ישיבת מיר בשנחא; וכן אל הרב אליהו קווינט, ממזכירי הרבי, שהשתייך לחוגי הליטאים וביקר אז בארץ הקודש.

יום אחד בשנת תשל"א הגיע אלי הרב טוביה בלוי והציע לי שאנס אל הרב זעליג סלונים ואתייעץ עמו בנידון של המשך מקום לימודי. בהתחלה לא התלהבתי מהרעיון, ולא הלכתי אליו. כעבור ימים אחדים שוב הגיע אלי הרב בלוי והמליץ לי שוב לגשת לר' זעליג. בסוף הלכתי לר' זעליג והוא הציע להושיב 'בית דין' אצל הרב יוסף זיין ע"ה ולדון בנושא. לזה הסכמתי.

השלושה שהתכנסו בביתו של הרב זיין (את ביתו הכרתי היטב. זכרתי איך אבי היה מגיע בכל תחילת 'זמן' חדש בישיבה לביתו של הרב זיין כדי לקבל בהשאלה ספרים על המסכת החדשה שלומדים. ביתו של הרב זיין היה מלא בארונות ספרים, והוא היה מטפס בעצמו על הסולם ומוריד עבורו את

אלי וליוסף מאיר, נכחו בהתוועדות עוד כחמישה בחורים מישיבת קמניץ. זו הייתה התוועדות מעניינת מאוד, עם דברי התעוררות חסידיים וניגונים חב"דיים. למותר לציין שכל זה נעשה באופן חשאי, מבלי שהנהלת ישיבת קמניץ תדע על כך.

הרב לייזרזון דיווח על כך לרבי ובהמשך לזה זכינו לקבל מהרבי את המכתב הבא (נדפס לאחר מכן באג"ק חכ"ו עמ' שנו):

ב"ה, ב' ניסן ה'תשל"ל, ברוקלין, נ"י.
האברכים התלמידים שהשתתפו בהתוועדות הור"ח אי"א נר"נ עוסק בצ"צ מלאכתו מלאכת שמים הרה"ח מוה"ר יעקב משה שלי לייזרסון

ה' עליהם יחיו

שלום וברכה!

נעם לי לקבל פ"ש [פרישת שלום] מהם על ידי הרה"ח הר"מ ש', שמסר לי ג"כ על דבר ההתוועדות והשיחה בדברי תורה ויראת שמים וכו'.

ויהי רצון אשר חפץ ה' בידם יצליח להגדיל תורה ולהאדירה, הן בנוגע לעצמם והן בנוגע להפצת לימוד תורתנו הק' תורת חיים, הנגלה והפנימית, בכל מקום שיד כאו"א [כל אחד ואחד] מהם מגעת.

והרי הענין והאופן דיגדיל תורה ויאדיר מבריה מן הקצה אל הקצה, למן לימוד תינוקות של בית רבן (ב"ב כ"א, סע"ב, על פי מש"כ ברמב"ם הלכות ת"ת, סוף פ"ב) ועד לאופן הכי נעלה (חולין סו, ב).

ובעמדנו לפני חג הפסח, זמן חירותינו, הבא עלינו ועל כל ישראל לטובה ולברכה, ברכתי שלוחה לכאו"א מהם לחג הפסח כשר ושמה, ולחירות אמיתית, חירות מכל ענינים המבלבלים לעבודת ה' בשמחה ובטוב לבב, ולהמשיך מחירות ושמחה זו בכל ימות השנה. בברכה לבשורות טובות,

חי"ק

החלטת בית-הדין: בהסכמת ההורים

בקץ תש"ל התחלתי ללכת בקביעות לכל

'בית הדין' שמע את

דבריי, ולאחר מכן

הודיעו לי - ואחר כך

גם לדבי - שהחליטו

שאלך ללמוד בישיבת

'תורת אמת' בסדרי

חסידות בבקרים

ובלילות, בתנאי

שהדבר ייעשה

מתוך ידיעה ברורה

שהוריי מסכימים

לזה

הרב ליכטשטיין (מימין) והרב ישראל צבי גליצנשטיין (משמאל) על רקע השלט של ישיבת ערב בבית הכנסת צמת צדק בירושלים העתיקה

שלך - ייעשה 'שטיין' [=אבן]...

בשנים מאוחרות יותר, לאחר נשואי, כשהמשפיע הרב מענדל ווכטר של היה מתארח בשבתות בירושלים, הוא היה מתארח בבינתו והייתי מביא בחורים משיבות שונות והוא היה מתוועד איתם.

"הנני מאשר קבלת מכתביו"

במשך קיץ תשל"ג עורר הרבי לכנס את ילדי ישראל לתורה תפילה וצדקה, כמ"ש "מפי עוללים ויוגקים יסדת עוז גו' להשבת אויב ומתנקם". כידוע, זמן לא רב אחר כך פרצה בהפתעה מלחמת יום הכיפורים, והתברר שהכל היה צעד רוחני שנועד להקדים רפואה למכה.

באותה תקופה עדיין למדתי בישיבת קמניץ וסידרתי קבוצת ילדים שהתאספו לשנן משניות בעל פה. ב'חדר' של קמניץ הייתה שיטה מיוחדת של לימוד ושינון משניות, וזה התאים להם מאוד. כמאה וחמישים ילדים נבחנו על שני סדרים שלמים של משניות, למעלה מאלף משניות בסך הכל. בו' תשרי תשל"ד התקיימה מסיבה גדולה ומפוארת עם חלוקת פרסים על שינון המשניות. המצטיינים זכו בש"סים גדולים!

באותה תקופה ניהלתי במקביל בבית הכנסת צמת צדק בעיר העתיקה 'ישיבת ערב' לילדי הרובע היהודי, ילדים שרובם מבתיים של 'מזרח'ניקים'. בחורף תשל"ד ארגנתי מסיבה מיוחדת לילדי ה'ישיבת ערב', בהנחיית הרב נפתלי רוט. במסיבה חולקו פרסים על

הספרים המבוקשים) היו: הרב זוין עצמו, ר' זעליג סלונים והרב שמואל אלעזר הפרץ ע"ה.

'בית הדין' שמע את דבריי, ולאחר מכן הודיעו לי - ואחר כך גם לרבי - שהחליטו שאלך ללמוד בישיבת 'תורת אמת' בסדרי חסידות בבקרים ובלילות, בתנאי שהדבר ייעשה מתוך ידיעה ברורה שהוריי מסכימים לזה. וכך היה: ביקשתי מהוריי שיסכימו לבקשתי בנוגע להליכה יומיומית ל'סדרי חסידות' בישיבת תורת

אמת. הוריי הסכימו, ומאז הלכתי ל'תורת אמת' פעמיים בכל יום ללמוד חסידות, ב'סדר חסידות' בבוקר וב'סדר חסידות' בערב.

בשלב זה היה אסור לי לדעת, שהגיעה הוראה מפורשת מהרבי לר' זעליג שידבר אתי על כך. זה נודע לי רק בשלב מאוחר הרבה יותר, מפי אחדים מהבחורים ב'תורת אמת' (ביניהם ר' חיים אשכנזי ע"ה) שסיפרו לי לבסוף שר' טוביה לחץ עליהם שישיעו עלי - כביכול מיוזמתם - להתייעץ עם ר' זעליג, מאחר שזוהי הוראה שהתקבלה מהרבי...

בי"א ניסן תשל"ב הרבי שלח ספרי תניא לחלוקה לתלמידי ישיבת 'תורת אמת', והנהלת הישיבה החליטה שגם לי מגיע ספר תניא, על אף שאינני תלמיד מן המניין בישיבה. הרב זעליג פלדמן (ראש הישיבה) אמר לי בשם הנהלה: "הבעש"ט אמר ש"במקום שרצונו של אדם - שם הוא נמצא", והרי אתה רוצה להיות ב'תורת אמת', ולכן מגיע גם לך לקבל".

בשנים הקרובות הייתי מביא לפעמים בחורים משיבות ליטאיות להשתתף בהתוועדויות של המשפיע ר' מענדל פטרפס ע"ה בכפר חב"ד. לפעמים הייתי מביא אותם לבקר בביתו שלו. אשתו הייתה מכינה להם מרק חם, ור' מענדל בכבודו ובעצמו היה מגיש להם את המרק... הם מאוד התפעלו מהפשטות שלו. פעם הוא אמר לי, ביחס לקירובו לחסידות של הבחור אברהם כהן ע"ה שלמד בישיבת חברון (לימים, משלוחי הרבי בבאר שבע): אם תלמד אתו חסידות, אזי מה'שטיין' [=אבן] שלך - ייעשה 'ליכט' [=אור]. ואם לאו, אז מה'ליכט' [=אור]

ילדי הקייטנה עם הרב ליכטשטיין
על ציון ר' ישראל אריה לייב

ישראל אריה לייב ע"ה, אחיו של הרבי. צילמנו כעשרים וחמש תמונות מאותו מעמד, ושלחתי אותן לרבי. אחר כך המזכיר ר' בנימין קליין התקשר אלי ואמר לי: "אינך יכול לתאר לעצמך איזו נחת רוח גרמת לרבי! הרבי הביט על התמונות מכל הצדדים, ושוב עיין בכל הפרטים שנראים בהן...". מאז הקפדתי לאורך כל השנים לנסוע לציון ר' ישראל אריה לייב, ביום הארצייט שלו, ל"ג אייר.

'קייטנת לוי יצחק'

בקיץ תשל"ו ניהלנו את קייטנת חב"ד בשכונת הגבעה הצרפתית בירושלים. במענה לשאלת רב השכונה, הגה"ח הרב אברהם מיכאל הלפרין שליט"א, הרבי העניק לקייטנה זו את השם 'קייטנת לוי יצחק', על שם אביו הגה"ק רבי לוי יצחק נ"ע.

הייתה זו הקייטנה היחידה בירושלים שהיו בה גם ילדי 'חדר', וגם ילדים מבתי-ספר ממלכתיים. כן, בקייטנה לבנות היו גם בנות מ'בית יעקב' וגם תלמידות מבתי-ספר ממלכתיים.

בזכות הקייטנה הזו נחלש מאוד כוחה של התנועה הקונסרבטיבית בשכונה, אשר לה היה שם מעוז רציני. הם נלחמו וקיבלו אישור מראש העיר טדי קולק כדי לפתוח ב"ס קונסרבטיבי על-אזורי. מר גדיש, האחראי על מחלקת החינוך בעירייה, הנחה את אנשיו להיאבק נגדנו בכל הכוח. יומיים לפני תחילת הקייטנה ביטלו לנו את המקום שהוקצה לנו לקייטנה, בבי"ס מסוים.

היה שם יהודי בשם אברהם שאנס, סגן מנהל מחלקת החינוך בעירייה, יהודי דתי בעל לב חם מאוד. הוא כינס את כל חברי המחלקה שיבואו למחרת בבוקר למשרדו של היו"ר גדיש. הוא הכריז באוזני מר גדיש בנוכחות כולם: כל הקייטנות בירושלים אמורות להיפתח בעוד יומיים. אני מסיר מעלי כל

"אינך יכול לתאר לעצמך איזו נחת רוח

גרמת לרבי! הרבי

הביט על התמונות

מכל הצדדים, ושוב

עיין בכל הפרטים

שנראים בהן..."

שינון משניות ודפי גמרא בעל פה. בין התלמידים ב'שיבת ערב' היו בניו של הרב אביגדור נבנצאל, רבו של הרובע היהודי, וגם הם היו ממקבלי הפרסים. עליתי עם ישראל גליצנשטיין לביתו של הסבא, מבקר המדינה מר יצחק נבנצאל, להזמין אותו למסיבה, וצירפנו אלינו את הבחור יענקל חזן שסייע לנו ב'שיבת ערב'. סיפרתי למר נבנצאל שיענקל הגיע לאחרונה מרוסיה, והוא ניגן בפניו 'ניעט ניעט ניקאווא'. הוא התרגש מאוד והודיע שיבוא למסיבה.

הנגיד החב"די הרה"ח ר' אברהם פרשן ע"ה השתתף במסיבה זו, והתפעל מאוד, עד שהודיע בו במקום לגבאי ביהכ"נ צמח צדק הרה"ח ר' יהושע יוזביץ שי' שהוא מקציב תרומה של 500 דולר כדי לարגן שם גם פעילות של 'מסיבות שבת' לבנות. אחר כך הוא נכנס למשרד ביהכ"נ צ"צ וטילפן לרב חזקוני כדי לדווח לו על הכל.

בהמשך לכך כתבתי לרבי שני מכתבים מפורטים, דו"חות על המסיבות שארגנתי בקשר ל'שיבת ערב' בבית-הכנסת צמח צדק בעיר העתיקה וב'חדר' של קמניץ, וצירפתי למכתבים אלבומי תמונות, כאשר מתחת לכל תמונה של ילד שקיבל פרס כתבתי את שם הילד, על מה נבחן ומה הפרס שקיבל.

לאחר קבלת המכתב הראשון שלי, הרבי ענה לי במענה במכתב, שברובו היו הוספות רבות בכתב-יד - קודשו. המכתב נעלם ממני ברבות השנים, ולהלן שורות אחדות החקוקות בזכרוני (התוכן): "הנני מאשר קבלת מכתבו מיום ... [כאן שינה הרבי בכתב-יד - קודשו מ'מכתבו' ל'מכתביו', והוסיף את התאריך של המכתב השני ששלחתי]. המכתב נשלח אלי לפני פורים, והרבי הוסיף שם כמה וכמה מלות ברכה, לפורים שמח וכו'.

באותו חורף, תשל"ד, נסעתי עם ילדי ה'שיבת ערב' מהרובע היהודי לטיול בצפון, וביקרנו בציונו של ר'

זמן קצר לפני
כניסת שבת, דפק
אלמוני על הדלת
כשבידו בתי. "זו
הבת שלכם?"
הוא שואל. "עבר
כאן רכב, פגע
בה והפיל אותה
על הכביש"

בתוארים "עוסק בצרכי
ציבור, רב פעלים וכו" -
איחל לי הרבי "בברכה
להרחבה ולהצלחה
ולבשורות טובות".

באחת השנים עברתי
לפני הרבי במעמד חלוקת
הזולרים, והזכרתי את
שמו של איזה גביר מארץ
הקודש שהבטיח לתרום
לפעילותנו סכום עתק
של עשרות אלפי דולרים.

הרבי נתן לי דולר עבורו והוסיף: "שיהיה בחסד
וברחמים". נוסח הברכה לא היה מובן לי. כעבור זמן
קצר נודע לי שהאיש נחקר על עבירות מס ונשלח
למאסר...

"להוסיף בעסקנותם בחינוך על טהרת הקודש"

במשך 15 שנים אחרי החתונה התגוררנו ברחוב
ירמיהו 6 בירושלים, ליד ישיבת תורת אמת,
והתפללתי בשבתות בישיבה. יום שישי אחד, זמן
קצר לפני כניסת שבת, דפק אלמוני על הדלת
כשבידו בתי. "זו הבת שלכם?" הוא שואל. "עבר
כאן רכב, פגע בה והפיל אותה על הכביש". מיהרתי
לקחת אותה מיד לבית הרפואה 'הדסה' בהר הצופים.
בתי הייתה אז בת שלוש. ראיתי שהיא חשה בטוב
וויתרתי על עריכת בדיקות מקיפות. האדם האלמוני
שדפק בדלת הגיע אף הוא לבית הרפואה, לעקוב
מקרוב שהכול בסדר. היה זה הנהג הפוגע בעצמו.

מספר חודשים לאחר מכן, באותו מקום, אותה
ילדה שוב נפגעה מרכב. גם הפעם הנהג דפק בדלת
הבית ושאל: "זו הבת שלכם?". השבתי בחיוב והוא
אמר לי: "הפלתי אותה עם הרכב שלי". אשתי שלחה
אותה קודם למכולת. כשהרכב פגע בה, התפוצץ
בקבוק רוטב אדום וחשבו שזה דם, אך ברוך השם
התברר שזה לא יצא דם מגופה. ראינו שהמצב בסדר
ונרגענו. אבל במקביל, פחדנו מאוד. הייתה זו פעם
שנייה, בהפרש של כמה חודשים, שבתנו נפגעת
מרכב חולף.

כתבנו על כך לרבי ושאלנו מה עלינו לעשות
ובפרט שזה קרה פעם שנייה לאותה ילדה ובאותו

אחריות, תנהל אתה לבדך את הכל. מר גדיש נבהל
ושאל מה קרה. שאנס הסביר לו שזה בגלל מה
שקרה בגבעה הצרפתית. גדיש הורה מיד לסדר לנו
מקום גדול ורחב, והכל התנהל באופן נפלא.

באותה שנה היו אצלנו בקייטנה אלף ילדים!
כמה מנציגי מערכת החינוך בירושלים באו לראות
בהתפעלות את ההצלחה שלנו. בספריית אגודת
חסידי חב"ד בניו-יורק נשתמרו 131 תמונות ששלחנו
לרבי מאותה קייטנה. בכמה מהתמונות רואים את
'טנג' המבצעים' החדש (החום) שהגיע אז לארץ
הקודש. הבאנו את ה"טנג'יסט" הת' שלום דוכמן
שי' שיסביר לילדי הקייטנה על משמעותו של 'טנג'
המבצעים, וזו הייתה אטרקציה אמיתית עבורם...

בתקופת הקייטנות עדיין למדתי ב'כולל' של
קמניץ. בלילות הייתי חוזר הביתה בשעה מאוחרת,
ובשש וחצי בבוקר כבר הייתי צריך לפקח על
מערכת ההסעות לקייטנות, משם ל'כולל', ומשם
שוב לקייטנות, וחוזר חלילה. כך אירע שהיו פעמים
שניסיתי ללמוד את שיעור החת"ת היומי בלילה
אחרי חצות, ולפעמים נרדמתי באמצע...

באותה תקופה קיבלתי מכתב מהרבי שבסופו
נכתב: "בטח שומר את שיעורי חת"ת הקבועים, על
כל פנים מכאן ולהבא". זו הייתה הפעם היחידה
שהרבי כתב לי כך, והבנתי שזה רומז למה שקרה
לי לאחרונה... המזכיר אמר לי שהכוונה היא שקודם
צריכים ללמוד את החת"ת היומי, ורק אחר כך
להשלים את מה שהחסירו בימים הקודמים².

מבצע כשרות

בשנת תשל"ו הייתי האחראי על 'מבצע כשרות'
בירושלים והסביבה. הכשרנו במשך כשנתיים קרוב
לאלף מטבחים! באותה תקופה הרבי שלח לי 50
לירות, בתור השתתפות בפעילות של 'מבצע כשרות'.

הפעילות של העסקנות הציבורית, כולל 'מבצע
כשרות', עלתה לנו כספים רבים, שגרמו לי לשקוע
בחובות גדולים. בשנת תשמ"מ כתבתי על כך לרבי,
וקיבלתי את המענה הבא: "יריעיש אצל עסקני אנ"ש
בארץ הקודש. אזכיר על הציון". גם במכתב ברכה
מכ"ף מרחשוון תשמ"מ, בו פונה אלי הרבי בין היתר

(2) להעיר מאג"ק ח"ג עמ' שלא (נדפס גם בלקו"ש חכ"ז ע'
236).

להרכיב עליו עד חמישה אנשים, שכל אחד מהם מצטרף באמצעות קוד שהוא רוכש מראש (גם אם הוא נפל פתאום מהקו, הוא יכול להתקשר שוב מיד ולהתחבר מחדש בעצמו, באמצעות הקוד האישי שלו). המכשיר הזה עלה לי חמשת אלפים לירות! המערכת הזו עבדה מצוין. אחר כך ר' לייזר קליין הרחיב לנו עוד יותר את המערכת. הוא הפנה אותי

לאיש האחראי במשרד התקשורת על אספקת קווי טלפון חדשים למקומות חדשים. בדרכים לא דרכים הצלחתי ליצור קשר עם האיש, ולשכנע אותו לספק בהקדם קווים חדשים לארון ספק ברחוב עלי הכהן. משם משכו חמישים קווים עד לחדר השידורים בישיבת תורת אמת. ומאז, במשך כל השנים עד כ"ז אדר ראשון תשנ"ב, כל ריכוזי חב"ד בארץ הקודש קיבלו קווים דרכנו. לפעמים היה נשאר לי קו פנוי, והייתי מעביר אותו לאדמו"רים ולרבנים חשובים, ביניהם האדמו"ר בעל ה'תולדות אהרן'.

מאחרי כ"ז אדר תשנ"ב ועד ג' תמוז תשנ"ד חדר השידורים שימש להעברת ידיעות על מצבו הבריאותי של הרבי לכל ריכוזי חב"ד בארץ ישראל.

ר' זלמן גורארי' ביקר בארץ הקודש בקיץ תשל"ו, ראה את הכל והתלהב מזה, והבטיח לממן את המכשיר החדש. בזכותו, קיבלנו מימון חשוב לחלק נכבד מההוצאות הכספיות שהיו כרוכות בזה. היה גם אולפן הקלטות מיוחד שאיפשר לנו להקליט את השידורים במכשיר טייפ גדול, ולהעביר מיד קטעים קצרים מההתוועדות לשידור 'קול ישראל'.

הרה"ח ר' בערקע וולף ע"ה עבד איתנו יד ביד בתחום זה. כאשר ר' חיים ברוך הלבפשטס היה מזווח לרבי אחרי

ההתוועדות על כל המקומות שקיבלו באמצעות את השידור מההתוועדות, אם הייתי מתעכב במשלוח הדיווח על המקומות שקיבלו את השידור בארץ ישראל, הוא היה אומר לי שהרבי ממתין לקבל את

מקום. הרבי השיב: "להוסיף בעסקנותם בחינוך על טהרת הקודש. אזכיר על הציון". מובן שמאז הוספנו על פעילותנו בתחום החינוך וטהרת המשפחה.

חדר השידורים

זמן מה לאחר נישואי נכנסו לביתי שני חסידים - ר' יעקב-אליעזר מן ור' יענקל ברגמן - ואמרו לי שיש אצלם מכשיר שבאמצעותו אפשר לנהל את העברת השידורים מההתוועדות של הרבי לנקודות שונות ברחבי ארץ הקודש. משכתי מספר קווים ממשרדי ישיבת תורת אמת ועוד כמה קווים מכל דיירי הבניין

של רחוב אלקנה 10 (גליצנשטיין, רבינוביץ, קעניג, ועוד). וכך הצלחתי לייצר מעין מרכזייה שאליה מתקשרים מנקודות שונות ברחבי הארץ כדי להעביר את השידורים לכל המקומות.

מצאתי אדם בשם אילן שלו ע"ה, שעבד במרכזייה של משרד התקשורת. הוא ידע להתאים את הכוח שצריך להעביר ממכשיר טלפון למכשיר ה'אמפליפיר' אל הרמקול. בהתחלה הוא בנה לנו מערכת שתתאים לשדר לשבעה קווים. הייתי מקבל קו אחד מחדר השידורים בניו יורק, בהנהלת ר' חיים ברוך הלבפשטס, וממנו הייתי מעביר לכל המנויים בארץ הקודש. זכור לטוב רב

הכותל, הרב יהודה גץ צ"ל, שסייע לנו רבות בנושא זה.

ר' לייזר קליין ע"ה (אביו של ר' משה קליין) עזר לנו בהשגת מכשיר של 'שיחות ועידה', שאפשר

סיימתי את המכתב כרגיל במלים: **'ונוכה בקרוב ממש לביאת משיח צדקנו וכו'.**

במענה קודשו ענה

הרבי: **"ת"ח על**

הבשו"ט". ולפני

המלים שלי 'ונוכה

בקרוב ממש', הוסיף

הרבי: "ולפני זה

גאולתו, הקלה

עכ"פ במצב החובות

וכו'. אזכיר על הציון".

הרשימה מירושלים.

באחת הפעמים, כשהרבי דיבר על 'מיהו יהודי', עלינו לביתו של הגרפ"מ אלטר זצ"ל (אז ר"י שפת אמת), לימים האדמו"ר הפני מנחם' מגור, והשמענו לו

את כל השיחה החריפה. כשדיווחנו על כך לרבי, ביקש הרבי מהמזכיר שישאל: למה לא השמענו לו את המאמר שנאמר באותה התועודות? עלינו שוב לביתו של הפני מנחם', והוא ישב בריכוז רב והתאמץ להאזין למאמר העמוק. בכמה קטעים הוא ביקש מאיתנו להחזיר את הסליל לאחור, כדי שיוכל לשמוע שוב קטע מסוים.

"ת"ח על הבשו"ט"

נראה לי שאחת הזכויות שיש לי אצל הרבי היא - המנהג לדווח לו בקביעות על בשורות טובות. בכל פעם שראיתי שמישהו עשה איזו פעולה טובה שבכוחה לשמח את הרבי, כתבתי על כך לרבי.

המנהג הזה החל זמן קצר לאחר חתונתי. מאז ומתמיד, כאשר ר' זושא וילימובסקי היה מגיע לירושלים, היה הוא ניגש לבתיהם של כמה חסידים בעיר. לאחר חתונתי, החל ר' זושא לפקוד בקביעות גם את ביתי. פעמים רבות ישב בביתי וכתב לרבי דיווחים שונים. מתוך דבריו הבנתי שהוא כתב לרבי גם עלי כמה פעמים. ממנו למדתי שכדאי לכתוב לרבי דיווחים טובים.

כמעט לא עבר אף יום שבו לא כתבתי לרבי בשורות טובות, לא דווקא על עצמי ולא דווקא בקשר

לחסידות חב"ד. כשראיתי משהו שיכול לגרום לרבי נחת רוח, כתבתי לו. קטע עיתון עם ידיעה שעשויה לשמח את הרבי, ידיעה על שיעור חדש שנפתח וכדומה. הרבה פעמים קיבלתי מענות כמו 'אזכיר על הצינן'. ר' בערקע וולף היה שולח לרבי את החדשות המדיניות והפוליטיות וכדומה, ואני שלחתי ידיעות פשוטות.

שמעתי פעם בדרך אגב ממישהו שהרבי מקדים לקרוא מכתבים שנכתבו בכתב יד קריא. לפיכך קניתי מכונת כתיבה עם תוכנת 'מעבד תמילים' והייתי מקליד באותיות גדולות, וכך הייתי כותב לרבי דיווחים באריכות. הייתי מצרף לזה פתק קטן בו תיארתי את ההתרחשות ההיא בקיצור (בכדי שהרבי יוכל לקרוא את תמצית הדברים בלבד, באם יחפוץ בכך).

"ולפני זה - גאולתו"

חודש ימים לאחר מכן, היה איזה בעל תשובה מחו"ל שהתחתן עם בעלת תשובה מחו"ל ור' משה וובר ביקש ממני לטפל בו ולסייע לו. עשינו להם 'שבת שבע ברכות' בביתנו. הזמנתי את הרב שמעון אליטוב, הדובר פורטוגזית כמו החתן, שידבר עמם בליל השבת. סב החתן היה בגיל 77, וכיבדתי לקדש על היין. הוא פרץ בבכי באמצע הקידוש, ואחר כך הסביר את עצמו באידיש: 70 שנה לא שמעתי קידוש...

במוצאי השבת כתבתי לרבי. סיימתי את המכתב כרגיל במלים: 'זנזכה בקרוב ממש לביאת משיח צדקנו וכו'. במענה קודשו ענה הרבי: "ת"ח על הבשו"ט". ולפני המלים שלי 'זנזכה בקרוב ממש', הוסיף הרבי: "ולפני זה גאולתו, הקלה עכ"פ במצב החובות וכו'. אזכיר על הצינן". עד היום אני כותב לרבי בכל פעם שאני רואה משהו שיכול לשמח את הרבי, אני נוהג לפתוח ב'אגרות קודש', ורואה נפלאות.

מתוך תשורה אלפנביין - ליכטשטיין, תשפ"ד ועוד.

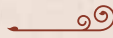
פירושו של רש"י על התורה

זכה לשירי שבח והלל מגדולי ישראל בכל הדורות. מאז שנתפרסם בתפוצות והופץ בעולם. די להעיף מבט בערך 'רש"י' בספרים העוסקים בספרות גדולי הדורות כגון 'שם הגדולים לחיד"א', וכבר נזכה לחזות בביטויים נפלאים בלתי שגרתיים אודות הפירוש. נכדו 'רבינו תם' כתב על הפירוש: "מה שעשה אדוני זקני הש"ס אף אני אעשה זאת, אבל פירוש המקרא לית ביחילי כי לא אוכל עשוהו".

גדולי הדורות כתבו פירושים רבים לבאר את דברי רש"י, ובהם 'גור אריה' למהר"ל מפראג; 'דברי דוד' לרבי דוד הלוי בעל ה'טורי זהב' על השו"ע; 'לבוש האורה' לרבי מרדכי יפה 'בעל הלבוש'; 'ספר הזיכרון' לרבי אברהם בקראט; 'המזרחי' לרבי אברהם מזרחי; 'שפתי חכמים' לרבי שבתי באס; 'משכיל לדוד' לרבי דוד פארדו בעל ה'חסדי דוד' על התוספתא; 'עמר נקא' לרבי עובדיה מברטנורא; 'דבק טוב' לרבי שמעון הלוי אושנבורג; 'דקדוקי רש"י' שחיברו א' הקדמונים ועוד ועוד.

כל אלו ביארו פירושים לא בהירים ברש"י, הסבירו דברים שתומים, והביאו תשובות והוכחות למה רש"י בחר פירוש זה בדווקא, זה בכה וזה בכה. אך פירוש שלם מובנה ומסודר על דרכו ושיטתו של רש"י בפירושו על התורה, ככל הנראה את זאת השאירו למלך המשיח לעשות.

הרב טוביה שיח' בלוי זכה לרכז את כללי רש"י שחודשו והתבארו בשיחות כ"ק אד"ש מה"מ לספר אחד רב האיכות והכמות, ושמו "כללי רש"י בפירושו על התורה". לחביבות מיוחדת זכה הספר אצל הרבי שליט"א, עד שהיה לאחד מן הספרים הבודדים שנכתבו ונערכו ע"י חסידים שזכה להידפס עם 'השער בלאט' של ספרי הרבי!

בגיליון מספר 82 כסלו-טבת תשל"א של כתב העת 'שמעתין' ביטאון איגוד מורים למקצועות הקודש במוסדות על יסודיים דתיים ("פרסם הרב טוביה בלוי מאמד מקיף תחת הכותרת "דרכו של האדמו"ר מלובביץ' בלימוד פרש"י" ובו פרס את עיקרי שיטת הרבי בלימוד רש"י).

מאמר זה גרם נחת רוח לרבי מלך המשיח. בעקבות כך "נולד" הרעיון לאגד מבין כל השיחות בצורה יסודית יותר ספר שיכלול את כל כללי רש"י על פי שיחותיו של הרבי - כפי שכתב לו הרב חודקוב (בכ"ה אייר אותה שנה):

"ומאחר שהשם יתברך הצליחו בכל הנ"ל, כדאי ונכון היה הדבר שישתדל למצוא בשיחות הקודש הנ"ל עוד כללים מפירוש רש"י על מנת לפרסם גם אותם.

ואגב התעסקותו בכל הנ"ל, הגה באם יעלה בידו לסדר קונטרס שלם של כללי רש"י - על-פי שיחות כ"ק אדמו"ר שליט"א - היינו דנים על האפשרות להדפיסו בתור חוברת (עבור אנ"ש שיחיו. ואולי גם לקהל רחב יותר).

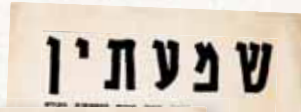
בט' באלול תשל"א קיבל הרב בלוי מענה מהרבי (אגרות קודש כרך כ"ז עמ' ריא):

"עריכת חוברת כללי פירוש רש"י (בצירוף דוגמאות לכל אחד ואחד) - על-פי השיחות - נכונה במאד. ובפרט באם תצורף לה רשימת פירוש רש"י שנתפרשו עד עתה ותגרום, כמובן, נחת-רוח רבה, וקל להבין".

הרב טוביה בלוי מציון, כי בשלב מאוחר יותר נמסרה לו הוראה לא לצרף את רשימת פירושי רש"י שנתפרשו עד עתה.

בכמה הזדמנויות הזכיר הרבי את "כללים בעניין לימוד רש"י שנדפסו על-ידי הר"ט בלוי ב'שמעתין'.

המאמר שהוליד את 'כללי רש"י' <<

החל

מתחלת שנת תשכ"ה מייחד כב' קדושת אדמו"ר שליט"א מליובאוויטש 'שיחה' אחת (או יותר) בכל 'התוועדות' - לקטע מתוך פירוש רש"י לפרשת השבוע.

מאז ועד היום קיים הרבי כ-250 התוועדות (בממוצע מקיים הרבי 2-3 התוועדות לחדש, ואילו בשנה הראשונה למנהג האמור, היא שנת תשכ"ה, שהיתה שנת האבלות לפטירת אמו הרבנית חנה נ"ע, התוועד הרבי לזכרה מדי שבת בשבתו), כך שעד עתה הושמעו מפיו ביאורים לכ-4 קטעים בפירוש"י לכל פרשה מפרשיות התורה: מבחינה כמותית אין, איפוא, עדיין לפנינו אלא דיון חלקי ביותר בפירושו הגדול של רש"י על התורה (אם כי גם מבחינה כמותית הרי הדיון על כל קטע נמשך זמן רב, כדלהלן).

ברם, מבחינה איכותית יש לפנינו:

א. דוגמא וכיוון דרך לגישה אל פירוש רש"י. צד זה טמון בפתחה של כל שיחה כזו, כלומר בשאלות, קושיות ודיוקים בדברי רש"י, על יסוד כללים קבועים, כפי שנראה לקמן. מזה נלמד איך לגשת לפירוש"י עה"ת ומה לחפש בו. מבחינה זו מספיק, איפוא, גם החומר שכבר הופיע, למרות שהוא מקיף רק אחוז קטן מדברי רש"י, בחינת תן לחכם ויחכם עוד".

ב. עיקר כל "שיחה", הפתרון לשאלות והביאור בדברי רש"י, עשוי להפליא כל מעיין - בגאונות שבו, בבקיאות העצומה, בחריפות המקורית, המפתיעה במדה מסוימת, יחד עם הפשטות הישרה מאידך, המעוררת השתוממות על שלא הובנו כך הדברים לפני כן... מבחינה זו עלינו להמתין לביאורים על שאר קטעי פירוש"י ההולכים ומתוספים בכל התוועדות".
עד כאן על המסגרת של הביאורים הנידונים.

כללי רש"י:

כשאנו ניגשים לדון בתוכן הביאורים, עלינו לנסות לאתר את הכללים של הרבי בביאוריו, 'כללים' אלה, מהווים הנחות מוקדמות המעוררות שורת שאלות וקושיות בקטע המתבאר, שבהן נפתח דיון בקטע הביאור עצמו לכל קטע מהווה, איפוא, כעין פתרון לחידת תשבץ שהונחה לפנינו.

הרבי לא פירט באופן הצהרתי מוקדם את כל הכללים, אך הם משולבים בתוך הקושיות שבפתיחת הביאורים השונים, ומהן ליקטתי וניסחתי אחד עשר

כללים כדלהלן.

לפני כן עלי לציין, כי רבים מן הכללים טמונים בדברי פרשני רש"י הקדמונים, (ראה ההקדמה המעניינת של הספר 'משכיל לדוד') אם כי לעתים, שונות דרכי יישומם של כללים אלה בין הפרשנים הקודמים, ובמקומות אלה אציין את דרכו וחיודשו של הרבי.

באופן כללי: החידושים לגבי הפרשנים הקודמים הם לא רק בתוספת כללים (כפי שיצינו במקומם) אלא גם בפיתוח ופירוט הכללים שהניחו הקודמים. בקשר עם זה אזכיר שיחה של הרבי (ח"י אלול תש"ל) בנושא 'חידושי תורה':

הרבי התעכב על דברי רבי אליעזר שאמר: "לא אמרתי דבר שלא שמעתי מפי רבי מעולם" (סוכה כ"ח) ונשאלת השאלה - הרי הלכה פסוקה בהלכות ת"ת שכל אחד חייב לחדש בתורה, ובלשון הזוהר (ח"א י"ב ב'): "לאפשא לה", הרבי הסביר (בהרחבה ותוך ציוני מקורות) שהקבלה מפי הרב צריכה להיות בכללים יסודות והנחות מוקדמות - שעל בסיסם יש לפתח ולפרט ולחדש דברים כך (כך מוסבר המאמר: "כל מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש ניתן למשה מסיני", ונשאלת השאלה איך אפשר לציין במושג "לחדש" דבר שניתן למשה, אך ההסבר הוא שלמשה ניתנו הכללים שעל יסודם מחדש התלמיד הותיק ואכמ"ל).

דברים אלה אמורים לגבי הכללים שהניחו הקדמונים בפירוש רש"י ושהרבי הביאם לידי פירוט, פיתוח והרחבה.

ובכן, לאור הקושיות של הרבי בפתיחות לביאוריו - יש לציין אחד עשר כללים בפירוש רש"י על התורה:

אחד עשר כללים:

כלל א':

רש"י הוא בראש ובראשונה פשוטן: "ואני לא באתי אלא לפשוטו של מקרא". זה הכלל היסודי שרש"י עצמו קבעו. אלא שמכלל זה מסתעפות הנחות רבות, אשר במבט שטחי אינן כה פשוטות.

לפי זה יוצא, שקטע שרש"י אינו מבאר, מובן בו פשוטו של מקרא לכל מעיין (על רמת ידיעותיו של 'המעיין האלמוני' נעמוד להלן) אם מידיעה טבעית ואם מידיעות המופיעות בפסוקים שלפני המקרא

הנידון (או בפירוש רש"י שכבר נלמד), דלכן אין רש"י מוצא צורך להתעכב עליו.

מובן איפוא מאידך, שבמקומות בהם מפרש רש"י את המקרא, הרי שיש כאן צורך לפרש. כלומר יש כאן קושי מסוים, או כמה קשיים, ורש"י מתכוון בדבריו להבהיר את הטעון הבהרה.

כלל זה היה נר לרגליהם של רוב מפרשי רש"י, כל קושי שישנו בפשוטו של מקרא מסולק אנג עיון בלשונו של רש"י!

כלל ב'

בהתאם לזה מובן, שכל מלה מדברי רש"י באה לסייע בהבהרת פשוטו של מקרא. מפורסמות ההגדרות שניתנו ע"י גדולי הראשונים וגדולי האחרונים על משקל הדיוק בדבריו של רש"י, ולמותר לצטטן כאן (עייני למשל ב'שם הגדולים להחיד"א' ערך רש"י), אך המסקנה

מן הכלל הראשון דלעיל היא, שאותו דיוק ואותו משקל שישנן לכל מלה ומלה - מהווים גורמים ביחס לפשוטו של מקרא!

כלל ג'

מה מקומו של המדרש בפירוש רש"י?

כאן ישנן דעות שונות: הרא"ם, למשל, שהוא ראש פרשני רש"י, מניח כי רש"י משתמש במדרש "כל היכא דאיכא למידרש", ואילו בעל 'משכיל לדוד' (רבי דוד פארדו תע"ח-תקנ"ב) חולק עליו (בהקדמתו שצוינה לעיל) ולדעתו "לא נחית רבינו לדרשה אלא א"כ הוכרח", כלומר כאשר הפשט אינו מספיק.

שיטתו של הרבי היא, לאור הדגשת רש"י "ואני לא באתי אלא לפרש פשוטו של מקרא" שהמדרש המצוטט ע"י רש"י מתאים גם עם פשוטו של מקרא (אלא שיש בו תוספת מסוימת, לפעמים) ולכן כותב רש"י "לא ידעתי" במקומות שחסר להם הסבר עפ"י דרך הפשט, למרות שישנם גם שם פירושי רז"ל באגדה.

כלל ד'

אם אנו מניחים שרש"י מפרש פשוטו של מקרא כאשר יש צורך לפרשו, ונמנע מלפרשו כאשר הוא

מובן מאליו - עלינו לבדוק: מי הוא זה אשר משמש קנה-מדה לענין זה של הצורך בפירוש הדברים. הרי ישנן דרגות רבות של ידיעה ושל הבנה בבני אדם.

על כרחנו עלינו לפנות אל בעל הדרגה המינימלית בידיעות מבין כל אלה שניגשים ללימוד תורה שבכתב, והוא - "בן חמש למקרא".

לפי זה ברור שרש"י טורח להסביר דברים שאינם מובנים לילד בן חמש והוא נמנע מלפרט דברים הידועים לילד זה (זו גם הסיבה לשימוש ב'בלע"ז' המצוי ברש"י).

כלל ה'

בהמשך ל'כלל' הקודם, כאשר ישנם מקראות שכבר פורשו ע"י רש"י - אין מקום לחזור ולפרשם. מאידך, כאשר רש"י עובר בשתיקה על מלה מסוימת או משפט מסוים, ומכך יש ללמוד שפשוטם של דברים מובן ל"בן חמש למקרא", תתעורר איפה תמיהה, כשבהזדמנות מאוחרת יתעכב רש"י על משמעות הדברים. תמיהה מתעוררת גם בהתאם לאמור, כשרש"י חוזר ומפרש דברים שכבר פירש (ולעתים בשינוי לשון או אף שינוי תוכן).

עשוי להפליא כל

מעיין - בגאונות

שבו, בבקיאות

העצומה, בחריפות

המקורית,

המפתיעה במדה

מסוימת, יחד עם

הפשטות הישרה

מאידיך, המעוררת

השתוממות על

שלא הובנו כן

הדברים לפני כן

כלל ו'

רש"י מסתייע לעתים מזמנות בפסוקים אחרים מן התנ"ך אותם הוא מצטט לחיזוק פירושו או להבהרתו. ציטוט זה של פסוקים - כולל סדר הפסוקים, כאשר יש יותר מפסוק אחד, וצורת הציטוט וכו' - בא תמיד אך ורק להסברת פשוטו של מקרא, ועלינו להתבונן בכל הזדמנות כזו לצורת הציטוט וסדר הקדימה והאיחור שבפסוקים המצוטטים (ולעובדה שאינו מצטט פסוקים דומים מספרים קודמים בתנ"ך לספרים מהם בא הציטוט).

כלל ז'

בפירוש רש"י נהוגה, כבמרבית המפרשים הראשונים, "כותרת" של "דבור המתחיל", כלומר: מובאה מן התורה שעליה סובבים דברי רש"י. מובאה זו הועתקה ע"י רש"י עצמו בכל קטע מפירושו (מובן שיש לחפש את המובאה הנכונה בדפוסים ראשונים וכיו"ב), ולאור ההנחה בחשיבות כל מלה מדברי רש"י

ברור - שיש דיוק רב גם במובאה המצוטטת. פעמים מצטט רש"י מלה פלונית, פעמים שורה של מלים, פעמים הוא מוסיף "וגו". בכל אלה טמונה משמעות הנוגעת לפשוטו של מקרא.

כלל ה':

כשרש"י מצטט מאמר חז"ל מן התלמוד או מן המדרשים, הוא נוהג פעמים רבות להביא את הדברים בלי ציון מקור כלל, פעמים הוא מציין שזה "מדרש אגד ה" או "דברי אגדה", ופעמים הוא אף מציין את המקור ממש, כגון "תורת כהנים" וכיו"ב.

יתרה מזו: ישנן פעמים, אם כי לא רבות, בהן הוא מזכיר את שם בעל המימרא שלא כנוהגו בדרך כלל. כל תופעות אלה מכוונות לשם הסברת פשוטו של מקרא!

כלל ט':

פעמים רבות משנה רש"י את לשון מאמר חז"ל המובא על ידו, גורע או מוסיף.

עלינו להבין אז את פשר השינוי משום שיש לשינוי משמעות מסוימת לגבי פשוטו של מקרא (בשעה שהמאמר עצמו אינו מתכוון לפשוטו של מקרא), והאת במדה שתובן גם לבן חמש למקרא.

כלל יו"ד:

בד בבד עם היות רש"י פרשן המחפש פשוטו של

מקרא, מבלי להשתמש ברמז ובדרוש (אלא אם כן הם חשובים לפשוטו של מקרא, כאמור לעיל) יש בפירש"י על התורה גם פנימיות התורה, כלומר: עניני ידיעת ה' ודרכי עבודת ה', בבחינת "נסתר שבתורה".

פירוש הדבר, שמתוך ארבעת חלקי הפרד"ס כלולים בדברי רש"י חלק הפשט וחלק הסוד (ולפי זה המדרשים המובאים מסייעים גם להבנת הסוד שבתורה, כשם שהם מסייעים להבנת הפשט, כאמור בכלל ג'). בעל "הלבושים" כותב ב"לבוש האורה" לפ' בראשית: "כל הדברים שבפירש"י יש בהם נגלה ונסתר ושניהם אמת". כך גם אמור בספר השל"ה (מס' שבועות קפ"א, א') ש"בכל דבור ודבור של רש"י יש ענינים מופלאים".

האדמו"ר הזקן, בעל ה"תניא", מכנה את פירש"י (היום יום כ"ט שבט) בשם "יינה של תורה" (יין - כינוי בתורת הקבלה לפנימיות התורה).

לפי זה עלינו להתבונן בכל קטע בפירוש רש"י כדי למצוא את "יינה של תורה" שבו והוראות לעבודת ה'.

כלל י"א:

ידוע ה"כלל" - שבכל מקום בו מביא רש"י יותר מפירוש אחד הרי זה משום קושי שישנו באחד הפירושים. ל"כלל" מפורסם זה מוסיף הרבי בביאוריו חלק שני: מתוך שני או שלשת הפירושים - הרי הראשון קרוב יותר לפשוטו של מקרא.

ננסה להדגים את דרכו של הרבי בביאוריו לפירש"י על ידי הבאת תוכן תמציתי של כמה מביאוריו אלה בהם מיושמים ה"כללים" דלעיל. אגב הבאת תמציות הביאורים יצוינו אילו "כללים" מיושמים בכל אחד מן הביאורים.

עלי להדגיש שמאחר שמובאות כאן רק תמציות - בהכרח אין הן יכולות לשקף את היקף ועומק הביאורים, וחשוב מאד העיון בגוף הביאור.

דוגמא א':

כותב רש"י עה"פ בראשית מ"א, מ"ג:

"אברך. וכמרגומו: דין אבא מלכא. ר"ך בלשון ארמי - מלך, צ"השומפין": לא ריכא ולא צר ריכא. וצדכרי אגדה: דרש ר' יהודה: "אצרך" - זה יוסף, שהוא אב צחכמה ורק צשנים. אמר לו ר' יוסי בן דורמסקים: עד ממי אתה מעוות עלינו את הכמוצים? - אין "אצרך" אלא לשון "צרכים", שהכל היו נכנסים לפניו ויוצאים תחת ידו, כענין שנאמר: "ונתן אותו" וגו'.

לפי כלל ט' דלעיל, יש בשינוי זה משמעות לפשוטו של מקרא. מה הוא? (מאיך תמוה הדבר שרש"י מצטט גם את הביטוי בדברי רבי יהודה: "אברך זה יוסף" אשר כאן הוא מיותר, לכאורה).

5. מה הוא עיוות הכתובים ב"דרשת" רבי יהודה? לכאורה טענת ר"י בן דורמסקית היא, כיון שלפי רבי יהודה יש לחלק את המלה האחת "אברך" לשתי משמעויות של מלים שונות. ברם רש"י אינו יכול לטעון טענה זו (ואילו בהביאו את דברי ר"י בן דורמסקית הוא "מצטרף" לטענתו) שכן הוא עצמו פירש כך בפירושו הראשון ("אב" ל"רך" - למלך), אשר בהביאו אותו לראשונה (ובלי הציון "דברי אגדה") מתכוון רש"י לומר שפירוש זה "חלק" יותר.

התשובה על פי הכללים:

כדי לסלק קשיים אלה (ואחרים) עלינו לשים לב לכך שבכל אחד מן הפירושים ישנו קושי מסוים שבגללו נזקק רש"י גם לשני הפירושים האחרים (כידוע מניחים כל פרשני רש"י שכשרש"י נזקק ליותר מפירוש אחד הרי זה משום הקושי שישנו ככל אחד מהם, וראה כלל ב' דלעיל. עם זאת יש להניח שהקשיים שישנם בשני הפירושים האחרים שלפנינו הם מהותיים יותר מן הקושי שבפירוש הראשון.

הקושי שבפירוש הראשון הוא, כמובן בשפה הארמית. לא שהקושי הוא בכך שהתורה משתמשת בשפה הארמית, שכן דבר זה מצוי, אלא שכיון שהמצריים השתמשו בקריאתם לפני יוסף בשפתם הם (השפה המצרית), והמלה "אברך" אינה ודאי אלא תרגום של הקריאה שקראו המצריים - קשה לומר שהתורה מתרגמת מלים מצריות למלים ארמיות.

ברם, קושי זה אינו, כאמור, קושי מהותי הנוגע לעצם המושג, כי אם קושי צדדי. לכשעצמו קרוב, איפוא פירוש זה מאד לפשוטו של מקרא, אלא שמסיבה מסוימת (שאלת הארמית) מוצא רש"י לנכון להביא עוד פירושים.

לעומת זה - הקשיים שבשני הפירושים האחרים הם מהותיים יותר: לפירוש הראשון קיים קושי מבחינה לשונית, שכן המושג "רך" מתאים לצעיר ביותר, כמו "הילדים רכים", שהצעירות מתבטאות ברכוכיות גופנית, דבר שאינו ניתן להיאמר לגבי "בן שלשים" - לכה"ל! (אבות ה, כ"ב).

לפירוש השני קיים קושי מבחינה תוכנית, שכן

רבים הם הפרטים הטעונים ביאור בקטע זה של רש"י, נמנה כאן רק כמה מהם, ובראשונה - הקשיים המתעוררים לאור הכללים שהונחו לעיל:

התמיהות:

1. ישנם בקטע זה שלשה פירושים למושג "אברך", ולפי כלל ג' דלעיל מתאימים שלשתם עם פשוטו של מקרא. בקטע שלפנינו נראים, אכן, הדברים לכל מעיין.

כאן מתעוררת השאלה, אדרבה: מדוע מכונים שני הפירושים האחרים בשם "דברי אגדה" בהשוואה לפירוש הראשון שהוא סתמי (ולפי זה קרוב יותר לפשוטו של מקרא) והרי אפילו בן החמש כבר נתקל עד עתה הן במושג "רך" ("הילדים רכים" - בראשית ל"ג, י"ג), והן במושג "הברכה" ("ויברך הגמלים" בראשית כ"ד, י"א).

2. הפירוש השלישי (של ר"י בן דורמסקית - לשון ברכים) מסתייע בציטוט הפסוק "ונתן אותו וגו', אשר נועד, לכאורה, להוכיח "שהכל היו נכנסין לפניו" וכו'.

לפי כלל ו' דלעיל עלינו להתבונן בציטוטי הפסוקים שברש"י, ואכן תמוה מאד הציטוט שלפנינו שהוא מתוך אותו פסוק בו אנו דנים (כך שאם הציטוט בא להוכיח משהו - הריהו מיותר לגמרי כיון שהוא בולט כאן לעין). מסיבה זו אין דואג רש"י להוכחת העובדה, למשל שיוסף היה "אב בחכמה" (מן הפסוק "אין נבון וחכם כמותו") ו"רך בשנים" (מן הפסוק "ויוסף בן שלשים שנה") - לפירושו של רבי יהודה - שכן הפסוקים המוכיחים זאת נמצאים לפנינו. קל וחומר, אם כן, בפסוק שבו אנו דנים! עוד אינו מובן מדוע מצטט רש"י רק את המילים "ונתן אותו" וההמשך רמוז ב"וגו".

3. לפי כלל ח' דלעיל מזכיר רש"י את שמות בעלי המימרא רק כאשר הדברים מוסיפים להבנת הפירוש. מה איפוא מוסיפה כאן הזכרת שמותם של רבי יהודה ורבי יוסי בן דורמסקית?

4. רש"י משנה כאן מהמקור החז"ל של שני הפירושים האחרים (שהוא בספרי ר"פ "דברים") שני פרטים: "אין אברך אלא לשון ברכים" במקום "אין אברך אלא לברכים" שבספרי, ו"עד מתי אתה מעוות" במקום "למה אתה מעוות" שבספרי.

כריעה על הברכים אינה מבטאת מספיק את ההתבטלות שישנה כלפי מלך. ההבדל בין פרעה לבין יוסף מבחינת המלוכה על מצרים היה רק בכינוי "מלך" (ככתוב: "רק הכסא אגדל ממך" ובפירוש"י שם: "שיהיו קורין לי מלך"), אבל בכל הביטויים השונים של שלטון ושררה לא היה כל הבדל. הנוהג

הוא שלפני המלך שמתחיים בפשוט ידים ורגלים, וכפי שעשו, אכן מאוחר יותר אחי יוסף. ציון העובדה של כריעה על הברכים בלבד מהוה גנאי ולא שבח (ראה, לדוגמה, ברכות ל"ג, ב'; "מלך בשר ודם שהיו לו אלף אלפים דינרי זהב והיו מקלסין אותו בשל כסף.. גנאי הוא לו").

הויכוח בין ר' יהודה לבין ר' יוסי בן דורמסיקת הוא ויכוח עקרוני, שבו הולך כל אחד מהם לשיטתו בהזדמנויות אחרות. הויכוח הוא בשאלה אם יש לשים את הדגש על פרטים שבמושג מסוים ועל הצד הלשוני או שדי בכך, שהענין כולו באופן כללי מתקבל על הדעת.

משום כך העדיף רבי יוסי את הפירוש השני, שכן הוא מתחשב גם בפרטים וגם בצד הלשוני, ולפי זה אי אפשר לפרש את המושג "אברך" מלשון "רך", כמוסבר לעיל. מכאן טענתו על "עיוות הכתובים".

רבי יהודה, לעומתו, מתחשב בכללותו והוא מעדיף את הפירוש, שהקושי שבו הוא לשוני, בעיקר, על פני הפירוש שיש בו קושי תוכני. מאידך, רוצה גם רבי יוסי להסביר את החידוש שהיתה רק כריעת ברכים, המבטאת, כאמור, דרגה נמוכה יותר של שררה. הוא עושה זאת בציון העובדה שפרעה הוא שמינה את יוסף, ולכן היה צריך להיות הבדל בדרגת הכבוד שלהם. הפסוק "נתתן אותו וגו'" המובא ע"י רבי יוסי אינו מהווה הוכחה לכך שהכל היו נכנסים וכו' כאמור לפני כן, שאילו כן היה צריך רש"י לכתוב "שנאמר" בלי להוסיף את המילה "כענין". אדרבה: ציטוט הפסוק מהוה הסתייגות לגבי מדת השלטון של יוסף "שהיו נכנסין לפניו ויוצאין תחת ידו (- באיזו מידה? -) כענין שנאמר: ונתתן אותו וגו'" כלומר שהוא מונה ע"י אחר ולכן אין אברך אלא לשון ברכים (עם זאת חייב לציין רש"י גם את המילה "וגו'", הרומזת ל"על כל ארץ מצרים", כדי להסביר בזה את "שהכל היו נכנסים לפניו" וכו').

מעתה מובן מדוע ויזכיר רש"י את שמות בעלי הפלוגתא כדי לרמוז בזה לשיטתם העקרונית של כ"א מהם, וכדי שידע גם בן חמש למקרא על כך שזה ויכוח שיטתי, הוא מכניס בפי ר' יוסי את המלים: "עד מתי" (כלומר, שזו גישה עקבית מאז ומתמיד של כ"א מה"צדדים") ואת המלה "לשון", לרמוז לשיטתו הדורשת תשומת לב ללשון. לעומתו ר' יהודה טוען: "אברך - זה יוסף", ובכך הוא רומז לעדיפות שבפירושו על שני הפירושים האחרים, בכך שלדידו עולה השבח "אברך" לעצם מהותו של יוסף, (שהוא "אב בחכמה ורך בשנים"), ולא למידת השפעתו על אחרים (על פרעה - לפירוש ראשון, ועל כל מצרים - לפירוש רבי יוסי).

יינה של תורה:

יינה של תורה שבדברים האמורים: כידוע היתה עבודתו הרוחנית של יוסף "להשביר בר", להשפיע ידיעת אלקות במצרים. ידיעת אלקות יוצרת התבטלות, כידוע בהתבטלות לאלקות ישנן שתי בחינות, הנקראות בתורת ההסידות: "ביטול במציאות" ו"ביטול היש" (בהסבר פשטני וכולל: "ביטול במציאות" מביא לאי הרגשת ה"יש" המתבטל, בשום בחינה, ו"ביטול היש" רואה את ה"יש" המתבטל).

ב"לקוטי תורה: מוסבר ש"כריעה" היא ביטול היש ו"השתחואה" - "ביטול במציאות".

רבי יהודה רואה את הענין "מלמעלה למטה", כלומר: מבחינתו של יוסף והוא עסק ביצירת "ביטול במציאות", ואילו רבי יוסי רואה את הענין מבחינתם של המצרים (כיון שדרכו, כאמור, להכנס לפרטים והוא לכן בודק איך התקבל הדבר בפירוט) ואצלם היה זה בבחינת "ביטול היש".

הדברים רמוזים גם בשמותיהם של האמורים, כפי ששמות אלה נדרשים בדרך כלל בפנימיות התורה:

רבי יהודה הוא מלשון הוראה וביטול ממש -

ה"שיחה" באים ענינים אלה ביתר הרחבה והסברה ואין כאן מקומם).

השתחואה. (תורה אור מ"ה, ג) ו"י"ס" בגימטריא של שם אלקים (זהר חלק ג' רכ"ג א') שהוא בגימטריא "הטבע", דרגה נמוכה יותר של התגלות וביטול (בגוף

דוגמא ב':

בקשר לגורמים שמנעו מיעקב לשלוח את בנימין עם אחיו ברדתם מצרימה לשבור בר, מצאנו ארבעה פסוקים:

1. "ואת בנימין אחי יוסף לא שלח יעקב את אחיו כי אמר פן יקראנו אסון" (פ' מקץ בראשית מ"ב, ל"ד).
2. "ויאמר: לא ירד בני עמכם כי אחיו מת והוא לבדו נשאר וקראהו אסון בדרך אשר תלכו בה" (מקץ מ"ב, ל"ח).
3. "ונאמר אל אדוני: לא יוכל הנער לעזוב את אביו, ועזב את אביו ומת" (ויגש, מ"ד, כ"ב).
4. "ולקחתם גם את זה מעם פני וקרהו אסון" (מ"ד, כ"ט).

רש"י אומר - לפסוק הראשון: "פן יקראנו אסון. וצניט לא יקראנו אסון אמר רבי אליעזר זן יעקב: מכאן שהשטן מקטרג נשעת הסכנה".

בפסוק השני אין רש"י מתייחס לחשש האסון.

בפסוק השלישי אומר רש"י: "ועזב את אבנו ומת. אם יעוזב את אביו דואגים אנו שמא ימות זכרך, שהרי אמו זכרך ממה".

בפסוק הרביעי אומר רש"י: "וקרהו אסון. שהשטן מקטרג נשעת הסכנה".

כאשר שבו בני יעקב בלעדי שמעון ובפיהם הדרישה לשלוח את בנימין, התעורר חשד בלבו של יעקב על עצם המקרה של יוסף, כפי שאומר רש"י (מ"ב, ל"ו) "מלמד שחשדן שמה הרגוהו או מכרוהו כיוסף". כאן כבר פג מיעקב במדה מסוימת החשש של "חזקה" ל"שעת סכנה". מאידך, הביא חשדו של יעקב לחשש חמור יותר, שמה האחים עצמם יגרמו לו רעה (ראה ספורנו מ"ג, ב'): "אותי שכלתם", "לא ירד בני עמכם", וקראהו אסון בדרך אשר תלכו בה". אלה הם שתי התפתחויות בדו שיח שבין יעקב לבין בניו.

מאוחר יותר, בדברי סיכום הפרשה מפי הבנים - האחים, הם מביעים תחלה (בפסוק השלישי מבין פסוקי דיונונו) את חששם שלהם לגורל בנימין בדרך.

הם ידעו, הרי, שיוסף לא נטרף ע"י חיה רעה, כך שלא הדרך היוותה גורם בגורלו. אצלם לא היתה איפוא "חזקה", כי אם חשש כלשהו המבוסס על מקרה אחד של מיתת אמו: "דואגים אנו שמא

מקוצר היריע לא אחזור כאן על התמיהות הרבות שישנן בפסוקים אלה ובקטעי רש"י שלפנינו, אך אמסור כאן באופן תמציתי ביותר את ביאור הרבי:

חששותיו של יעקב לא נבעו (לדעת רש"י, בניגוד לדעת פרשנים אחרים) מהיות בנימין רך בשנים (שכן היה אז כבר לפחות, "בן שלשלם לכח"), וכן לא מעצם ההליכה בדרך רחוקה (פרט זה מוכח בכמה ראיות ב"שיחה" ואכ"מ), כי אם מחשש של "חזקה" מסוימת במשפחה זו (משפחת רחל) שלפיה מהוה ההליכה בדרך רחוקה סכנה לבני המשפחה.

"חזקה" זו נוצרה משני מקרים שאירעו: פטירת רחל בדרך, וטריפת יוסף בדרך ע"י חיה רעה (כפי שחשב אז יעקב) ה"דרך" למשפחה זו מהוה, איפוא, שעת סכנה ואז "השטן מקטרג" ולכן יש להמנע מכך.

מכאן לשון הפסוק: "ואת בנימין אחי יוסף וגו'".

חשש זה היה אצל יעקב רק בתחלת הפרשה כאשר עדיין סבר יעקב שיוסף נטרף ע"י חיה רעה.

השני מתוך הפסוקים שבדיוגנו (מב, ל"ח), ואילו רש"י הביאם על הפסוק הראשון (מ"ב, ד'), וזאת משום, שלאור האמור היה בפסוק השני חשש אחר.

2. מדוע מביא רש"י את שם האומר - רבי אליעזר בן יעקב?

כידוע ישנה מחלוקת רבי ורשב"ג אם "בתרי זמני הוי חזקה" או "בתלתא זימני הוי חזקה". להלכה תלוי הדבר במהות המקרה (כך היא שיטת רש"י במסכת יבמות, כפי שהדברים מתבארים בהרחבה בגוף ה"שיחה", תוך פירוט צדדי השיטות השונות).

לגבי גורם ה"דרך" יש פנים לכאן ולכאן, ולשיטת ראב"י לגבי איסור "בל תאחר" (ר"ה, א'-ב') די בשני רגלים, והרי איסור "בל תאחר" קשר ב"דרך" (רש"י במדבר, כ"ט, ל"ט), מכאן שלדעתו מספיקות שתי פעמים לקביעת "חזקה" לגבי "דרך".

ימות בדרך שהרי אמו בדרך מתה". שוב כאשר הם מספרים ליוסף על חשש אביהם, מובן, שלא סיפרו על חששו השני (שמא יגרמו לו הם רעה), כי אם על חששו הראשון (בגלל ה"חזקה") ולכן הם מקדימים ושמים בפיו של יעקב: "ואומר: אך טרוף טורף" ולכן "וקרהו אסון", וברש"י: "שהשטן מקטרטג בשעת הסכנה", כנ"ל.

כל התמיהות הרבות מסולקות, כמסבר ב"שיחה", וכאמור לא כאן המקום להרחיב הדיבור, אבל הכרח להוסיף כי כאן מיושמים בין השאר שני כללים מתוך אלה שנמנו לעיל (כללים ח-ט):

1. מקורם של דברי רש"י בשמו של ראב"י הם בירושלמי, שבת פ"ב ה"ו, ובבראשית רבה, פצ"א, ט'.

מעניין שבשני מקורות אלה מוסבים הדברים על הפסוק

דוגמא ג'

רש"י בראשית, מ"ו, י' ב (מנין בני שמעון בן יעקב):

"בן הכנענית". בן דינה שנבעלה לכנעני. כשהרגו את שכם לא היתה דינה רוזה ללאט עד שנשבע לה שמעון שישאנה".

אליהם כי אם אל אדונם (כמה הוכחות להנחה זו, כמסובר ב"שיחה", אך אין כאן מקומן).

לפי זה מובן שבזאת שדינה היתה לשפחתו של שכם במדה כזו ש"נבעלה לכנעני" - חדלה להיחשב כאחות שמעון. דבר זה התבטא גם בכך שגם היא נקראה "כנענית". ברם, כאשר שוחררה ע"י שמעון - היתה לכאורה, צריכה לחזור שוב למהותה הראשונה, וכיצד, איפוא, נשאה שמעון לאחר השחרור? אלא ששחרור זה היה מותנה ע"י דינה בכך שישאנה, ולכן חל השחרור רק במדה זו שהנישואין היו אפשריים. לכן מביא כאן רש"י את כל הסיפור!

(אגב: בבעיה זו של קיום המצוות ע"י האבות וכל השאלות שהתעוררו בקשר לכך - ישנם דיונים בביאורי רש"י של הרבי, אגב הסברת רש"י בנידון, וכן שיטות אחרות של ראשונים, ויש בענין זה חידושים מפתיעים ומקוריים של הרבי, אך מקוצר היריעה לא יבאו כאן).

לפי האמור יוסבר קושי נוסף בקטע הנידון ברש"י, על פי כלל ז' דלעיל, בדבר ה"כותרת", כלומר המלים מן המקרא עליהן מוסבים דברי רש"י.

רבות התמיהות על דברי רש"י אלה אצל פרשני רש"י, והעיקריות שבהן:

1. מנין לרש"י שלא מדובר בכנענית ממש?
2. האם מפני שנבעלה דינה לכנעני - היא נקראת "כנענית", ואם כן, מה ההכרח להכתירה כאן בתואר זה?

3. לשם מה כל הסיפור "כשהרגו את שכם וכו'?"
ה"שיחה" הדנה בקטע זה של רש"י היא רבת כמות ואיכות, ונידונים בהקשר זה פרטים רבים (בניהם - מהות קיום תרי"ג המצוות ע"י בני יעקב, ענין "אין אישיות לשפחה", ועוד). כאן אמסור רק תמצית מסוימת, כדרכנו ברשימה זו:

התורה מונה כאן, כידוע, את יחוסם של צאצאי יעקב אליו, דבר שהוא שבח להם, כמובן. משום כך, מוסיפה התורה לציין אצל שאול בנו של שמעון, שהוא מתייחס ליעקב הן מצד אביו והן מצד אמו, בכך שהוא גם בנה של דינה. ברם, איך נשא שמעון את אחותו? התשובה לכך היא שעבד או שפחה הנם לא רק קנינו של אדונם, כי אם גם שייכים לו מבחינת היחס המשפחתי, עד שגם צאצאיהם אינם מתייחסים

רש"י מפרש: "וישלח יעקב מלאכים - מלאכים ממש". כבר עמדו הפרשנים על השאלה מנין לו לרש"י כפירוש זה (שהוא השני במדרש).

ישנם הסברים שונים בדברי האחרונים, והרבי בביאורו מוכיח את הקשיים שבהם. אך הרבי מסביר את הכרחו של רש"י עפ"י ההלכה (באר היטב סו"ס תר"ג בשם הרמ"א, ועוד) שאין לשלוח אדם למקום סכנה, ולכן לא היה יכול יעקב לשלוח שליחים כי אם "מלאכים ממש". דבר זה מתבטא ב"כותרת": במקום להעתיק את המלה "מלאכים" שאותה, לכאורה, מפרש כאן רש"י - הוא מעתיק גם "וישלח יעקב" - כיון שעצם שליחתם ע"י יעקב מוכיח את היותם מלאכים...]

לכאורה היה רש"י צריך לצטט כאן את המלה "הכנענית" בלבד, כיון שרש"י דן כאן רק בפרט זה של מהותה של "כנענית" זו. אך לאור המוסבר כאן, הרי כל נקודת המוצא של רש"י היא - פרט זה של ציון היות שאול בנה של הכנענית. מכאן מסיק רש"י שמדובר כאן בדינה, וכי התורה באה לציין יחוס נוסף של שאול בן שמעון אל יעקב, כנ"ל.

לפנינו, איפה, יישום של כלל ז' דלעיל. [ואגב, אביא כאן בקצרה אחד מביאורי רש"י של הרבי בו מיושם כלל זה:

ל"וישלח יעקב מלאכים" (ראש פ' וישלח) מובאים במדרש (ב"ר פע"ה, ד') שני פירושים: פירוש אחד - "שלוחים" (בשר ודם) ופירוש שני - "מלאכים ממש".

דוגמא ד':

רש"י בפרשת ויחי (מ"ט, ז):

"ארוו אפם בי עז". מפרש רש"י: **אפילו נשעת מוכחה לא קלל אלא את אפם**.

אנשי שכם, בלי מרמה?

אך רש"י אומר על המילים "כי באפם הרגו איש (מ"ט, ו)": "ואינם חשובים כולם אלא כאיש אחד" (ובכך משנה ראשית מלשון הבראשית רבה שם נאמר "כולם לפני הקב"ה כאיש אחד", כיון שרצונו להסביר את טעותם של שמעון ולוי, כנ"ל, ובהתאם לכלל ט' דלעיל), ואם כן לא היו צריכים לעשות במרמה.

איך, באמת, באו שמעון ולוי לטעות זו? - בגלל כעסם, שהרי "הבא לכלל כעס בא לכלל טעות (רש"י במדבר ל"א, כ"א, מפסחים ס"ו א').

מובן איפא, שיעקב קלל את אפם!

נשאלת השאלה: "וכי משוא פנים יש בדבר?"

אלא שיש לעיין בדברים אחרים של רש"י (וישלח ל"ב, כ"ה):

"שני בני יעקב בניו היו, ואעפ"כ נהגו עזמן שמעון ולוי כשאר אנשים שאינם בניו, שלא נטלו עצה הימנו".

שיש מדברי רש"י אלה מתברר, שהטענה כלפי שמעון ולוי לא היתה על עצם הריגת אנשי שכם, כי אם "שלא נטלו עצה הימנו". ואכן טענתו של יעקב היתה רק: "עכרתם אותי להבאישיני ביושב הארץ", טענה על חילול השם בגלל הערמה שבדבר.

פירוש הדברים, שאנשי שכם היו אמנם חייבים

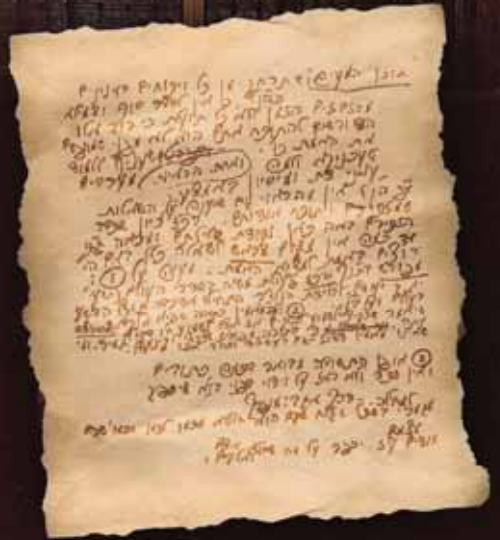
מיתה (ויש מחלוקת הרמב"ם והרמב"ן ע"ד הסיבה לכך, וב"שיחה" מסביר הרבי את שיטת רש"י בהרחבה), אלא שאילו נטלו בני יעקב עצה מיעקב לא היו נוקטים דרך של מרמה לשם קיום העונש, אלא היו מודיעים להם בפירוש שהם חייבים מיתה.

אלא שנשאלת השאלה: הרי היו "מתי מספר" ואם כן לא היו, לכאורה, מצליחים לגבור על כל

ר' טוביה בלוי עובר בחלוקת דולרים

אנא נפשי כתבית יהבית

השתלשלות קבלת 'תורת דור
השביעי' - תורת רבינו, החל מכתבתה
לעצמו ומסירתה לבודדים, וכלה
בהדפסתה והפצתה לכל רחבי תבל.

פרק שלישי

הרה"ת בנימין שיחי' סוחייק
משפיע בשי"ק חה"ל צפת

תקופת תש"א - תש"י (ח"ב)

בהמשך לתפקידים הרשמיים שהוזכרו בגליון הקודם, כגון ההתוועדות בשבת מברכים ובימי דפגרא, ואחריות שלושת המוסדות אגו"ח, קה"ת והמל"ח. הנה במרוצת השנים יצאו ע"י רבינו כמה הו"ל חשובים, אשר חלקם הפכו לנכסי צאן ברזל חב"דים, המשתמשים והוגים בהם רבות, עד ימינו אלו.

לוחות פתגמים

עם היתמנות רבינו על ידי חמיו, למנהל הוצאת קה"ת, ערך והדפיס שלוש לוחות פתגמים. אחד בלה"ק/יידיש (לשנת תש"ג) ושניים באנגלית (לשנים תש"ג-ד). את הלוח ביידיש שהוא הגדול מביניהם קבע חמיו, כ"ק אדמו"ר (מהוריי"צ) נ"ע, ל"לוח אור חב"ד" ומאז חסידים ובכלל עם ישראל לומדים ומשתמשים בו מדי יום, הלוחות באנגלית לעומת זאת נשארו ערכיים מבחינה היסטורית ופחות משומשים ע"י כלל החסידים. כדלהלן:

לוח אור זרוע לחסידי חב"ד - היום יום

בשורות הבאות אקצר הדברים היות וספר זה ה' מן הראוי שיקבל כתבה משל עצמו, ולהלן אסתפק בנכתב, ועוד חזון למועד השלמתו.
ביום העשרים לחודש כסליו שנת תש"ג, פנה אדמו"ר הריי"צ אל חתנו - רבינו, וביקשו² "יואל לסדר לוח השנה מתחיל מי"ט כסלו זה עד י"ט כסלו הבע"ל, ויבאו בו ביחוד: א) שיעורי לימוד בחק יומי השויים לכל נפש... ב) מנהגי חסידי חב"ד. ג) לקוטי

1) כן אעיר, שעורכי קבצים לילדים משתמשים בו מעת לעת, והרבה גנו בו, תא וחזי.
2) אגרות קודש אדמו"ר הריי"צ - חלק ט"ו ע' ש"ע.

לוגו מחלקת ההוצאה לאור של המל"ח

שנחלקה בעיקרה לשתיים, סדרה הראשונה הייתה בפורמט כיס שכללה שש חוברות צבעוניות שהקיפו את מעגל השנה והוקדשו לחגים - חגי תשרי, חנוכה, פורים, פסח, שבועות ובין המצרים. המכונה לעיתים

באגרות קודשו בשם המקוצר

'סטארל' בחוברת אלו היו נקודות חשובות אודות כל חג ומכתב אישי שכתב רבינו ויועדו בעיקר לגיל הצעיר והרך; הסדרה השנייה שהייתה בפורמט מוגדל יותר (פורמט ספר מורחב), יצאה תחת השם האחד "The Complete Story of..." (הסיפור המלא של...) בהוספת שמו של המועד/החג אשר אליו יועד. סדרה זו נועדה לילדים בוגרים יותר והייתה מלאה וגדושה בחומר מרתק - סיפורים, חידונים ואיורים.

סדרת החוברות יצאה לאור בהדרגה לקראת חגי ומועדי ישראל בשנים תש"ד-תש"ה, כנזכר. החוברת הראשונה, 'פורים', הופיעה לקראת פורים תש"ד. אחריה יצאה לאור החוברת 'סימני סדר של פסח' לקראת פסח תש"ד, ובהמשך השנה חוברות לשבועות ובין המצרים. סביב חגי תשרי תש"ה ראו אור שתי חוברות נוספות: 'קידוש ותפלות' ו'תשרי', ולקראת חנוכה תש"ה הופיעה גם חוברת מיוחדת לחג זה (ראו קטלוג המל"ח שבפרסומיו השונים).

אחד המאפיינים הבולטים של סדרת החוברות ה' המכתב האישי שכתב רבינו בריש כל אחת מהחוברות. במכתבים אלו, אשר נשאו אופי דומה לסגנונם ולמבנם של המכתב כללי, המוכר לנו משנות נשיאות רבינו, פנה רבינו אל הילדים בשפה קרובה וחמה תוך שהוא מתייחס אליהם בפתיחת המכתב כ'חבר יקר' Friend Dear.

דרך המכתבים האישיים הללו, שהותאמו בתוכנם לכל חג וחג, העביר רבינו לילדים מסרים של עידוד וחיוזוק, והעמיק את הקשר שלהם לחג ולערכי היהדות, הזכיר להם את אבותינו שמסרו נפשם על קידוש השם, ואת הצורך להמשיך ולשמור תורה ומצוות בכל מקום ובכל מצב. בתקופת השואה והשנים שלאחריה, הרבי נגע במכתביו בטרגדיה האיומה שניחתה על עם ישראל, וקרא לילדים לחזק את זהותם היהודית, ולהמשיך את דרכם של

פתגמים מתורת החסידות ודרכי החסידים, ענינים קצרים לכל יום מימות השנה. את הלוח אשר יסדר יכנה בשם היום יום, לוח אור זרוע לחסיד חב"ד"

מלאכת המחשבת של עריכת הלוח, ארכה במצטבר ארבעה חודשים, ובמכתבים מאותה תקופה מתנצל רבינו על עיכוב התשובות לפונים אליו בשל "הטרדה רבה בסדור הלוח לחסיד חב"ד היוצא לאור בימים אלה". בקובץ זה דלה פנינים ואוצרות חמדה מתוך שיחותיו ואגרותיו של חותנו שהיו תחת ידו, ואף מאוצר רשימותיו הפרטיות ליקט אבני חן ושיבצם במשבצות הזהב של לוח "היום יום".

רק לקראת י"א ניסן יצא הקובץ לאור עולם, וכפי שפורסם אודותיו בגיליון "הקריאה והקדושה": "היום יום. תחת שם זה הופיע בימים אלו קובץ המכיל אוצר שבו דברים מ'מנורת שמונת הנרות'..."

פרסומים לילדים

אף שהוזכר בח"א של סדרת הכתבות, שלא נתעסק בה"ל שיצא תחת מטריית 'המרכז לענייני חינוך', אולם להיפטר בלא דברים, קשה ואף מן הנמנע. אזי בשורות הבאות ננסה לתמצת במעט מהיבול המשובח שיצא על ידו.

את החוברות הללו הוציא רבינו בין השנים תש"ג-תש"ה, בשיאה של מלחמת העולם השנייה, עת מסורת אבותינו חוותה מכה קשה, הידע התורני ה' דליל עד כלא. כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ כנשיא ישראל עמד בגאון ועשה כל שביכולתו לתקן הבדקים. חתנו, ידי ימינו (רבינו נש"ד) עמד לעזרתו והוציא סדרת חוברות מהודרות לילדי ישראל להנחילם תורת ישראל, עם חומרים וסגנון הכי מודרני ואקטואלי.

התנופה העיקרית החלה בשנת תש"ד כשהוקמה 'קרון סטולמן' במטרה לסייע 'למרכז' באספקת ספרי לימוד יהודיים, הקרון הוקמה על ידי הנגיד יוליוס (יהודה) סטולמן ואלכסנדר אלחנן כהן. בהנהלת הקרון היה חבר רבינו יחד עם הרב ניסן מינדל. אחת מהסדרות הפופולריות היתה 'הספריה למועדים וחגים'³

(3) בפסקא זו נעזרתי רבות בתדפיס המהודר שהוציא ר' מ"מ גרינפלד מתוך ספרו 'הספריה למועדים וחגים' ותקוותו שיוציא

הספר בשלמותו, בריזות ללא שהות בנתיים.

לגליונות התמים בפולין.⁵

רבינו הל' מעורב בעריכת הקובץ בכללותו, שכן לשאלות ששלחו אליו במסגרת מדור 'תשובות וביאורים', השיב על 'בלנק' של מערכת הקובץ וחתם בתפקיד "יו"ר וועד המערכת".

החל מהקובץ השני נפתח בקובץ המדור "תשובות וביאורים". אשר מטרתו הגדיר המו"ל (או שמא רבינו, מעניין לברר) 'לבאר' כדבר הקשה בתורת החסידות בכלל ובספרים היוצאים לאור במשך זמן האחרון בפרט, במדור השיב רבינו לקוראים על שאלות שונות בתורת החסידות.

בערבות השנים - בשנת תשל"א נאגדו כלל התשובות לספר הנושא בשם המדור 'תשובות וביאורים' למעשה כיום ספר זה אינו נמצא, כיון שהחל מעת הוצאת סדרת הספרים 'אגרות קודש' שולבו בכרכיה הראשונים לפי סדר כתיבתם.

(5) על מטרת הקובץ נכתב בגליון הראשון בכותרת "במקום הקדמה" (להלן בתרגום מאידיש):

"לשעבר, כשהייתה לאנ"ש והתמימים האפשרות להסתופף בתדירות בצלא דמהימנותא בהיכלו של הרבי שליט"א - וכשם שבא לראות כך בא לראות - אזי לא היה צורך גדול בחוברת מעין זו. אבל במצב ההווה כשאנ"ש והתמימים פזורים ברחבי תבל, יש צורך מוחלט בעלון שיתאר את האירועים המרכזיים בבית רבינו שליט"א, ההתוועדויות ביומי דפגרא, הפתגמים וההוראות השונות הנשמעים מהרבי בנוגע לחובת האדם בתקופה הרת עולם זו; עלון שידוע על הנעשה במוסדותיו של הרבי, על חייהם של ידידיו אנ"ש וגזע אנ"ש והתמימים בכל מקום שהם בכלל, ובנוגע לעבודת הרבצת התורה והפצת דא"ח במקומות מגוריהם".

הקובץ נכתב ברובו בשפה האידיש שהייתה השפה המדוברת אצל רוב הקוראים. הקובץ יצא לאור עד שנת תש"ו, שאז הופסקה הופעתו. הוא חודש בשנת תשט"ו, לאחר שהרבי הורה לר' שמואל זלמנוב להמשיך ולהוציא לאור עולם; ושוב נפסקה הוצאתו בשנת תש"ז. בתקופה זו הגיה הרבי את הגליונות מכריכה לכריכה.

אודות הקובץ כתב הרבי (אגרת שי, אגרות קודש חלק ב' ע' רסז): 'מכוונות הקובץ לקרב לימוד תורת הדא"ח גם את הרחוקים לעת עתה מלימוד זה ולהראות להם שגם גלה דתורה מכרחת ורומזת לענייני תורת הנסתר'.

(6) ראה בהקדמה לספר, ובחוברת הראשונה.

מיליוני היהודים שנספו. כך, במכתב לחג הפורים כינה את היטלר בשם 'המן', ועודד את הילדים לדבוק במרדכי ותורתו. במכתבו ל'בין המצרים' כתב כי "עם ישראל נמצא עתה בעיצומו של סבלו הגדול ביותר", וקרא לשוב אל ה'

בתשובה שלמה כדרך היחידה לגאולה. ואילו במכתב לקראת חג הפסח תש"ו כתב כי דור ההמשך צריך להשלים את מה שהנספים לא הספיקו לעשות ולפעול לעתיד טוב יותר לעם היהודי. במכתבו לחודש תשרי, רבינו מציג רעיון מרכזי המשלב את המסרים העיקריים של חגי החודש לכדי "אסיפת מטען רוחני" המלווה את הילד לאורך כל השנה. במכתב זה, רבינו סוקר בשפה בהירה את המשמעות הפנימיות של כל חגי תשרי תוך שהוא מדגיש כי ההכנה הנכונה בחודש תשרי, ברוח המסרים הטמונים בכל אחד מהחגים והמועדים, היא המפתח ל"חיים יהודיים אמיתיים" במהלך השנה כולה.

בדבר הקשר ומעורבותו של רבינו בכל הקשור להו"ל הספרונים הנה ידוע שהל' מעורב בהפקה והוצאה לאור, אך התבטא - אני לא מגיה [הגהה של כל מילה], אלא רק אחראי על תוכן הרעיון והגישה: "פשיטא שכשאני מגיה חוברת היוצאת לאור על ידי המל"ח וכיוצא בזה - תוכן הגהתי כללות הרעיון, הגישה וכיוצא בזה אבל לא ענין כהנזכר לעיל [דהיינו בדיקה כיצד לבטא את שם ה' בברכות ותפילות]"⁴.

השובות וביאורים

עם מלאכת וחכמת הניהול של ההו"ל בכלל, כתב במקביל רבינו, במהלך הזמנים גם תשובות תורניות וחידו"ת לכלל החסידים, חלק הוצאו לאור בשעתם וחלקם נגזזו ולא הוצאו על ידו מעולם.

בחורף תש"ד החל לצאת לאור קובץ הנקרא בשם "קובץ ליובאוויטש", ותפקידו היה לשמש כגשר חי בין חסידי חב"ד ותלמידי התמימים שהיו מפוזרים בארצות הברית. בכך שימש מעין המשך

(4) הערות וביאורים אוהלי תורה, גיליון פסח תשפ"ג, ע' 170.

הגדה של פסח עם ליקוטי טעמים ומנהגים

ענוותנותו, קרא אדמו"ר הזקן את ספר התניא, ספר היסוד של חסידות בשם "לקוטי אמרים". "מלוקט מפי ספרים ומפי סופרים". אין אתנו יודע עד מה, אך בהחלט ניתן לומר כך גם לגבי ספרו של הרבי מה"מ "הגדה של פסח עם לקוטי טעמים ומנהגים"; כביכול הגדת ליקוט, אך טומנת היא בחובה גאונות נפלאה ועמקות עצומה. בהוצאת תש"ו הכילה ההגדה ארבעים ושבעה עמודים. גוף ההגדה בא בעמוד הימני וכנגדו ה'לקוטים'.

במרצת השנים הבאות, הוסיף רבינו פסקאות נוספות ליצירתו (כארבעים קטעים חדשים). הם לא נעשו בפעם אחת אלא לפחות בשלשה שלבים נוספים כאשר מידי כמה שנים צורפו להגדה עוד כמה קטעים. אך הם לא שולבו יחדיו, אלא בסוף ההגדה באו ההוספות החדשות (גם לאלו שאינם אספנים ניתנה האפשרות לעקוב אחר שלבי התפתחות הפסקאות הללו וזאת דרך 'שולחן ערוך אדמו"ר הזקן'. בהוספות לחלק אורח חיים (כרך ג-ד) באו כמות שהן כל המהדורות (עמ' נה - סז, ב)).

רק בשנת תשל"ג - עשרים ושבע שנים אחר הופעתה הראשונה - הוציא ה'ועד להפצת שיחות' את ההגדה כאשר כל הפסקאות שולבו יחדיו, והפעם הם באו בשולי ההגדה. מובן שבעקבות כך שונו מספרי העמודים ואף רבינו בהערותיו החל לציין למהדורה החדשה.

וכמזומה שהשינוי הכולט יותר נעשה בשמה של ההגדה - במהדורה הראשונה היא קרויה "לקוטי מנהגים וטעמים" ואחר כך בסדר הפוך "לקוטי טעמים ומנהגים".

אודות - לקוטי טעמים ומנהגים נוספים
יורחב בהמשך אי"ה

לקראת חגי הפסח שנת תש"ו הו"ל מערכת 'אוצר החסידים' שבראשה גם עמד הרבי 'הגדה של פסח'. היה זה הספר הרשמי השני שיצא לאור ע"י הרבי מה"מ, ובעצם - ההזדמנות הראשונה של ה'עולם' להיוודע לגאונותו המיוחדת של הרבי... כפי שכתב אז הגאון המפורסם הרש"י זיין⁸:

"... הגדה חבדי"ת מיוחדת במינה היא: "הגדה של פסח עם לקוטי מנהגים וטעמים" של הרבי מליובאוויטש. החב"דיות שבה באה לידי ביטוי בנוסח ובמנהגים, אבל לא בפירושים, דרושים ורעיונות. לא לכך נועדה הגדה זו ולא לכך נתכוון המחבר. אבל מבחינה של "מנהגים וטעמים", ועליהם יש להוסיף "דינים ומקורים", ובעיקר מקורים, הרי זו הגדה נפלאה שמעטים דוגמתה, ומתאימה לכל אדם מישראל, כחסיד כאשר איננו חסיד. אלמלא הייתי חושש לסלידתם של חסידים מהגדרת חול לעבודת קודש, הייתי אומר שזוהי עבודה מדעית ממדרגה ראשונה. על כל פנים: פנינה בספרות ההגדית..."

את "חכמת הצמצום" שיש בספרי רבנו קשה שלא לזהות - כיצד עניין גדול ונרחב שנכתב על עשרות ורבות גליונות וספרים, נכתב באופן ייחודי של שורה או שתיים. ואפשר לומר שבהגדה אכן מתבטא הדבר ביתר שאת.

מקובל אצל חסידים מדורי דורות, שמרוב

7) בהבא לקמן ראה בפתח דבר (שכתבתי בשחר נעורי, בעת שבתי בשבת תחמוני תות"ל נתניה) לספר הגדת מלך.
8) תרמ"ה - תשל"ח.

אין צורך
לדעת
ה'ועד להפצת שיחות'

דוגמא לדיוק הגדול שרכש רבינו לכל מילה בהגדה, ניתן ללמוד מהעבודה הבאה:

כתב רבינו הזקן בשולחנו הטהור (תחילת סימן תעג ומקור הדברים ברמ"א): "ואם אפשר טוב שלא ימזוג בעל-הבית בעצמו, אלא אחר ימזוג לו, שיהא לו כמשרתו, כלומר דרך חרות ושררות, זכר ליציאת מצרים".

המשך בעמוד 3 <<

מענה רבינו לר' עזרא בנימין שוחט שעסק בביאור דברי הרבי בהגדה: אין לדייק כל-כך בהפיקוס שבהגדה של פסח עם ה'לקוטי טעמים הנדפסת (הוספה למכתב כללי פרטי מט"ו סלו תשכ"ט, אגרות קודש חלק כ"ו עמוד מב)

שינויים במין הצומח

מהבולטים במצב העולם לעתיד לבוא
הוא - השינויים שיחולו במין הצומח.
המימדים הגדולים, מהירות הצמיחה,
צמיחת מאפים ובגדים, עצי סרק
שיצמיחו פירות ועוד

מדור זה מעניק הצצה לפרוייקט האינטלקטואלי של
מכון ערכים בתורת הגאולה ומלך המשיח
ליצירת קשר: er.geula@gmail.com

שינויים במין הצומח

כתוצאה מבידוד ותיקון העולם יאיר אור
אלוקי נעלה במין הצומח ויגרום לשינויים
בכך שיצמח במהירות ויצמיח - אפילו עץ
סרק - תוצרים גדולים ואיכותיים במובנים
רבים.

מקורם

בנבואות הגאולה¹ נאמר: "הִנֵּה יָמִים בָּאִים נְאֻם ה' וְנִגְשׁ חֹרֶשׁ בְּקֶצֶר וְדָרָךְ עֲנָבִים בְּמִשְׁךְ הַזֶּרַע וְהִטִּיפוּ הַקְּהָרִים עֶסֶס וְכָל הַגְּבֻעוֹת תִּתְמוּגְגְנָה" - שלעתיד
לבוא מהירות הצמיחה תגדל כ"כ עד שהחורש
והקוצר יפגשו בעבודתם שתיעשה באותו היום -
משום שתצמח התבואה בתוך יום אחד?²

וכן בגמרא ובמדרשים דרשו אודות שינויים
שיחולו במין הצומח, ויבאו להלן בפנים הערך.

הפרקים:

- א. מהותם וענינם
- ב. מהירות הצמיחה
- ג. שינויים במהות הצומח
- ד. השפע
- ה. צמיחה ללא התעסקות האדם
- ו. זמנם

א. מהותם וענינם

כיון שלעתיד לבוא יבורר הרע ויוסר הקלקול
שנגרם בעולם כתוצאה מהחטאים - החל מחטא
עץ הדעת - ישוב העולם למצב שהי' בו כשנברא,
וכתוצאה מכך יסורו ההגבלות על מין הצומח
שנגרמו מהחטאים, וכפי שיפורט להלן.

(1) עמוס ט, יג.

(2) מפרשים עה"פ.

גורם נוסף ועיקרי לשינויים הוא, שכעת גשמיות העולם אינה 'כל' להשפעת הקב"ה, ולכן השפע מגיע עליידי צמצומים. ולעיתים יהיו הדברים הגשמיים מאוחדים עם דבר ה' המהווה אותם וממילא יוכל השפע להתגלות מיד³, ויאיר גילוי אלוקי שלמעלה מסדר השתלשלות⁴. וכתוצאה מכך מין הצומח יניב תוצאות שלא בערך, בכמות ובאיכות.

עניין נוסף במטרת השינויים הוא - לאפשר לישראל לעסוק ברוחניות ובהשגת האלוקות ללא צורך בהתעסקות ומאמץ בגשמיות⁵.

ב. מהירות הצמיחה

לעיתים יגדל הצומח בקצב מהיר באין ערוך מהזמן הזה:

דרשו בגמרא⁶ ש"עתידין אילנות שמוציאין פירות בכל יום", וזאת מהכתוב "ונשא ענף ועשה פרי"⁷, שכשם שעץ מוציא ענף בכל יום - כך יוציא פירות בכל יום⁸. ובמדרש⁹ דרשו זאת מהכתוב "ונתנה הארץ יכולה"¹⁰ - שתצמיח ביום שיזרעו בה [בנוסף לפסוק המפורש שכך יהי' - הובא לעיל ב"מקורם"].

טבע זה ה' קיים בתחילת הבריאה, ובטל בעקבות חטא עה"ד, שנענש האדם שיצטרך להתאמץ. ולעת"ל כש"זאת רוח הטומאה אעביר מן הארץ" ויתקן החטא תחזור האדמה לטבעה הרגיל - להצמיח תוך יום¹¹, וכפי שבואר לעיל פ"א¹².

(3) לקו"ש חל"ז ע' 83. אוה"נ ח"א ע' תעד.

(4) סה"מ תרל"ו ח"ב ע' שנד. תרכ"ז ע' תט. אוה"ת ויקרא ח"א ע' קצו. שם דברים ח"ב ע' תשג. שם נ"ך ח"א ע' תמ.

(5) לקו"ש ש"ש.

(6) שבת ל, ב.

(7) יחזקאל יז, כג.

(8) ואין זה בסתירה לכלל ש"אין כל חדש תחת השמש" (קהלת א, ט), שגם כיום צלף מוציא פירותיו בכל יום. שבת שם.

(9) תורת כהנים (ספרא) בחוקות א.

(10) בחוקות כו, ד.

(11) וכן מבואר שהחטא נעשה באילן שמוציא פירות אחת לשלוש שנים, והוצאת הפירות בכל יום מורה על תיקונו. לקו"ת צו יא, ג. אוה"ת נ"ך ע' קנו.

(12) תנחומא קדושים ס"ז. וראה עבודת הקודש ח"ב פל"ח. ע"י שבת שם.

והגורם לצבץ הגידול הוא קצב הילוך המזלות, שקודם החטא התהלכו המזלות בדרך קצרה ובמהירות ועקב החטא הקב"ה האריך את הילוכם. ולעיתים ה' ירפא אותם כמ"ש (ישעיה ל, כו.) "ומחץ מכתו ירפא". בראשית רבה י, ד. ועיין שם בנור הקדש, מהרז"ל, פחד חכמים (לר"ש מפניאטשוב) על ירושלמי שקלים

בירושלמי¹³ הובא קצב שונה לצמיחה לע"ל; ר' יודה¹⁴ דרש שהאילנות יצמיחו פירות מידי חודשיים והתבואה תצמח בחודש אחד (בשונה מהזמן הזה בו פירות צומחים בשנה ותבואה בשישה חודשים), וזאת מהכתוב "לחודשיו יבכר"¹⁵, שהאילן יבכר ב"חודשיו" - מיעוט רבים שנים, ותבואה צומחת בחצי זמן צמיחת הפירות.

לעומתו דרש רבי יוסי שהאילנות יצמיחו פירות כל חודש (ואכילתם תרפא¹⁶) והתבואה תצמח בט"ו יום, וכפי שעשתה בימי יואל הנביא¹⁷ (ומפרש "לחודשיו יבכר" - בכל חודש וחודש).

יש שתיווך שמידי חודש יצמיחו פירות שנועדים לרפואה, ושאר העצים יצמיחו מידי יום¹⁸.

בחסידות מבואר שהטעם לכך שיזרזו תהליך הצמיחה לע"ל הוא שיאיר בכוח הצומח הארה עליונה מאד¹⁹.

ג. שינויים במהות הצומח

כחלק מכך שהעולם יבורר ויהי' כלי לגילוי האלוקי יחולו שינויים במהות הצומח:

דרשו רז"ל²⁰ שהעץ עצמו עתיד להיות ראוי לאכילה, שנאמר²¹ "עץ פרי", וזה שהעץ "עושה פרי" מפורש כבר בהמשך הפסוק - אלא שבא ללמד שגם העץ עצמו יאכל כפרי ולא רק יעשה פרי [וגם ה' זה בתחילת הבריאה]. וכן העלים יהיו ראויים לאכילה, וכמ"ש²² "לא יבול עלהו"²³.

כמו כן דרשו²⁴ ש"אף אילני סרק עתידים להיות עושים פירות", וזאת מהכתוב²⁵ "ועץ השדה יתן פרי" [ובגמרא²⁶ דרשו רק על האילנות שבא", וראה להלן

פ"ו ה"ד.

(13) ירושלמי תענית ד, א.

(14) כן נקרא רבי יהודה בתלמוד ירושלמי.

(15) יחזקאל מז, יב.

(16) במדב"ר כח, כב. תנחומא בראשית ו. פנחס יד.

(17) ראה יואל ב, כג, תענית ה, ב.

(18) מראה הגדול ח"א ע' קנט.

(19) אוה"ת בראשית ח"ב ע' שעט.

(20) תורת כהנים שם.

(21) בראשית א, יא.

(22) יחזקאל שם.

(23) אגדת אליהו ירושלמי שקלים פ"ו, טו.

(24) תורת כהנים שם.

(25) ויקרא כו, ד.

(26) כתובות קיב, ב.

ה. צמיחה ללא התעסקות האדם

כיון שעניין השפע הוא לאפשר לישראל להתעסק בגילוי האלוהי במנוחה באופן שחודר בעולם בשלימות לא יה' צורך להתעסק ולעמול בצומח:

דרשו חז"ל שיצמחו גלוסקאות (מיני לחמים)⁴⁰, ויהיו ללא פסולת כהמון⁴¹ וכלי מילת (בגדים מצמר משובח)⁴² בארץ ישראל (ובעולם כולו)⁴³, שנאמר⁴⁴ "יהי פיסת בר בארץ"⁴⁵ ש"פיסת" משמע שרחבות כפס יד ולא מצוי חיטה בגודל זה, אלא שמדובר על פת אפוי⁴⁶. וכן משמע מל' כתונת פסים - כלי מילת⁴⁷.

ומבואר בחסידות שהצורך בזמן הזה לעבוד בל"ט מלאכות הוא על-מנת לברר בירורים, ולע"ל כיון שתיגמר עבודת הביירוים לא יה' צורך במלאכות אלו ויצמחו גלוסקאות וכלי מילת מוכנים⁴⁸.

וכן איתא⁴⁹ שהתהליך המייגע של הכנת היין יחסך, שאדם יניח בזווית ביתו ענב המשמש כחבית ענק (כדלעיל), והיין יה' כבר מוכן בתוך הענב וניתן לשתותו מידיה וללא מאמץ. ודרשו זאת מהכתוב⁵⁰ "ודם ענב תשתה חמר".

וכן אודות החיטה דרשו⁵¹ שיביא הקב"ה רוח מבית גגזיו שתשליך לארץ את הסולת, ויצא האדם לשדה ויביא מלוא חופנו⁵² - דבר שיסיפק לפרנסת אנשי ביתו⁵³.

40 ערוך שם.

41 סה"מ תרפ"ג ע' קב. תרס"ה ע' לו. והוא כיון שרק בלחם מעשה אדם ישנו פסולת, ומשא"כ בהנברא מוכן ע"י הקב"ה.

42 רש"י כתובות שם, יחזקאל כז, יח, סנהדרין מד, א, שבת נד, א, שבועות ו, ב. גיטין נו, א. ובשער האמונה לאדמו"ר האמצעי (ע' נב ואילך) כ' שהם בגדי משי.

43 תורת כהנים שם.

44 תהילים שם.

45 כתובות שם. שבת ל, ב.

46 ובאגדת אליהו (שם) פירש שאין זה כפשוטו, ושיה' שפע עצום כאילו צומחים גלוסקאות.

47 רש"י.

48 מאמרי אדמוה"ז תקס"ח ח"ב ע' תרלג.

49 כתובות שם.

50 דברים לב, יד.

51 כתובות שם.

52 וראה יל"ש תהילים שם.

53 וכיון שיצמחו גלוסקאות מוכנות ולכאורה לא יה' צורך בסולת, ביאר הבן יהוידע (כתובות שם) שהסולת תה' עבור התבשילים.

ב"זמנם" התיווך בזה]. וכן יה' טעם מיוחד ליין שיפיקו עצי הסרק ויתאים גם לזקנים²⁷.

לתבואה יהיו תכונות כשל עץ - שמידי שנה תוציא פירות ותמשיך להתקיים²⁸.

שינוי נוסף שיחול - שיצמחו העצים מאליהן ללא צורך בהשקיתם, והאדמה תוכל להצמיח 'יש מאין' בכח עצמה²⁹.

[אודות גלוסקאות וכלי מילת שיצמחו מוכנים ראה להלן פ"ה]

ד. השפע

אחד הביטויים לשפע שיה' לע"ל במין הצומח הוא גודלו העצום:

בגמ'³⁰ דרשו על הגפן (כדוגמה) שכל ענב ישמש כחבית ענק המכילה לפחות כשיעור שלושים סאה³¹, ועל-מנת להביאו יצטרכו קרון או ספינה, ואפילו זמורות הגפן יהיו גדולים מספיק להבערת האש תחת התבשיל.

ובכדי לבצור את הענבים יצטרכו עיר שלימה³² ככתוב "אסרי לגפן עירה"³³ (ויש המפרשים ש"עירה" הכוונה לעיר (חמור קטן)³⁴).

ועד שכל אילן סרק יוציא כמות יין שצריך ב' אתונות לשאתו, וכמ"ש³⁵ "ולשרקה בני אתנו"³⁶.

וכן אודות גודל החיטה דרשו³⁷ שתגיע למימדיו של דקל ואף בעמדה בעמק תעלה בגבהה על ראשי ההרים, וזאת מהכתוב³⁸ "יהי פיסת בר בארץ בראש הרים" (וכן ה' בתחילת הבריאה), וכגודל שתי כליות של שור הגדול, וככתוב³⁹ "עם חלב כליות חטה".

27 שם קיא, ב.

28 אגדת אליהו ירושלמי שקלים שם.

29 תורת שמואל תרכ"ז ע' יג.

30 כתובות קיא, ב.

31 רש"י שם.

32 רש"י מהדוק"ק שם.

33 בראשית מט, יא.

34 רש"י ורשב"ם עה"פ. וראה ילקו"ש בראשית, קס.

דקדוקי סופרים השלם הע' 106.

35 בראשית שם.

36 כתובות שם.

37 שם, ובמהרש"א על אתר.

38 תהילים עב, טז.

39 דברים לב, יד.

לשיטת הראב"ד⁵⁶ שישתנה מנהג העולם כבר בתחילת הגאולה ואין חילוקי תקופות - גם השינויים במין הצומח יתקיימו מיד בתחילת הגאולה.

המהרש"א כתב שיחזור הצומח לגדול כבתחילת הבריאה כבר מעט לפני ביאת הגואל ויהווה סימן לבא הגאולה.⁵⁷

56) בהשגותיו על הרמב"ם הל' תשובה פ"ח ה"ב, הל' מלכים פ"ב ה"א. וראה לקו"ש שם.
57) סנהדרין צח, א.

ויש שכתב⁵⁴ שגם בפירות האילן יהל' ע"ד זה - שיפלו מהעץ לבד ולא יצטרכו לטרוח לקוטפן.

1. זמנם

כ"ק אדמו"ר מה"מ שליט"א מסביר שלשיטתו של הרמב"ם שסובר שבתקופה הראשונית בימות המשיח לא (מוכרח ש)יהל' שינוי במנהגו של עולם, יחולו השינויים בתקופה ב' - תקופת תחיית המתים⁵⁵.

54) אגדת אליהו ירושלמי שקלים פ"ו ה"ו.
55) לקו"ש חכ"ז ע' 192.

המשך מעמוד 63 <<

פליטים יורדים מרכבות מסע
בתחנת הרכבת בסמרקנד

לאחר מספר ימים של המתנה בנמל מחצ'קלה עלה הרב זאמסקי על סיפון ספינת משא הנוסעת לקרסנובודסק, ושם, כמה ימים לאחר מכן, עלה על רכבת, שהייתה מורכבת מקרונות משא, אל עבר סמרקנד.

אחרית דבר

לאחר נסיעה ארוכה ומתישה שכזו, ולאחר שנתיים מאסר והימלטות מהירה מרוסטוב המופצצת, הלך מצבו הבריאותי של הרב זאמסקי והידרדר במהירות, כך שזמן קצר לאחר הגעתו לסמרקנד, הוא נדבק במלריה טרופית ונפטר ב"ב כסלו תש"ב¹. באותו הזמן אימו נרצחה באקציה שערכו הנאצים ימ"ש בגטו קלינצי.

לאחר פטירתו, אשתו לא יכלה לעמוד עוד בסבלה והיא הפסיקה לדבר, היא נעטפה בשתיקה והחלה לדעוך. שנתיים לאחר מכן נפטרה אף היא.

בשל הרעב הכבד, העוני, המחלות והתנאים התברואתיים הירודים שהיו בעיר, נפטרו בכל

יום כמות גדולה של אנשים וה'חברא קדישא' לא הספיקו לעמוד בקצב, לכן לא תמיד נכתב על גבי המצבות את שם הנפטר. כך קרה כנראה גם במצבותיהם של הרב זאמסקי ואשתו הקבורים בסמרקנד.

צאצאיו של הרב זאמסקי פוזרים כיום בין היתר באה"ק ובארצות הברית וחלקם אף חיים כיום ברוסטוב וקשורים עם הקהילה הדתית ובית הכנסת 'סלדסטקיה'².

2) תודתי נתונה לר' שניאור זלמן ברגר, ר' לוי ליברוב, ר' מנחם מקסימוב, ר' אלישיב קפלון, ר' אהרון לייב רסקין ומרת מאיה שטוקמן שסייעו בעדי בכתיבת הכתבה.

1) על פי עדויות המשפחה, אולם לעיתים נכתב שפטירתו הייתה רק כחודש לאחר מכן.

שמחת התורה

כתב הרמב"ם: "משה רבינו תיקן להם לישראל שיהו קורין בתורה ברבים בשבת ובשני ובחמישי בשחרית כדי שלא ישוהו שלשה ימים בלא שמיעת תורה" (הלכות תפילה פי"ב ה"א). ולא פרט הרמב"ם האם משה רבינו תיקן לקרוא לפי הסדר, או שמא ניתן לקרוא כל שבוע חלק אחר בהתאם להחלטת רב הקהילה או אחר מבעלי התפקידים. האם יש להשלים את התורה בכל שנה, או שניתן אולי להסתפק בפעם בשנתיים. האם חלוקת הפרשות היא דווקא באופן מסויים, או שמא ניתן לחלק בכל אופן שהוא; לרגל תחילת המחזור של קריאת התורה החותם את החודש השביעי והמשבוע, נשתדל לעמוד על השאלות הללו, ונראה שלא דווקא שיש לכל השאלות תשובות חד משמעיות.

הרב איסר שיחי' שפרינגר
ר"מ בישי"ק חח"ל צפת

וקוראין והולכין על הסדר הזה עד שגומרין את התורה בחג הסוכות. ויש מי שמשלים את התורה בשלש שנים. ואינו מנהג פשוט".

אנו רואים בדברי הרמב"ם שני מנהגים באופן קריאת התורה: המנהג הרגיל הוא לסיים את התורה פעם בשנה, בשמחת תורה² (ולכן ההתחלה החדשה היא

הזמן הלוקח לסיים את התורה

כתב הרמב"ם¹: "המנהג הפשוט (שהתפשט) בכל ישראל שמשלימין את התורה בשנה אחת. מתחילין בשבת שאחר חג הסוכות וקורין בסדר "בראשית". בשנה "אלה תולדות". בשלישית "ויאמר יי' אל אברם".

(2) ובפירושו יותר בדבריו שם ה"ב: "וביום טוב אחרון קורין כל

(1) הלכות תפילה פי"ג ה"א.

בני ארץ ישראל
אין עושין שמחת
תורה אלא
לשלש שנים
ומחצה, וביום
שישלימו הפרשה
שקורין בפלך זה
אין קורין בזה

מספר הפרשיות השגור והנפוץ במנהג ארץ ישראל הוא 155.⁷

[סיבה נוספת גרמה לכך שבארץ ישראל לקח יותר זמן לסיים את התורה, והיא היחס לארבע הפרשיות של חודש אדר ולקריאת התורה בראש חודש שחל בשבת וכיו"ב -

הגמ'⁸ מביאה מחלוקת האם בארבע פרשיות אלו ממשיכים לקרוא את פרשת השבוע הרגילה ורק מוסיפים בסוף את התוספת מענייני היום, או שבארבע שבתות אלו לא קוראים בתורה את פרשת השבוע הרגילה אלא רק את ענינו של יום. אנו נוהגים כדעה הראשונה, אך בארץ ישראל היה נהוג כדעה השנייה⁹ (לפחות בחלק מערי ארץ ישראל), ובנוגע לראש חודש, חנוכה ופורים שחלו בשבת, משמע בירושלמי¹⁰ שהיו קוראים את הקריאה של מועדים אלו כתחליף לקריאה של שבת, וגם זה השפיע על משך הזמן שלקח לסיים את כל התורה]

משך הזמן בו היה קיים מנהג ארץ ישראל

מעניין לציין: את מנהג ארץ ישראל הכיר הרמב"ם לא רק מפני השמועה, אלא זה מנהג שהיה חי במקומו ובתקופתו של הרמב"ם:

ושבת עולה תמיד".

מהי מסכת סופרים? במסכת זו יש בעיקר דינים הקשורים לקריאות התורה השונות ולענייני התפילה (מודפסת בדפוס הש"ס אחרי מסכת עדיות). הרא"ש כותב כי מסכת זו נתחברה בדורות האחרונים, ולכן, כשיש סתירה בין הנאמר במסכת סופרים לבין הירושלמי, העיקר כדברי הירושלמי ולא כמו שנכתב במסכת סופרים (הלכות קטנות הלכות ספר תורה סימן יג). וראה במבוא של מ' היגר למסכת סופרים הרחבה על הדעות השונות איפה חי מחברה, ושהעיקר כדעה שנתחברה בארץ ישראל.

(7) ראה רשימת מנהגים שונים במנהג ארץ ישראל במאמרו המפורט של ר' רחמים שר שלום ב"ספר רפאל" עמ' תרכ ואילך.

(8) מגילה ל ע"ב.

(9) ע"פ תעודה שהתגלתה בגניזה הקהירית. מוזכרת במאמרו של ר' שר שלום ב"שנה בשנה" התשנ"ד עמ' 293 ואילך.

(10) מגילה פ"ג ה"ה.

"בשבת שאחר חג הסוכות"), ואילו יש מנהג שמשלימים את התורה פעם בשלוש שנים.

מי הם אלו שנהגו במנהג המיוחד להשלים את התורה פעם בשלוש שנים ולא בכל שנה?

הגמרא מביאה מנהג זה³, וגם מפרטת בנוגע לבעלי המנהג, שהם "בני מערבא" - בני ארץ ישראל.

וברשימת חילופי המנהגים בין בני בבל לבני ארץ ישראל⁴ אנו למדים עוד בנוגע למנהג זה:

"בני בבל עושין שמחת תורה בכל שנה ושנה בחג הסוכות וכל מדינה וכל עיר ועיר קורין בפ[רשה] אחת; בני ארץ ישראל אין עושין שמחת תורה אלא לשלש שנים ומחצה, וביום שישלימו הפרשה שקורין בפלך זה אין קורין בזה".⁵

אנו רואים שבני ארץ ישראל לא סיימו את התורה בכל שנה, ובנוסף לכך, בתוך ארץ ישראל גופא לא היה מנהג אחיד: הגמ' מדברת על סיום התורה בשלוש שנים, וברשימת חילופי המנהגים אנו רואים שסיימו רק כעבור שלוש וחצי שנים. וגם בתוך "חילופי המנהגים" גופא, מבואר שלא היה מנהג אחיד בארץ ישראל: "ביום שישלימו הפרשה שקורין בפלך זה אין קורין בזה". בכל מקום היו קוראים פרשה אחרת. לא היה שייך לומר "שבת בראשית" - לדוגמא - כביטוי כללי, מכיוון שבזמן שבעיר זו קראו פרשת בראשית, הרי שבחברתה קראו פרשת צו, ובשלישית פרשת מטות.

איך זה לקח כזה הרבה זמן?

כיצד הגיעו בני ארץ ישראל לסיום התורה רק כעבור כל כך הרבה זמן?

הסיבה העיקרית היא שהתורה חולקה בקריאת התורה של מנהג בני ארץ ישראל, למספר גדול בהרבה של חלקים (שהיו נקראים "סדרות"). מכפי המנהג שלנו. ובתוך מנהג ארץ ישראל גופא אנו מוצאים כמה מקורות לכמה חולקה התורה. השיטה שגורסת את מספר הפרשיות הרב ביותר, היא 175 פרשיות⁶. אך

הבכור ומפטידין "ויהי ככלות שלמה", ולמחר קורין "וזאת הברכה".
(3) מגילה כט.

(4) נדפס ב"ים של שלמה" למהרש"ל סוף מסכת ב"ק, ובעוד מהדורות עם חילופי גירסאות, הפניות ציוני מראי מקומות וכו'.

(5) כלל מח.

(6) ראה מסכת סופרים טז, י.

ושם, שר' יהושע בן לוי אומר שמעולם לא הסתכל בספרא דאגדתא, ובפעם האחת שהסתכל, ראה כתוב את הטעם לכך שקבעו בתורה "מאה שבעים וחמשה סדרים בתורה בכל שבת

כמדומה שעדויות אלו הינם העדויות הברורות האחרונות לקיום מנהג ארץ ישראל בתור מנהג חל¹⁵. בשנים שלאחר מכן השלים המנהג הבעלי את התפשטותו בכל העולם היהודי¹⁶.

הטעם למנהג ארץ ישראל

ה"פני יהושוע"¹⁷ מצייע ב' סברות

(15) אחד מגדולי רבני הונגריה בדורו של החת"ס היה ר' יהודה אסאד בעל שו"ת יהודה יעלה. ובח"ב מספרו סימן רמו הוא כותב שהמנהג לסיים את התורה בשלוש שנים "אינו פשוט גם בארץ ישראל אלא בארץ תימן לבד", כלומר שהמקום היחיד בו נוהגים כמנהג ארץ ישראל הוא תימן. אך בספרי חכמי תימן לא מצאנו זאת, וצ"ע.

(16) ולהעיר, שבאופן כללי נראה שהמנהג הבעלי "ניצח" את המנהג הארץ-ישראלי, והוא הנהוג היום בכל תפוצות ישראל, ואף בארץ ישראל עצמה, וברוב הפרטים לא נשאר זכר למנהג ארץ ישראל הקדום.

ולהלן דוגמאות מדברים הקיימים בחיי היום יום: בני ארץ ישראל עומדים בקריאת שמע ובני בבל יושבים (סימן א ב"חילוף מנהגים). בני בבל עומדים מה"שבעה" אף אם התחילו לשבת רק שעה אחת לפני הרגל, ובני ארץ ישראל רק אם ישבו ג' ימים (שם סימן ה). בני ארץ ישראל בוצעים ככר אחד בשבת, ובני בבל "לחם משנה" (שם סימן כא). בנוסח הזימון בני ארץ ישראל מזכירים מזון ("נברך על המזון שאכלנו משלך"), ואילו בני בבל לא (שם סימן כד). בני ארץ ישראל אומרים ג' ברכות לחתן, ובני בבל שבע ברכות (שם סימן כח). בארץ ישראל החזן לא אומר ברכת כהנים אם אינו כהן (שם סימן כט). ונעצור את הרשימה...

ונציין לעוד נקודה אחת מתוך המחלוקת שלא מוזכרות ב"חילוף המנהגים" - בארץ ישראל היה ריבוי עצום של ברכות, הרבה יותר ממה שאנו נוהגים (עי' בדברי בקובץ "היכל ליובאוויטש" גליון ב עמ' 47 שבארץ ישראל ברכו גם על "הכשר מצוה" ולא רק על מצוה ממש, ועי' בהערה 15 שם).

ולצד זאת יש גם דברים הפוכים, כגון קידושין בטבעת שהוא מנהג ארץ ישראל ולא מנהג בבל (שם סימן כה). אך נראה שברוב הדברים נוהגים על פי מנהג בבל.

ואכ"מ להאריך יותר.

(17) שו"ת פני יהושוע סימן א.

הפני יהושוע ידוע בחידושיו לש"ס, אך הוא לא כתב שו"ת (אמנם ישנו שו"ת מפורסם בשם "פני יהושוע", אבל הוא נכתב על ידי הסבא רבא של ה"פני יהושוע" המוכר מהחידושים לש"ס (ומחבר השו"ת "פני יהושוע" הוא בעל הפירוש הידוע לש"ס "מגני שלמה"), ואכ"מ). ובדורנו, לקטו תשובותיו לקוטי בתר לקוטי,

כמדומה שעדויות אלו הינם העדויות הברורות

האחרונות לקיום מנהג ארץ ישראל

בתור מנהג חי.

בשנים שלאחר

מכן השלים

המנהג הבעלי את

התפשטותו בכל

העולם היהודי

הנוסע הנודע ר' בנימין מטודילה¹¹ שעבר בכל העולם היהודי דאז, עבר במצרים בערך בשנת ד'תתקל (כמה שנים לאחר שהרמב"ם הגיע לגור במצרים), והוא מתאר את בתי הכנסת בקהיר¹²: "ושם שני בתי כנסיות, אחת לאנשי ארץ ישראל ואחת לאנשי ארץ בבל (כלומר: כמו שיש היום בית כנסת ליוצאי כל ארץ וארץ, כן היה בזמנם במצרים בית כנסת ישראלי...)". ואינם נוהגין כולם מנהג אחד בפרשיות ובסדרים של תורה, כי אנשי בבל נוהגין לקרות בכל שבוע פרשה, כמו שעושין בספרד, וכמנהגנו שאנו נוהגין. ובכל שנה ושנה מסיימין את התורה. ואנשי

ארץ ישראל אינם נוהגים כך, אבל עושין מכל פרשה ג' סדרים ומסיימין את התורה לסוף ג' שנים. ויש ביניהם מנהג ותקנה להתחבר כולן ולהתפלל ביחד ביום שמחת תורה וביום מתן תורה".

נראה שכוונתו במנהג המוזכר בסוף דבריו, הוא שאף שבני ארץ ישראל לא מסיימים את התורה בשמחת תורה, בכל זאת הם הצטרפו לשכניהם בני בבל ושמוחו בשמחתם בסיום התורה¹³.

עדות נוספת למנהג זה, קצת יותר מאוחרת, אנו רואים בדברי ר' אברהם בן הרמב"ם בספרו "המספיק לעובדי ה"¹⁴.

(11) ר' בנימין מטודילה נסע למסעו בשנים ד'תתקל"ה-תתקל"ג (משוער). ובזמן שכתב לאחר מכן הביא מידע מיוחד על ריבוי קהילות יהודיות ומנהגים שונים, הנהגות של גדולי ישראל שהיו בימיו, ועוד. ספר המסע הינו מסמך יקר ערך לתולדות עם ישראל, ואף להיסטוריה הכללית (ראה "עידן הראשונים" (הרפנס) עמ' 163).

מהדורת אדלר עמ' סג.

(12) "תולדות חג שמחת תורה" (א' ערי) עמ' 15. ואולי ניתן למצוא מכאן מקור עתיק ל"תהלוכה" בשמחת תורה...

(14) ספר זה הינו ספר הדרכה בעבודת ה'. רק חלקו הגיע לידינו, אך גם חלק זה הינו ספר מכובד. הספר נכתב בערבית ותורגם לעברית.

ישנם קטעים מהספר הנמצאים בידינו בכתב יד ועדיין לא פורסמו.

בנוגע לפרט זה, ראיתי אותו בהפנייה לקטע בכתב יד שעדיין לא הודפס, במאמרו של הרב ד"ר חיים סימונס הערה 33.

מדברי
הרמב"ם
משמע שמשנה
דבינו לא תיקן
לסיים את
התורה בכל
שנה, אלא רק
תיקן את עצם
קריאת התורה
בכל שבת,
ומכאן ואילך
הדבר נתון
למנהגים
כל כמה זמן
לסיים את
התורה

קדום היה אצלם להשלים כל התורה משנה לשנה, ולא סוף דבר בימי רבותינו ז"ל, אלא אף בזמן הנביאים ע"ה, והמקור לכך שמנהג זה היה קיים כבר בימי הנביאים - כותב המאירי - הוא מכך שעזרא תיקן לקרוא בתורה פרשת בחוקותי לפני שבועות וכי תבוא לפני ראש השנה, וזה מתאים לחלוקה השנתית המסתיימת בחג הסוכות.

[ולכאורה נראה שהרמב"ם לא סבור שהמנהג לסיים את התורה כל שנה תוקן על ידי עזרא, דאם כן היה צריך להדגיש מקור זה בתור מעלתו של מנהג זה על פני המנהג המקביל.

מהרמב"ם משמע שההבדל בין שני המנהגים, הוא רק בזה שהמנהג לסיים את התורה כל שנה הוא "מנהג שהתפשט"]

אך בדברי המאירי אין הכרח שהייתה חלוקה קבועה לפרשיות, וייתכן שרק העיקרון היה קבוע - יש להגיע לקללות של ויקרא לפני שבועות ולקללות של דברים לפני ראש השנה, אך עדיין ניתן לחלק את הפרשיות במגוון דרכים בשביל להגיע ליעד זה.

נדבך נוסף מוסיף על דברי המאירי גדול מפרשי רש"י, הרא"ם¹⁹, הכותב בתחילת פרשת ויחי (בנוגע לדיון על כך שאין הפסקה בין פרשת ויגש לפרשת ויחי, אלא "פרשה זו סתומה"), שעזרא הסופר הוא זה שתיקן שהתחלת הפרשה היא מ"ויחי", ומשמע לכאורה שלשיטתו עזרא הסופר תיקן את חלוקת הפרשיות.

וברשב"ם ראינו שלשיטתו החלוקה מאוחרת יותר. בדיון על התחלת פרשת ויחי, כותב הרשב"ם: "ועיקר התחלת פרשה זו מן וישב ישראל". . . אלא שלא רצו הקהילות

19) מגדולי רבותינו בתחילת תקופת האחרונים. והארכנו אודותיו ב"התמים" גליון מד עמ' 16.

למה מנהג ארץ ישראל היה לקרוא את התורה בחלקים הרבה יותר קטנים:

א. מנהגם היה "לתרגם ולפרש טעמי המקראות בין גברא לגברא, והוה חיישי לטרחא דצבורא".

ב. "טוב מעט בכוונה מהרבה שלא בכוונה".

ולכן, סבור הפנ"י, שהיו קוראים בתורה את המינימום האפשרי לפי הכללים בחז"ל (לסיים בדבר טוב, לא לסיים סמוך מדאי לסיום פרשייה וכו'), וככה הגיעו לשלוש שנים.

שרשי הדברים

הדעה הראשונה - התקנה לסיים את התורה כל שנה אינה מימי משה רבינו

מאיפה התפצל מנהג קריאת התורה לשניים? מה היה בזמן שמשנה רבינו תיקן את התקנה?

נראו שנחלקו בזה הראשונים:

מדברי הרמב"ם שהובאו לעיל משמע שמשנה רבינו לא תיקן לסיים את התורה בכל שנה, אלא רק תיקן את עצם קריאת התורה בכל שבת, ומכאן ואילך הדבר נתון למנהגים כל כמה זמן לסיים את התורה.

המאירי מסכים עם הרמב"ם שמשנה רבינו לא תיקן לסיים את התורה כל שנה, אך מוסיף פרטים על מקור המנהג: המאירי¹⁸ מביא את דברי הגמ' "לעולם ישלים אדם פרשיותיו עם הציבור", וכותב "הא למדת שמנהג

והדפיסום בפני עצמם תחת השם "ש"ת פני יחושוע".

התשובה המצוטטת כאן היא מתוך שו"ת "דברי דוד" לר' דוד מילדולה (סימן כה), הדנה בשאלה האם הקריאה המיוחדת לחתנים (קיים מנהג להוציא ספר תורה מיוחד ולקרוא לחתן פרשת "ואברהם זקן". ואכ"מ לדון במקורותיו של מנהג זה ובקהילות הנוהגות אותו כיום) יכולה להחשב כאחד משבעת הקרואים או לא (אגב, לא להאמין עד כמה דיון בנושא שנראה כשולי יכול לסחוף כל כך הרבה אנשים ולעורר כל כך הרבה אמוציות. סקירה על הפרשה ניתן לקרוא במבוא לקונטרס "על ענין שבת החתונה"). ובהקשר לדיון זה כתב הפנ"י את דבריו המצוטטים בפנים.

18) קרית ספר מאמר ה חלק א.

המאירי התפרסם בעיקר בזכות חיבורו המפורסם על הש"ס הידוע בכינויו "בית הבחירה". ולצד זאת חיבר עוד כמה וכמה ספרים פחות ידועים. ביניהם הקונטרס "קרית ספר" העוסק בענייני סת"ם וקריאת התורה.

לסיים פרשת ויגש ב"ותהי הארץ לפרעה".

מהרשב"ם משמע לכאורה שחלוקת הפרשות הינה חלוקה שאין לה מקור קדום, ואינה אלא מנהג הקהילות (אלא שמנהג זה הינו מנהג עתיק ונהגו בו בימי חז"ל²⁰⁵).

(ויצוין, שייתכן שעל אף שהרשב"ם סבור שאופן חלוקת הפרשות הינו ממנהג הקהילות, יש מקום לומר שישבור שהתקנה לסיים את התורה כל שנה היא מתקנת משה רבינו, וע"ד מה שכתבנו לעיל בדברי המאירי)

ועכ"פ מדברי הרמב"ם והמאירי הנ"ל (ואולי כן הוא לשיטת הרשב"ם) ראינו שהסיום השנתי אינו מתקנת משה רבינו, אלא התחדש על ידי עזרא, או אפילו מנהג שהתחדש בשלב מאוחר יותר. ומשמע מדבריהם, שבתקנת משה רבינו לא הייתה קיימת חלוקה לפרשות. כל אחד קרא בתורה כמה שמצא לנכון לקרוא (ומאוד ייתכן לדוגמא, שבשבתות של חורף קראו חלק קצר יותר ובשבתות של קיץ קראו מספר פסוקים גדול יותר, וכל שיקול אחר היה יכול להכריע כמה יקראו באותה קהילה)²¹.

20) וראה בלשון החת"ס (ש"ת או"ח סימן קסט):

"אעפ"י שמבואר מלשון הש"ס לקמן דכבר היה חילוק הסדרות נוהג גם בימיהם, מ"מ מבואר שם דאינו לעכב, שאמר שם דבני מערבא מסקו לאורייתא בתלת שני".

21) ויש שחידשו יתירה מזו, ואמרו שתקנת משה רבינו בכלל לא כללה צורך לקרוא לפי הסדר, אלא הייתה אפשרות לקרוא בכל שבת נושא אחר על פי החלטת הרב / הגבאי / בעל הקורא וכי"ב (שנה בשנה ה'תשנ"ד עמ' 293 ואילך, רחמים שר שלום).

מתחילה היו נראים לי הדברים כחידוש גדול. אך לאחר עיון, נראה שיש כמה מגדולי ישראל שלכאורה התכוונו לסברא זו:

נתחיל בניסיון למצוא מקור לסברא זו מדברי הב"ח: הב"ח (סימן תרפה) חולק על האומרים שרק פרשת זכור היא דאורייתא, וכותב שמדאורייתא מחוייבים לקרוא בתורה בכל שבת (ואין כאן המקום לדון בהבנת שיטתו), ובתוך דבריו כותב: "ודאי כל קריאה בשבתות מן התורה... אלא שלא היה סדר מיוחד לכל קריאה מלבד פרשת זכור ובה עזרא ותיקן הסדר לכל הקריאות". ולכאורה ניתן להבין מדבריו, שעד עזרא היו מחליטים כל שבת מה לקרוא בבית הכנסת.

וע"ל גם ש"ת דברי יוד (שהוזכר לעיל) סימן כג, "הן אמת שבשאר שבתות ובשאר ימות השנה לא מצינו שפירשו לנו איזה

כול מסכימים

שבעצם התורה

מחולקת לג"ן

פרשיות, אלא

שלמרות זאת,

יש כאלה

שלא קוראים

כל שבת

פרשה שלמה,

ומסתפקים

בשליש פרשה

הדעה שניה -

התקנה המקורית הייתה לסיים את התורה כל שנה

ולעומתם, מצינו חידוש בדברי האור זרוע".

האור זרוע²² מביא סיפור מעניין: "מעשה היה בקלוניא באחד שקבל בשבת הראוי לקרות פרשת "אמור אל הכהנים" ועיכב תפילה וקריאה כל היום וכשהגיע שבת הבאה צוה ה"ר אליעזר בר' שמעון זצ"ל²³ להתחיל בפרשת אמור אל הכהנים ולקרותה וגם בהר סיני הראויה להקראות באותה שבת ושלא לדלג פ"א מן התורה

לפי כי מימות משה רבינו נתקן לקרות התורה בפרשיותיה ולהשלימה בכל שנה ושנה כדי להשמיע לעם מצות וחוקים".

ובמילים פשוטות: בקלוניא שבאשכנז היה אחד שהתלונן בבית הכנסת על עוול שנעשה לו (לדעתו), ובכך עיכב את התפילה ומנע את קריאת התורה באותה שבת²⁴. הגיעו לשבת

סדר צריכים אנו לקרות שהרי הם ז"ל פסקו לקרות בתורה סתם, דמשמע באיזה מקום שיהיה בתורה".

ומפורש יותר בקונטרס "על ענין שבת החתונה" (לד"א סופינו, עמ' 3) שכתב בפירושו שכל שקרא כ"א פסוקים "באיזה פרשה שירצה" יצא ידי חובת היום. וכ"ה בתשובת ר' רפאל מילדולה המופיעה

בקונטרס הנ"ל (עמ' 28) (על כללות הדיון ע"ל לעיל הערה 15, וע"ל במבוא לקונטרס הנ"ל על דמויות אלו, ואכ"מ להאריך).

22) הלכות שבת סימן מה.

המחבר הוא מגדולי רבותינו הראשונים - ר' יצחק בן משה מוינא. חי לפני כשמונה מאות שנה. היה מרבתי של המהר"ם מרוטנבורג. עוד אודותיו ב"שמות חכמים" עמ' רלט ואילך.

23) ואודותיו ב"מבוא לראבי"ה" עמ' 315.

מצינו בכמה מקומות שאנשים היו מעכבים את התפילה על מנת להתלונן ולהקים קול זעקה. וראה לדוגמא לשון אדה"ז: "מקום שנוהגין לצעוק על חבריהם בין קדיש וברכו ליוצר אור... טועים הם שאסור להפסיק ביניהם אפילו לצורך מצוה" (סימן נז ס"ה). וראה עוד על "מנהג" זה בתקופת הראשונים ב"מבוא לראבי"ה" עמ' 436 ואילך כמה וכמה מקורות על ביצוע רעיון זה. וניתן ללמוד עוד על שכחות המנהג מזה שרבינו גרשום היה צריך להחרים חרם כדי להגביל את ההפרעות, וכדלקמן. וע"ל ספר חסידים סימן קז.

מנהג זה הלך ודעך. החתם סופר (או"ח סימן פא) נשאל על ידי רב קהילה מסיימת מהי הבנת המשפט "חדר"ג מאור הגולה שלא לבטל תפילה בשבת ויום טוב אם לא כבר בטלה ג' פעמים בימי החול" (אגב: ע"ל באנצ"ת בנספח לערך "חרם דרבינו גרשם"

החלוקה עתיקת היומין

ובדברי הרבי מצינו דבר חידוש²⁸, הנראה במבט ראשון כחידוש גדול ומפתיע, ובמבט שני נראה שהוא ממש מתבקש:

כולם מסכימים שבעצם התורה מחולקת לג' פרשיות (או שחלוקה זו נתקנה מימות משה רבינו (כדברי האור זרוע), או שהיא נוצרה מאוחר יותר על ידי הנביאים (כדברי הרא"ם), או שהיא מאוחרת אף יותר (כשיטת הרמב"ם והרשב"ם)³⁰. אך בכל מקרה היא חלוקה המוסכמת על כל הדעות). אלא שלמרות זאת, יש כאלה שלא קוראים כל שבת פרשה שלמה, ומסתפקים בשליש פרשה. וזה רק לענין הקריאה בציבור. אך עצם החלוקה, קיימת אף לשיטתם.

חידוש זה מתבסס גם על המקורות הנ"ל (האור זרוע, המאירי והמתבאר בזוהר), וגם על הסברא הפשוטה שחלקו את הפרשיות באופן זה מפני שהם "ענינים נפרדים", והגיון, הוא דבר שאמור להיות מוסכם על כולם³¹.

חידוש זה יתאים את המנהג הארץ ישראלי עם המתבאר בפנימיות התורה שיש ג' סדרים דאורייתא.

הבאה (ואותו אחד הפסיק להתלונן משום מה), והרב הורה להתחיל מפרשת השבוע שעבר ולקרוא את שתי הפרשות, משום שמימות משה רבינו "נתקן לקרות התורה בפרשיותיה ולהשלימה בכל שנה ושנה".

ומדבריו מובן לכאורה שכך הוא הבין את תקנת משה רבינו: משה הגדיר מהי החלוקה לפרשות, ואמר לקרוא כל שבת [לפחות] פרשה אחת²⁵.

ולדבריו מקור חשוב (שהוא עצמו לא ידעו...²⁶): כתוב בזוהר²⁷: "אסיר ליה למאן דקארי באורייתא למפסק פרשתא או אפילו מלה חדא אלא באתר דפסק משה פרשתא לעמא קדישא, יפסיק, ולא יפסיק מלין דפרשתא דשבתא דא בפרשתא דשבתא אחרא..."; ועוד שם: "זכאה חולקיה מאן דאשלים פרשתא דכל שבתא ושבתא כדקא יאות, כמה דאפסיקו לעילא".

על הגירסאות השונות איזה חרמות החרים רבינו גרשום). וכתב החת"ס שמשפט זה אפילו תשב"ר יודעים אותו, וענינו הוא ביטול התפילה בגלל תביעה שיש לאדם על חבריו, שקודם כל יש לבטל תפילה ביום חול, ורק לאחר מכן בשבת. ומוסיף החת"ס ש"ענין זה הוא מנהג קדמוני קדמונים, ועדיין בילדותי היו נוהגים זה המנהג" ומי שהייתה לו בעיה היה מעכב התפילה או קריאת התורה "עד שיבוא הפרנס ויפייסו שמעותד לעמוד על ימינו". וממשיך: "ומזה יש לראות כמה פרצה טהרה בישראל... עד שיהיה זה להם לכפייה אחרונה לכוף המסרב...". ועיי"ש עוד.

והעירני אחי הרלו"צ שלי, שבמקומות שונים מנהג זה היה נהוג עד הדורות האחרונים (אף אחרי שנפסק באזורו של החתם סופר). וכך מצינו שזקנו הרב"ג כהן ז"ל השתתף עם חבריו בעיכוב קריאת התורה בבית הכנסת הגדול במוסקווא, כמחאה על כך שאין מקווה. מחאה שפעלה פעולתה ("מאחורי מסך הברזל", כפר חב"ד ה'תשע"א, עמ' 13. ועוד על ביצוע מנהג זה בדורות האחרונים: "וישיבה" ע' 32. "שוניצאן" ע' 902. "הודי הונגריה" עמ' 199).

כמדומה שכיום עברו לאופני מחאה אחרים.

25) עיי' בדברי הרבי לקו"ש חט"ו עמ' 425 הערה 17 שלמד דברי האור זרוע כפשוטם.

ויש שרצו להסיע דברי האור זרוע מפשוטם עקב גודל החידוש שבדבריו, ולפרש שרק עיקר התקנה משה, אך פרטיה ממנהג מאוחר יותר וכדברי רוב הראשונים הנ"ל (ראה קובץ אורייתא גליון ז' עמ' עד).

26) מאחר והזוהר עדיין לא נמצא בימינו.

27) ח"ב דף ר"ו ע"ב.

מזוטט בלקו"ש חח"י עמ' 381 הערה 27.

28) לקו"ש חט"ו שם.

29) ואף שלכאורה בפועל ישנם נ"ד פרשיות? אחד התירושים לשאלה הוא שפרשיות נצבים וילך הינם בעצם פרשה אחת שלפעמים מחלקים אותה לשנים. וכן מוכח מלשון הרס"ג וכמה מרבותינו הראשונים (ראה לקו"ש ח"י עמ' 298 ובהערות 2-3). וראה הפנייה לתירושים נוספים בלקו"ש ח"ה עמ' 381 הערה 30. וקצת נתקשיתי בלשון ההערה בלקו"ש חט"ו שם האם הרבי נתן מקום לאפשרות שחלוקת הפרשיות דאורייתא. בתחילת ההערה כתוב "ואף שרק חלוקת הפרשיות (דפתוחות וסתומות) היא למשה מסיני" ומשמע שאין אפשרות שחלוקת הפרשיות השבועיות היא מדאורייתא, אך מאידך בהמשך ההערה כתוב "אפילו את"ל שאינו מדאורייתא כחלוקת פתוחות וסתומות", ומשמע לכאורה שיש מקום לומר שחלוקה זו הינה מדאורייתא. וצ"ע.

31) עוד ראינו בדברי רבינו חננאל שחלקו כל פרשה לשלוש (מובא בשוה"ג להערה 18 בלקו"ש שם). ואף מדבריו משמע שהחלוקה הבסיסית היא לג' פרשיות, אלא שכל שבת קוראים חלק קטן יותר מתוך חלוקה זו (ולהעיר שלא ייתכן להבין דבריו לגמרי כפשוטם, דהא את פרשת האזינו, וזאת הברכה אין שום דרך לחלק לשלוש, ואף בפרשות נוספות כגון תזריע ונצבים-וילך זה קשה עד בלתי אפשרי. ואכ"מ).

**עם השנים נכנס
מנהג חדש,
שלא כדברי הגמ'
שלפנינו, והוא
להפסיד בתחילת
היחוד ב"ויהי
אחרי מות משה
עבד ה'", כלומר,
שהדגש הוא
על סיום התורה
ביום זה**

שעצרו את המחזור כמו בחגים כדי לקרוא עניינים אלו (או הוסיפו על הקריאה המחזורית כמו שאנו נוהגים בחנוכה, ראש חודש וכו')³⁵.

"שמחת תורה" ב"שמיני עצרת"

ראינו אם כן שבני בבל נהגו לסיים את התורה פעם בשנה, ובהתאם לתקנת עזרא לקרוא בחוקותי לפני שבועות וכי תבוא לפני ראש השנה, קבעו בני בבל את המחזור באופן שכך תסתיים התורה.

ועדיין יכלו לקבוע את יום הסיום ביום כיפור, בשבת שאחרי שמיני עצרת, וכן הלאה. מה טעם קבעו את הסיום דווקא ביום זה? ובמיוחד, שעל פי מנהג זה יצא לכאורה ש"שמיני עצרת" הוא החג היחיד שאין קוראים בו מעניניו של יום, אלא קוראים את פרשת השבוע לפי סדר המחזור השנתי³⁶ (ואכן בארץ ישראל נהגו לקרוא בשמיני עצרת מעניניו של יום, ובתוך זה גופא נראה שהיו כמה אפשרויות: היו שקראו את פרשת בחוקותי בגלל שמוזכר בה "ונתתי גשמיכם בעתם" ובשמיני עצרת מתפללים על הגשם. היו שקראו "כל הבכור" בגלל שמוזכר שם ענינו של יום (וכן מנהגנו בחו"ל). והיו שקראו "כי המצוה הזאת"³⁷. ועוד).

[ומאידיך, הרבי מביא גם³² שהחלוקה הארץ ישראלית לא מחלקת כל פרשה לשלוש, ולפעמים בחלוקה זו קוראים סוף פרשה אחת ותחילת הפרשה הבאה מתוך החלוקה הרגילה. ויש ליישב]

ומעניין: לכאורה יש מקור שאף בני ארץ ישראל, במקביל לקריאת התורה במהלכה סיימו את התורה אחת לשלוש שנים, היו מסיימים את התורה באופן פרטי - אחת לשנה, לפי החלוקה הבבלית.

וכך כתוב ב"חלוק מנהגים"³³: "בני ארץ ישראל קורא העם הפרשה והש"ץ סדרים, בני בבל קורא הש"ץ הפרשה, והעם יעמדו וישמעו מלה במלה."

ואף שהנוסח לא לגמרי ברור, ההבנה הפשוטה והמקובלת היא, שבני ארץ ישראל - בנוסף להקשבה לקריאת התורה מפי הבעל קורא, היו גם קוראים לעצמם את פרשת השבוע, לפי המנהג הבבלי. וא"כ, חידושו של הרבי ממש מוכרח מתוך מנהג זה, שלצד הסדרות הקצרות בני ארץ ישראל השתמשו גם בחלוקת הפרשיות³⁴.

תקנת עזרא

ראינו לעיל שהמאירי מייחס את התקנה לסיים את התורה כל שנה לעזרא, משום שדברי עזרא לקראו את הקללות של פרשת בחוקותי לפני שבועות ואת הקללות של כי תבוא לפני ראש השנה מתאימים לחלוקה השנתית.

אך דברי המאירי נתקלים לכאורה בקושי, שהרי עזרא היה בארץ ישראל, ובארץ ישראל סיימו את התורה בשלוש שנים (לערך):

לכאורה יהיה דוחק גדול לומר שעזרא תיקן תקנה, אך התקנה התקבלה רק בבבל ולא במקום בו עזרא תיקנה?

ואכן מצינו בדברי כמה אחרונים שיישבו את מנהג בני מערבא עם תקנת עזרא, והם ביארו שקראו את הקללות לפני שבועות וראש השנה כמו שקוראים את פרשת המועדים; כלומר, לא שהגיעו לקריאת פרשת בחוקותי וכי תבוא במחזור השנתי, אלא

35 פרי צדיק לר' צדוק הכהן מלובלין פרשת כי תבוא אות יג. "יריעות שלמה" לחג השבועות עמ' 12 בשם ר' מאיר שפירא מלובלין. אור הישר (להר"ש הילמאן. חמיו של הרי"ה הרצוג) מגילה לא ע"ב. ועוד.

ולהעיר שגדולי ישראל הבולטים בתחום המחקר - היעב"ץ (מגילה כט ע"ב) והמהר"ץ חיות (שם לא ע"ב) נשארו בצ"ע בנוגע לשאלה זו.

36 ובשיחות הרבי מצינו שעל פי פנימיות הענינים פרשת "וזאת הברכה" היא ענינו של יום של שמיני עצרת (ראה שערי המועדים עמ' קמו ואילך).

37 חילוקי מנהגים אלו מוזכרים על ידי רב האי ומובאים במספר מקומות בראשונים. עיי' "אוצר הגאונים" למגילה עמ' 62 ובחילופי הגירסאות שם, וש"נ.

32 שם הערה 18.

33 סימן מז.

34 וצ"ק למה הרבי לא הביא ראיה זו.

התורה תקנו בסדר "וזאת הברכה" לא יהיה נקרא בשבת אלא יהיה מיוחד ליום אחרון של חג שהוא יום שמחה יתירה וקראוהו יום שמחת התורה".

נראה מדבריו שכלל את ב' העניינים בהבנת הטעם לקריאת "וזאת הברכה" ביום זה - גם לכבוד משה רבינו, וגם לכבוד סיום התורה⁴⁴.

ונעבור לראות כיצד עניינו של יום בא לידי ביטוי גם בתולדותיה של קריאת ההפטרה ביום זה.

איזה הפטרה קוראים בשמחת תורה?

כתוב בגמ' בנוגע לקריאת התורה וההפטרה ביום זה: "קורין 'וזאת הברכה' ומפטירין 'ויעמוד שלמה'⁴⁵, והפטרה זו עוסקת בכרכות שלמה בסיום ימי חנוכת הבית הראשון.

אך עם השנים נכנס מנהג חדש, שלא כדברי הגמ' שלפנינו, והוא להפטיר בתחילת 'יהושע ב' ויהי אחרי מות משה עבד ה'", כלומר, שהדגש הוא על סיום התורה ביום זה, ולא כדברי הגמ'⁴⁶ (אמנם, יש מרבתינו הראשונים שגרסו בגמ' שמפטירים בשמיני עצרת "ויהי אחרי מות משה"⁴⁷, אלא שגירסא זו אינה מקובלת כל כך⁴⁸).

44) כיוון אחר מצאנו בדברי האברבנאל (על פרשת וילך) ששמחת תורה נקבע כזכר למצות הקהל. "מכאן נשאר המנהג בימינו שבימים השמיני חג העצרת האחרון נקראים יום שמחת תורה שבו ביום אנו משלימים את התורה עומד הגדול שבקהל ומסיים אותה והוא בעצמו קורא מבלי תורגמן פרשת וזאת הברכה לדמיון מעשה המלך בזמן האלוקי ההוא." דבריו מצוטטים בלקו"ש חל"ד עמ' 330 ועוד. ובשיחה עם הר"מ סאויצקי בד' כסלו ה'תשמ"ח הרבי אומר שע"פ נגלה דבריו צריכים עיון, מאחר וזמנו של הקהל הוא בתחילת החג.

45) מגילה לא ע"א.
46) אמנם בדק"ס למגילה שם מובא נוסח כתב יד שמוסיף על דברי הגמ' שלפנינו "ויש אומרים ויהי אחרי מות משה עבד ה'", אך מדבריו כמה ראשונים המובאים לקמן משמע שמשפט זה לא היה לפניו.

47) מחזור ויטרי (במהדורת גולדשמידט עמ' תקמ"ז), וראה דק"ס למגילה שם שהביא גירסא בגמ' ש"ש אומרים" שמפטירים "ויהי אחרי".

48) יש מרבתינו הראשונים שהביאו שהמנהג להפטיר ב"ויהי אחרי" מוזכר בירושלמי. וכבר העירו האחרונים שזה לא מופיע בירושלמי שבידינו (ולדוגמא ראה ברא"ש מגילה פ"ד

לשאלה זאת מצינו כמה תשובות בדברי הראשונים³⁸:

במחזור ויטרי (שהוא מתלמידי הידועים של רש"י) כתוב: א. "שכן נכפלה שמחה במקרא בשמיני עצרת", ולכן מתאים לשמוח אז את שמחת סיום התורה. ב. "כדי לסמוך ברכת המלך לברכת משה, שביום טוב האחרון היתה ברכת המלך". כלומר, מאחר וברכת שלמה הייתה ביום האחרון של החג, קראו ביום זה גם את ברכתו של משה, פרשת "וזאת הברכה".

שני הטעמים מוזכרים גם בספר המנהיג, והטעם השני (חיבור ברכת משה לברכת שלמה) מוזכר גם בראשונים נוספים³⁹.
ויש לשים לב:

שני הטעמים הללו לכאורה שונים באופן משמעותי מבחינת נושא מאמרנו - לטעם הראשון, הקריאה קשורה לשמחת (סיום) התורה, ואילו לטעם השני, הקריאה קשורה לכך שיום זה שייך לברכה (וקריאה זו הינה ענינו של יום⁴⁰), ובהשגחה פרטית זה גם סיום התורה⁴¹.

ובספר המנוחה⁴² כתב⁴³: "ולמחר קורין וזאת הברכה. לכבוד משה רבינו ולכבוד

38) ובהרחבה עיי' ב"תולדות חג שמחת תורה" פ"ג.

39) בעל האשכול, האבודרהם וה"ארחות חיים".
40) וע"ד קריאת "וה' פקד" בראש השנה שהוא מחמת שבראש השנה נפקדה שרה (ש"ע אדה"ז סימן תקפ"ד ס"ז).

41) ראה דיון בנושא בספר "שמחת תורה" (רשנר עמ' קפח). אחד המקורות המרתקים המובאים שם, המחזקים את הצד שקריאת וזאת הברכה לא נקבעה מצד סיום התורה: המב"ט (ש"ת ח"ב סימן קצ"ט) מביא שיש בית כנסת הנוהג מזמן קדמון לקרוא "וזאת הברכה" בשני הימים של שמיני עצרת. וברור שלשיטתם הטעם הוא מצד ענינו של יום ולא מצד סיום התורה, דאם זה היה מצד סיום התורה, לא היה כל טעם לקרוא את זה פעמיים.

מקור נוסף: המשך חכמה (בסוף פרשת וזאת הברכה) מחדש חידוש גדול: אף תושבי ארץ ישראל שלא סיימו את התורה פעם בשנה, היו קוראים בשמחת תורה פרשת "וזאת הברכה" מצד ענינו של יום, וכפי שמאריך שם.

42) לרבינו מנוח, מחכמי פרובאנס בסוף תקופת הראשונים. וראה אודותיו באריכות במבוא לספרו מהדורת מוה"ק. ואכ"מ.

43) הלכות תפילה פ"ג הי"ב.

ההפטרות שבסוף ספר אהבה כותב הרמב"ם כאפשרות יחידה את ההפטרה של "ויהי אחרי מות משה". ואולי יש לומר שמבחינה עקרונית העדיף הרמב"ם את ההפטרה "ויעמוד שלמה", אך מבחינה מעשית ההפטרה המקובלת הייתה "ויהי אחרי מות".

ויש מחכמי פרובנס שכתבו שכדאי להפטיר את שתי ההפטרות - "וטוב לאחוז בזה וגם מזה אל תנח ידך"⁵⁶.

ולכאורה נראה לומר, שאף כשהתחילו לסיים את התורה ביום זה, עדיין עניין זה לא "כבש" את כל היום כולו, והיה מקום לקרוא הפטרה המתאימה עם התאריך (ברכות שלמה). אך לאט לאט שמחת סיום התורה תפסה את כל היום כולו, והתבקש שגם ההפטרה תהיה הפטרה הקשורה לסיום התורה.

כיום ההפטרה היחידה הקיימת בשמחת תורה היא ההפטרה של "ויהי אחרי מות משה" וכן נוהגים בכל תפוצות ישראל⁵⁷.

שם החג

כמו שראינו, במשך דורות רבים לא סיימו את התורה ב"שמחת תורה".

ונראה, שבתקופה בה לא סיימו את התורה בשמחת תורה, לא קראו ליום זה "שמחת תורה", ובתחילה נקרא כשמו שכתוב בתורה "שמיני עצרת" או על דרך המנהג בפסח - "אחרון של סוכות" וכיו"ב.

רק אחרי שהתקבל המנהג שמסיימים את התורה פעם בשנה, ונקבע המנהג שיום הסיום הוא "שמיני עצרת", רק אז יכלו להסב את שמו ל"שמחת תורה".

ואכן, במשנה, בגמ' ובמדרשים, לא מוזכר בשום מקום שיום זה נקרא בשם "שמחת תורה" (ואפילו ברמב"ם לא הזכיר את צמד המילים "שמחת תורה").

ומעיון בספרי רבותינו מתברר שבין קבלת המנהג לסיים את התורה ביום זה, עד להכתרת היום בשם "שמחת תורה", עבר זמן רב.

בסידור רס"ג יום זה נקרא "אל תבריק", כלומר יום

(56) ציטוט זה הוא מספר האשכול לראב"ד השני, חמיו של הראב"ד הידוע בעל ההשגות. אך עצם הרעיון לשלב את שתי ההפטרות כתוב בעוד ראשונים מפרובנס.

ואף בסידור רש"י עמ' 148 מובא מנהג זה בשם רב יהודאי גאון.

(57) ראה "המועדים בהלכה" בסוף המאמר על שמחת תורה.

מנהג זה נכנס אט אט בימי הגאונים, וכבר רב עמרם גאון כותב: "ויש מפטירין בראש יהושוע ויהי אחרי מות משה" עד "חזק ואמץ"⁴⁹. ובסידור רס"ג שלאחריו הפטרה זו מוזכרת בתור האפשרות היחידה⁵⁰.

בסידור רש"י כתוב שנהגו להפטיר "ויעמוד שלמה" מכיון שזה תפילה של גמר הבנין שנאמרה בגמר החג, וזה "על פי הלכה", ומסתייג מהמנהג להפטיר "ויהי אחרי מות"⁵¹.

וכך כתב התוס'⁵²: "ויש מקומות שנהגו להפטיר ב"ויהי אחרי מות משה" ושיבוש הוא שהרי הש"ס אין אומר כן. ויש אומרים שרב האי גאון תקן לומר "ויהי אחרי מות משה" אבל אינן יודעין הסברא אמאי שנה סדר הש"ס".

ומשמע שבצרפת, מקומו של רש"י, המשיכו להפטיר "ויעמוד שלמה" כמו שהיה בימי חז"ל.

וב"אור זרוע"⁵³ דן במנהג זה, וכתב "וי"ל שבימי רבנן סבוראי שעמדו אחרי האמוראים הנהיגו כן, ויש כח בידם כי למדו תורה מפיהם".

ובהגות מיימוניות⁵⁴ כתב בשם המהר"ם מרוטנבורג שמנהג זה התחדש קצת יותר מאוחר: "מה שמפטירין בשמחת תורה... משום דגאונים תקנו כן שהוא מעין הפרשה שקרו "ומת משה", ורשאים הגאונים לשנות...".

ומעניין: הרמב"ם בהלכות⁵⁵ מזכיר כמנהג המרכזי את ההפטרה "ויעמוד שלמה", ומוסיף "ויש מי שמפטירין ויהי אחרי מות משה". אך ברשימת

ס"י ובקרבן נתנאל שם אות ז).

(49) מהדורת מוה"ע קמ' ע"א קעז.

(50) עמ' שסט.

(51) סדור רש"י עמ' 148. ובעמ' 226 שם שמנהג זה הינו "דלא כהלכתא".

(52) מגילה שם.

(53) סימן שצג.

(54) על הרמב"ם המובא לקמן.

ההגות מיימוניות הוא חיבור של

ר' מאיר הכהן מרוטנבורג, שהיה מגדולי תלמידיו של המהר"ם מרוטנבורג הידוע. תפקידו של החיבור הוא הגהות על הרמב"ם תוך הבאת מנהגי אשכנז ושיטת גדולי אשכנז.

(55) הלכות תפילה פרק יג הי"ב.

הגהות מיימוניות
בכתב יד

הברכה, על שם הקריאה בברכות משה⁵⁸ (וכמו שראינו לעיל, בתחילה עיקר ההדגשה בקריאת "זאת הברכה" הייתה על עניין הברכה, ולא על עניין סיום התורה).

אך עם הזמן התקבל ששמו העיקרי של היום הוא "שמחת תורה". המקור הראשון בפוסקים לכך שזהו שמו של היום הוא בדברי ר' יצחק גיא⁵⁹ שהיה מגדולי רבותינו בתחילת תקופת הראשונים⁶⁰.

כיום מנהג ארץ ישראל כבר נשכח לגמרי, ובכל העולם היהודי המנהג היחידי שקיים הוא מנהג בבל - חלוקת התורה לשנה, וחגיגת הסיום בשמחת תורה (אלא שיש הבדל בין ארץ ישראל לחו"ל האם עושים זאת ביום א' של אחרון של חג, או ביום ב').

[הערה חשובה: הארכנו כאן בהשתלשלות הדברים כפי שבאים לידי ביטוי בנגלה - משנה גמ' ומדרשים, ושאר דברי הפוסקים, וראינו את התהליכים שיצרו את החג אותו אנו מכירים כל כך טוב - "שמחת תורה". אך מצאנו שאת השמחה הגדולה של שמחת תורה הנערכת בשמיני עצרת, ערכו גם בתקופה קדומה מאוד - וכך כתוב בזהר⁶¹:

"וביום השמיני עצרת... ונוהגין למעבד ישראל עמה חזוה ואתקריאת שמחת תורה, ומעטרין לספר תורה בכתר דיליה...", ומכאן, שרשב"י שחי בארץ ישראל בתקופת התנאים כבר הכיר את המנהג לעשות שמחת תורה בשמיני עצרת, וקשה, הרי בארץ ישראל באותה תקופה סיימו את התורה רק פעם בכמה שנים, ולא דווקא ביום זה?

יש שרצו לפרש שהמנהג בארץ ישראל לקרוא לפי החלוקה הבבלית החל כבר בימי רשב"י, אלא שהיה מנהג יחידים ולא היה נחלת הכלל⁶². ואולי יש לומר

58) סידור רס"ג עמ' שעג. והמתרגם שם תרגם לעברית "שמחת תורה", אך אין הדבר כן (ראה תולדות חג שמחת תורה עמ' 20).

59) במאה שערים הלכות לולב.

60) ואודותיו בספר "שמות חכמים" עמ' פו.

61) ח"ג רנו, ב. ואף במקורות נוספים מוזכר ענין שמחת תורה בזהר.

62) עטרת פז (זביח) ח"ג עמ' ס.

"וביום השמיני עצרת... ונוהגין למעבד

ישראל עמה חזוה

ואתקריאת שמחת

תורה, ומעטרין לספר

תורה בכתר דיליה..."

ומכאן, שרשב"י

שחי בארץ ישראל

בתקופת התנאים

כבר הכיר את המנהג

לעשות שמחת

תורה בשמיני

עצרת

על פי מה שהובא לעיל שמקום לומר שבמקביל לקריאת התורה בציבור בני ארץ ישראל היו מסיימים את התורה לפי החלוקה הבבלית באופן פרטי⁶³, ואולי השמחה הקבועה ביום זה הייתה בגלל סיום זה. ועצ"ע ליישב את כל הפרטים.

אך בעיקר דברינו בכללות המאמר הלכנו לפי המקורות ה"נגליים" והשתדלנו לבררם על מנת להציג תמונה שלימה ובהירה ככל הניתן של שיטות רבותינו הפוסקים]

*

מבואר בחסידות בנוגע להקפות שבשמחת תורה שאינם אלא מנהג, שמאחר ושרשם נעלה יותר, לכן הם לא נתנו לכתב, והגיעו אלינו בתורת מנהג בלבד⁶⁴. ומוסיף ומסביר הרב⁶⁵, שמנהג ישראל שרשו הוא משורש נשמות ישראל שקדמו לתורה.

ולאור הנ"ל יש להוסיף לכאורה, שלא רק ההקפות הינם מנהג, אלא גם עצם קביעת היום כיום סיום התורה, ועצם קריאתו "שמחת תורה" אף הם הינם מנהג, וממילא, ניתן לומר לכאורה שבכל פרט ביום זה מביאים לידי ביטוי את הקשר הנעלה של יהודים עם הקב"ה, שלמעלה מכל דבר שיכול להיכתב.

ובע"ה שנזכה תיכף ומיד לשמוח ב"שמחת עולם על ראשם", בגאולה האמיתית והשלמה תיכף ומיד ממש.

מקורות להרחבה: "תולדות חג שמחת תורה" של א' יערי. מאמריו של ר' שר שלום ב"שנה בשנה" ה'תשנ"ד עמ' 293 ואילך וב"ספר רפאל" עמ' תרכ ואילך.

ויש להעיר: נושאים רבים קשורים לנושא זה: תולדות חלוקת כל פרשה לעליות, הפרשיות המחוברות והנפרדות, ההקפדה איזה פרשות נקראים לפני פסח וכו', מלבד הקריאה בשחרית - קריאות נוספות שתוקנו על ידי חז"ל או אפילו על ידי רבותינו שלאחר חתימת התלמוד, מנהגים שונים מנהגים בשמחת תורה, ועוד. אלא שהתמקדנו בדיון על סיום התורה בשמחת תורה, עקב קוצר היריעה. ותן לחכם ויחכם עוד.

להערות: eiser770@gmail.com

63) כדלעיל בקטע 'החלוקה עתיקת היומין'.

64) לקוטי תורה דרושים לסוכות פג.

65) חכ"ט עמ' 227.

נרות להאיר
זכרונות

חנה, את עוד תחיי עם ילדייך

העזרה לרבנית חנה לאחר פטירת בעלה הגדול ■ סידור נסיעתה ממקום
הגלות למוסקבה ■ הניחום שהתגשם ■ ועוד זכרונות רבים מר' לוי יצחק
והרבנית חנה – הוריו של כ"ק אד"ש מה"מ

להלן קטעים מזיכרונותיו של הרה"ח ר' יוסף נימויטין, המתפרסמים כאן לראשונה
בתרגום ללשון הקודש. ר' יוסף יחד עם רעייתו, צילה, עשה כל שביכולתו לסייע
להוריו של הרבי שליט"א מה"מ במהלך שהותם הקשה מאוד באלמא-אטא. לאחר
פטירתו של הרב לוי יצחק, המשיכו בני הזוג נימויטין לדאוג לרבנית חנה ע"ה.

מוגש לרגל 60 שנה לפטירתה של אם המלך

מגיש: **מנחם כהנא**

ר' יוסף נימויטין תיעד את זיכרונותיו ברוסית בשנים תשמ"ה, והם מופיעים כאן בתרגום לעברית לראשונה; בתוספת שינויי עריכה קלים ומתבקשים וכן הוספות בחצע"ג ובהערות שוליים¹.

יסודות של מסירות נפש

ר' יוסף נימויטין נולד בפטרסבורג, רוסיה, ביום השני של ראש השנה, תר"ע, השני מבין חמשת ילדיהם של ר' שמואל ואיטה נימויטין. סבו, ר' יהושע נימויטין, שימש כחוזר בחצרו של כ"ק אדמו"ר המהר"ש בליוואוויטש.

בברכתו של כ"ק אדמו"ר הרשב"ב נ"ע, עבר ר' שמואל לפטרסבורג, שם הקים מאוחר יותר מסעדה כשרה לשירות יהודים העוברים בבירה הקיסרית. גם הרבי הרי"צ בעת שהיה מגיע ללנינגרד היה מתארח בביתו ואוכל על שולחנו. הוא גם עסק רבות בגביית כספי מעמד לבית רבי למרות הסכנה הגדולה שבדבר. מספר שנים לאחר המהפכה הקומוניסטית, נשלח ר' יוסף לישיבת ליובאוויטש המחתרנית בעיירה נעוועל. הוא נישא לזוגתו, מרת צילה, בשנת תרצ"ה, והזוג התיישב ליד הוריו בלנינגרד.

ר' שמואל נעצר על ידי המשטרה החשאית הסובייטית לביל שבת ל" במנ"א תרצ"ז, והואשם בפעילות אנטי-מהפכנית ובגישה טרוריסטית כלפי 'החבר סטלין והמפלגה הקומוניסטית'. ללא ידיעת משפחתו, הוא הוצא להורג בכ"ב אלול באותה שנה.

בעקבות פלישת הנאצים לברית המועצות בקיץ תש"א, שלח ר' יוסף את אשתו ובנו, בנימין, למקום מבטחים באלמא-אטא. לנינגרד הייתה תחת מצור נאצי זמן קצר לאחר מכן, ור' יוסף ברח מהעיר השרויה ברעב על ידי חציית אגם קפוא במשאית. כשהגיע לאלמא-אטא, גילה שבנם נפטר בשל מחסור באנטיבייטיקה בסיסית.

בשנת תש"ג נולד בנם השני של בני הזוג נימויטין, יהושע. האירועים המתוארים להלן מתחילים כשנה לאחר מכן, עם הגעתם של הרב לוי יצחק והרבנית חנה לאלמא-אטא, זמן קצר לאחר חג הפסח של שנת תש"ד.

בשנת תש"ו נולד בנם השלישי של בני הזוג נימויטין, לוי יצחק (לב); ר' יוסף מתאר את תגובתה של הרבנית חנה לשם שנתנו לו להלן. מאוחר יותר באותה שנה הוא סייע לרבנית חנה להגיע למוסקבה, משם נסעה ללבוב וברחה מברית המועצות יחד עם גרעין קהילת חב"ד, במה שנודע כ"בריחה הגדולה". חלון ההזדמנויות לעזוב את ברית המועצות נסגר לפני שבני הזוג נימויטין יכלו לנצל אותו, ולפיכך הם התיישבו ליד חסידי חב"ד אחרים בעיר האוקראינית צ'רנוביץ.

תמונת ר' שמואל
בתיק החקירה

בחודש כסלו תש"ט ניסו חמישה חסידי חב"ד לברוח מצ'רנוביץ לרומניה, אך כולם נתפסו ונעצרו. עם סגירת המשטרה החשאית הסובייטית על הקהילה, כולם ברחו, כאשר

בני הזוג נימויטין חזרו לאלמא-אטא. במהלך השנתיים הבאות, המשטרה החשאית עקבה אחרי כמעט כל מי שהיה מעורב בניסיון בריחה זה, ור' יוסף נעצר בקזחסטן ב-כ"ה מרחשון תשי"א. הוא נדון לחמש שנים במערכת מחנות העבודה של הגולאג, שהוארכו מאוחר יותר ל-10 שנים, לפני ששוחרר בחנינה כללית בחודש אדר תשט"ז. שנותיו של נימויטין בעבודת פרך, כולל ברפובליקה הצפונית הקפואה של קומי, הובילו לסיבוכים רפואיים לכל חייו.

(1) חלק מן זכרונותיו פורסמו ע"י הרב נפתלי צבי גוטליב בספר 'תולדות לוי יצחק' ח"ג (מראיונות שקיים עימו). וכפי שיוער להלן, אך ישנם בזכרונות אלו שכתבם בעצמו מעלה יתירה, וכן הוספות רבות.

בסוף שנות ה'ד"ם, ר' יוסף בנה בסתר את המקווה היחיד של אלמא-אטא מתחת לרצפה בחדר שינה בביתם הקטן, ותחזק אותו בסיכון אישי רב במשך שני עשורים. במהלך שנים אלה הוא גם טיפל במקום מנוחתו של הרב ר' לוי יצחק. לאורך כל התקופה הזו, בני הזוג נימויטין שימשו כעמודי תווך של החיים היהודיים בעיר. בשנת תשל"ט קיבלה המשפחה אישור להגר מברית המועצות, ור' יוסף וצילה התיישבו ליד הרבי בקראון הייטס, ברוקלין. "איני יכול לגמול לכם מספיק" [על השירות שהענקתם להורי], אמר הרבי פעם לר' יוסף ביחידות, "ואיני רוצה לסיים לעולם לגמול לכם".

ר' יוסף נימויטין נפטר בל"ד באלול תנש"א. למחרת, הרבי השתתף אישית בהלווייתו כנראה לאות תודה והוקרה על פועלו הרב למען אביו.

הרבי משתתף בהלוויית ר' יוסף

פנים מיוסרות

"מה שאני מחשיב כחלק הראשון של הקשר שלי עם הוריו של הרבי מתחיל בתקופה שלפני מעצרי. באותה עת, גרנו בסמטה החמש-עשרה באלמא-אטא, הבית השלישי מהכיכר. שאבנו מים לצרכינו מהצד השני של הכיכר, בפינת הסמטה השש-עשרה. ה"כיכר" שהרכיבה את הרחבה הייתה טבעית לחלוטין, ללא כל אספלט. במזג אוויר טוב, חצינו אותה ישירות; במזג אוויר גשום, נאלצנו לעקוף אותה, אחרת הבוץ היה תובע את נעלינו - יחד עם רגלינו שבתוכם.

יום שישי אחר הצהריים, ערב שבת, אני במרכז הכיכר, עמוס בשני דליי מים. "יוסף, עצור!" צועק לעברי חבר.

הכיכר גדולה. אני רואה חסיד חב"ד מכובד רץ לעברי, מתנשף. תוך כדי שהוא תופס את נשימתו, הוא אומר במהירות, "יוסף, אם היית יכול להביא את אביך לכאן, אבל זה היה עולה 3,000 רובל, האם היית עושה זאת?".

"כמובן!" אני עונה.

"ובכן", אומר לי יעקב יוסף², "יש הזדמנות להביא לכאן את הרב והרבנית מיקטרניוסלב - הרב לוי יצחק וחנה שניאורסאהן. הם הוגלו עמוק לתוך קזחסטן

(2) ר' יעקב יוסף רסקין, אשר שהה באלמא-אטא במהלך מלחמת העולם השנייה וסייע לרב לוי יצחק ולרבנית חנה במהלך שהותם שם. ראה תולדות לוי יצחק ח"ג, עמ' 117 ואילך, ועוד.

וחיים בתנאים נוראיים, הרחק מיהודים אחרים. אבל בשביל זה, אנחנו צריכים 3,000 רובל כאן ועכשיו". מבלי לדון בזה יותר, מכיוון שכבר היה קרוב לזמן הדלקת נרות, הרמתי את הדליים שלי וביקשתי מחברי לבוא אחריי. וכך תוך דקות ספורות, מסרתי את הסכום הנדרש.

מספר שבועות לאחר מכן, הגיעו הוריו של הרבי, הרב לוי יצחק והרבנית חנה שניאורסאהן, לאלמא-אטא. לא אנסה לתאר את הפנים המיוסרות של אביו של הרבי. זה היה 'קשה לעיכול'.

עם מעשיהם, שני אנשים - גבר ואישה - חרטו

את שמותיהם לנצח בהיסטוריה

של תנועת חסידות ליובאוויטש הקדושה. השניים הללו סיכנו את חייהם כדי להציל את הוריו של הרבי מהגיהינום שלהם על פני האדמה, ולהביא אותם לקהילה החסידית, לסביבה חופשית יותר שבה קיבלו תמיכה גשמית ורוחנית. שמותיהם: מנדל רבינוביץ³. בת שבע אלטהויל⁴.

על תמונה זו שאל הרבי "אטא לך" - היינו האם זה אבא?

(3) ר' מענדל רבינוביץ' היה חבר קרוב למשפחת הרב לוי יצחק והרבנית חנה אשר יחד עם אחיו, הירש, הקדיש את עצמו לרווחתם. בזיכרונותיה, הרבנית חנה מתייחסת לאחים לחלופין כרבי, רבינוב או רבינוביץ', ראה חלק 18, חלק 19 וחלק 24.

(4) בת שבע אלטהויל בתו של החסיד הנווד, הרב

נותן לו כסף עבור הקרן שהקמנו לתמיכה בהם.

משימה מסתורית לטשקנט

בשלב מסוים, אביו של הרבי למד שאני מתכנן לנסוע לטשקנט, נסיעה שבהתאם למערכת ההתנהלות הממשלתית הסובייטית דרשה אישורים מיוחדים. והוא ביקש ממני לעצור בביתו לפני נסיעתי.

כשהגעתי, הוא קיבל אותי במה שנראה כחגיגות מיוחדות, כאילו משהו מקבל משימה רצינית. הוא נתן לי מכתב חתום וביקש ממני למסור אותו לכתובת המצוינת על המעטפה.

הייתה זו נסיעת רכבת של 22 שעות

מספר שבועות
לאחר מכן, הגיעו
הוריו של הרבי, הרב
לוי יצחק והרבנית
חנה שניאורסאהן,
לאלמא-אטא.

לא אנסה לתאר את

הפנים המיסודות

של אביו של הרבי.

זה היה 'קשה

לעיכול'

לטשקנט.

הגעתי ביום חם ושטוף שמש. הייתי אמור להתארח אצל אחי, פולע (רפאל)⁸, שגר בשכונה מרוחקת בשם קרסו. באותה תקופה, מוניות בהחלט לא היו באופנה, אך היו עגלות רתומות לחמורים שחיכו מחוץ לתחנה. הנוסעים הניחו את מזוודותיהם על העגלות, שהיו מרופדות בקש, והתיישבו לידן. מוביל החמור הלך לצד החמור. וכך, התמקמתי. במשך כשלוש שעות, החמור פסע לאיטו עם בעליו, מטלטל אותי בחוזקה כל הדרך.

במהלך שהותם שם. למידע נוסף עליו - ראה תולדות לוי יצחק ח"ג, עמ' 47 ואילך.

(8) ר' רפאל ("פולע") נימויטין היה דמות יהודית הרואית בזכות עצמו. כמה חודשים לאחר מעצר אביו, ר' פולע הואשם על ידי הרשויות הסובייטיות בהיותו "אלמנט מסוכן חברתית" ונדון לגלות, תחילה בעיר יארוסלב, ואז לקזחסטן. הוא הורשה לחזור ללנינגרד בתשי"ג, ומאוחר יותר לימד תורה ליהודים מסורבי עליה. בין תלמידיו הרבים היה הרב יצחק קוגן (הצדיק מלנינגרד).

כולנו לקחנו חלק במאמץ להעביר את הוריו של הרבי לאלמא-אטא, אבל אנחנו, כמו שאומרים, היינו כמו 'פרילנסרים'⁵, עושים כל מה שיכולנו. מנדל ובת-שבע היו אלה שבאמת נסעו למקום שבו הוריו של הרבי סבלו וליוו אותם פיזית לאלמא-אטא.

הפעם הראשונה שראיתי את אביו של הרבי במלוא הדרו הייתה בבוקר שבת בבית הכנסת שלנו, שהיה במרתף בסמטה התשיעית ("אויף דער ניינטע ליניע"). עם מבטו החודר רוחנית, הוא איכשהו משך את כולנו אליו קרוב יותר.

התפללתי יחד עם הרב לוי יצחק בשבת. אינני יודע מה הייתה הרגשתם של האחרים, אבל התחושה שהייתה לי כשהוא קרא את ההפטרה, הייתה כאילו חדלתי מלהתקיים. פשוט לא היינו מוכנים לאור הרוחני הגדול שבו האיש הזה מילא את בית הכנסת.⁶

שכרנו עבורם דירה. היה בה סלון צר למדי, באורך של כעשרה מטרים, שבקצהו הייתה הכניסה. בקצה השני של החדר הארוך הזה היה חלון, ולידו שולחן קטן וכיסא. כאן היה יושב אביו של הרבי בזמן שלימד חסידות. כל השאר עמדו.

לאחר הגעתם של הוריו של הרבי, בכל יום חמישי בערב היה בא אליי אדם בשם צלה (בצלאל⁷), והייתי

אליהו חיים אלטהוין (בנו של הרב פנחס טודרוס), חבר קרוב למשפחת הרבי. הרבנית חנה מספרת את זיכרונותיה על בת-שבע בזיכרונותיה, ראה חלק 18 וחלק 19. אלטהוין הייתה גולה באותה עת באלמא-אטא, שם עבדה כמשרתת כדי לפרנס את משפחתה. בהתחלה, היא הרגישה שאינה מסוגלת לנסוע לצ'יאילי, הכפר שבו הגולו הוריו של הרבי, כדי לעזור להם. באותו לילה, אביה - שנרצח על ידי הנאצים קצת יותר משנה קודם לכן - הופיע אליה בחלום ואמר: "את חייבת ללכת ולעזור לרב לוי יצחק!" למחרת, בת-שבע הלכה לר' יוסף נימויטין ואמרה לו שהיא תלך אם הוא יסכים לזאוג למשפחתה בהיעדרה. תולדות לוי יצחק ח"ג, עמ' 20.

(5) אדם שאינו עובד עצמאית.

(6) - קטע זה אינו מופיע בזיכרונותיו של ר' יוסף, אלא נלקח מראיון איתו שהודפס בתולדות לוי יצחק ח"ג עמ' 65, הובא כאן לשם השלמת התמונה.

(7) ר' בצלאל שיילזון, גיסו של ר' הירש רבינוביץ, אשר חי באלמא-אטא, והיה חלק ממעגל היהודים שעזרו להוריו של הרבי

להכביד עליי, אבל הייתי ברובעים האוזבקיים-מרכז אסיאתיים, שבהם כל הבתים היו סגורים, כמו ביצה בקליפתה. לא יכולתי למצוא דבר לשתות בדרך.

היה זה בסביבות ארבע (!) אחר הצהריים כשסוף סוף מצאתי את הרחוב, והתחלתי לחפש את מספר הבית. הרחוב הוביל לכיכר מרופטת, שם חשבתי שהוא מסתיים. אבל אחרי שחציתי את הכיכר, הבנתי שהוא אכן ממשיך. שם, בצד, הבחנתי בגבעה קטנה שעליה עמד בית קטן. בדקתי את המספר - הוא תאם לזה שעל המעטפה של אביו של הרבי. טיפסתי במדרגות, צלצלתי בפעמון, ואחרי כמה דקות, הדלת נפתחה מעט. איש זקן עם זקן קטן, לחיים שקועות, עיניים ירוקות, פה אובלי קטן, וכיפה שחורה על קרחת לבנה כשלג הציץ החוצה.

בשקט ובהיסוס, האיש הזקן הקטן הזה פנה אליי במילים, "ר' איד, וואס דארפט איר?" ("יהודי, מה אתה צריך?").

עניתי, באידיש כמוכן, "יש לי מכתב בשבילך מהרב מיקטרינוסלב, הרב לוי יצחק שניאורסאהן".

האיש הזקן הושיט את ידו המצומקת, בצבע שעווה, דרך הסדק בדלת, והנחתי את המכתב בידו. עם זאת, הדלת נסגרה.

בקושי מסוגל לעמוד בגלל הצמא והעייפות מהמסע הארוך והחם, נאחזתי במעקה המרפסת. לא זזתי. המנועול נקש שוב, הדלת נפתחה מעט, וראשו של האיש הזקן הופיע שוב. "ר' איד, וואס ווארט איר?" ("יהודי למה אתה מחכה?").

"אני מחכה לתשובה למכתב של הרב מיקטרינוסלב, הרב לוי יצחק שניאורסאהן!" קראתי.

"קייין ענטפער וועט ניט זיין!" ("לא תהיה תשובה!"), באה תשובתו הקצרה של האיש הזקן. תוך רגע, הדלת נטרקה שוב ושמעתי את המנועול נעל. ונשארתי לחזור לקרסו המרוחקת¹⁰.

חזרתי לאלמא-אטא כדי לדווח לאביו של הרבי, בפירוט, על מה שקרה.

"קייין ענטפער וועט ניט זיין!" ("לא תהיה תשובה!"), באה תשובתו הקצרה של האיש הזקן. תוך רגע, הדלת נטרקה שוב ושמעתי את המנועול נעל

סוף סוף הגענו לרחוב ולמספר הבית. הנחתי את המזוודה שלי ליד השער, שילמתי עבור ההובלה של עצמי והמטען, והמשכתי עמוק יותר לתוך החצר. לא ראיתי אף אחד עד שנכנסתי לבניין, שם בירכתי את אחי, פולע. הדבר הראשון שעשיתי היה להראות לו את המכתב מאביו של הרבי. "איפה הרחוב הזה, איפה הבית הזה?" שאלתי אותו. הוא משך בכתפיו. "זו הפעם הראשונה שאני רואה כתובת כזאת", אמר.

החלטתי לפנות לגיסי. עברתי דרך החצר הסמוכה ונכנסתי לביתו, שם נשמעו קליקים של מכוונות סריגה, שהכינו גרביים. גם אחי עבד באחת המכוונות האלה. גיסי⁹, מתוח מעסקיו, דיבר איתי דרך חוטים פרומים. "בבקשה, תסתכל!" התחננתי בפניו. "קרא את הכתובת. המכתב הזה הוא מהרב מיקטרינוסלב, הרב לוי יצחק שניאורסאהן. אני חייב בדחיפות למסור את המכתב הזה לכתובת שעל המעטפה".

הוא קרא אותו. "אני לא יודע", הוא ענה, והחזיר את המכתב.

וכך יצאתי ברגל ליעד לא ידוע. זה היה בסביבות השעה עשר בבוקר, והשמש כבר קפחה. החלטתי לנסות לאתר את הכתובת דרך שירות הדואר. הלכתי במשך שעות, מסיניף דואר אחד למשנהו. הצמא החל

(9) ר' חייקל חאנין, שהיה בעלה של אחותו הבכורה של נימיוטיין, לאה. הוא ברח מברית המועצות יחד עם משפחתו בבריחה הגדולה בתש"ו, ולבסוף התיישב בקראון הייטס, ברוקלין, שם חי עד לפטירתו.

(10) ר' לוי יצחק היה הן סמכות הלכתית מוערכת והן מקובל עמקן, ויתכן שהקשר שלו עם היהודי המסתורי בטשקנט הייתה בכל מיני נושאים כגון אלו. ברור שהרב לוי יצחק הרגיש שהשלמתה הייתה חשובה מאוד, וסמך על ר' יוסף שיבצע את המשימה ללא עוררין. כך ר' יוסף מעולם לא גילה את המטרה הסופית של משימה זו.

כשנכנסתי לחדר, הרב מיקטרינוסלב, הרב לוי יצחק שניאורסאהן, נעשה ערני מאוד. מחשבותיו ורגשותיו של אביו של הרבי היו כה עזים ודינמיים, עד שהם באו לידי ביטוי אפילו באופן נראה לעין.

זו הייתה הפעם הראשונה שבאתי במגע קרוב עם אדם מה'קליבר' (בעל שיעור קומה) הזה. ביצוע משימות עבור אדם חכם כל כך הוא מאתגר. עליך להיות מוכן לענות על שאלות בלתי צפויות לגבי המשימה - שאלות שאפילו לא חשבת עליהן, הדורשות מחשבה עמוקה. כתוצאה מכך, תיארתי הכל בפירוט, כולל מסירת המכתב בטשקנט. היה קשה לי לצפות בחרדה של אביו של הרבי בזמן שהקשיב לתשובתי.

כשסיימתי, השתררה דממה מוחלטת. אז התברר לי שהסיפור שלי השפיע עמוקות על אביו של הרבי.

דבריו של צדיק

שבועות חלפו, אחד אחרי השני. בהתאם לשגרה שנקבעה, צלה היה מבקר אותי בכל יום חמישי בערב. אביו של הרבי ביקש והתעקש שכל משימותיו יבוצעו בזehירות, בזמן ובדייקנות.

צלה בא לבקר אותי כרגיל ביום חמישי בערב. כפי שהזכרתי, הייתי במצב חירום משלי, שיכול היה בקלות להסלים למשבר גדול. הייתי חרד נורא כשראיתי את צלה. "אוי, ר' צלה", קראתי, "אילו רק ידעת באיזו צרה אני נמצא!"

מבין את מצבי, צלה נפרד ועזב בלי התרומה שלי לקרן המיוחדת. באותה שבת, לקראת סוף היום, כולנו התאספנו בדירתו של אביו של הרבי, והוא לימד אותנו חסידות. היינו כחמישה עשר איש. הוא כבר היה חולה מאוד כשהבאנו אותו לאלמא-אטא, ולעתים קרובות תוך כדי לימוד, היה אומר "אני צריך לנוח", וכולנו היינו יוצאים מיד.

באותה שבת, אחרי יום חמישי שסיפרתי לכם עליו, הגעתי מאוחר ונשארתי ליד הדלת.

"אני צריך לנוח", שמעתי קול חלש אומר (היינו קולו של ר' לויק). הייתי הראשון להסתובב ולהתחיל לצאת. ואז, אותו קול, הפעם מצווה, עצר אותי. "יוסף,

אני צריך אותך". כולם יצאו, ואני נשארתי עומד שם. "בוא קרוב יותר", אמר. התקרבותי לשולחן. הרב, בבירור יוצא דופן ומחונן בקדושה מיוחדת, קם. הוא הכה בשולחן באגרופו בעדינות ואמר:

"מה נאכל?"

בראותו את בלבולי, באותו רגע ממש, האיש הקדוש השתנה. הוא חיבק אותי, הסתכל עליי במבט אדיב ועדין, ואמר, "לך הביתה"¹¹.

אני מנסה לשחזר מהזיכרון את מהלך האירוע שאני כותב עליו.

צלה בא אליי באותו יום חמישי בערב כרגיל. מצאתי את עצמי במשבר ולא מילאתי את חובתי כלפי אביו של הרבי; ליתר דיוק, לא תרמתי לקרן שעזרה להאכיל אותם. כשהמילים "מה נאכל?" הגיעו אליי, הייתי המום עמוקות.

לקח לי זמן רב להבין את משמעותן.

אביו של הרבי כבר לא בעולם הזה. אמו של הרבי גרה בחדר קטן באותו רחוב שלנו. זה יום שישי, ובקרוב יהיה זמן הדלקת נרות שבת. אני עובר ליד החלון של אמו של הרבי - הוא פתוח לרווחה. אני מציץ פנימה ורואה אותה בקצה החדר, כשגבה לקיר וידיה תלויות בצדי גופה.

אני שואל בקול רם, "חנה, הכנת משהו לשבת?"

תשובה חלשה מגיעה אליי: "למה אתה שואל, אתה לא רואה את מצבי?"

בלי לומר מילה, אני הולך מהר הביתה. אני אומר לאשתי, צילה, "מהיום והלאה, התרנגולת שלנו עומדת על רגל אחת".

11) כפי שמדגים הסיפור על שליחת המכתב, נראה שר' לוי יצחק ראה בר' יוסף חבר ומאמין נאמן במיוחד. ר' לוי יצחק, כפי שנראה, היה מודאג במיוחד ממה שיקרה לרבנית חנה אחרי פטירתו; אם אפילו מישהו מסור כמו ר' יוסף יכול היה להזניח לסייע במזון עוד בחייו של הרב לוי יצחק, אז מי ידאג לרבנית חנה אחרי שהוא ילך? אכן, ר' יוסף יזכור אפיזודה זו בזמן מצוקתה הגדולה של הרבנית חנה, ויקפיד שלא להזניח אותה. כדלקמן בפנים.

הרב, בבידור יוצא דופן ומחונן בקדושה מיוחדת, קם. הוא הכה בשולחן באגרופו בעדינות ואמר: "מה נאכל?"

דמעותיו, במילים ספורות: 'עם מי אני משאיר אותך?'"...

היא חוזרת להליכתה המהירה, שהפכה כעת לריצה, וממשיכה להתייפח בקול בוכים.

המום מהמצב, ובלי לחשוב על מילותיי, אני לא רק אומר, אלא פולט: "חנה, את עוד תחיי עם ילדיך".

אמו של הרבי עוצרת, מעיפה בי מבט בווער, ואז ממשיכה שוב עם דמעותיה.

בהתחלה, הרגשתי מבוכה, כאילו אמרתי משהו לא מציאותי ולא במקום. באותה תקופה, לא יכולתי אפילו לחלום שאמו של הרבי תחיה עם בנה, הרבי, באמריקה במשך (למעלה מ)חמש-עשרה שנים¹⁴.

אבל שוב, הוכח שהאמת מתגלה בזמן, לא בשכל.

התרופה

המצב הלך והחמיר באופן טרגי.

שוב, זה יום שישי. אני זוכר שהייתה השעה שתיים אחר הצהריים כשהרופא המטפל של אביו של הרבי, קופרמן, נכנס לביתי. הוא מסר לי מרשם ואמר, "השג את התרופה הזאת. מישהו יבוא לקחת אותה ממך בקרוב".

לא היה קל להשיג תרופות מורכבות - במיוחד מיובאות - באלמא-אטא באותה תקופה. במרחק רחוב אחד, בפנינה, הייתה בית מרקחת. האחראי חי כמו נזיר - הוא לא היה מתקשר עם אף אחד, ואף אחד לא ביקר אותו. הוא לא קיבל כסף או מתנות (היינו שוחד). הוא היה מרוחק הן מאנשים והן מדת. פעם הוא אמר לי: "אני יודע עליך ותמיד תקבל את התרופות שאתה צריך". איך הוא ידע, אני לא בטוח, אבל הוא תמיד עמד בדבריו. בכל פעם שנכנסתי לבית המרקחת שלו עם מרשם, יצאתי עם תרופה. ד"ר קופרמן היה מודע לזה.

אני רוצה לדעת את האבחנה של מחלת אביו של

14) כידוע אשר הרבנית חנה בילתה את 17 השנים האחרונות לחייה בניו יורק. ובנה, הרבי מלך המשיח, היה מבקר אותה מידי יום.

המום מהמצב, ובלי לחשוב על מילותיי, אני לא רק אומר, אלא פולט: "חנה, את עוד תחיי עם ילדיך"

"השתגעתי? מה זה אומר?"

"לחנה מאירובנה (כינוי הרבנית ברוסית¹²) אין כלום לשבת. קחי צנצנת, שפכי לתוכה קצת מרק, שימי בפנים קצת עוף, ואני אקח את זה אליה".

כשחזרתי לחלון עם הצנצנת, אמו של הרבי עמדה שם. היא הושיטה את ידיה וקיבלה את האוכל.

כשחזרתי הביתה, המילים של הרב לוי יצחק, "מה נאכל?" הדהדו בראשי. בזמן שהן נאמרו, להוריו של הרבי היה מספיק אוכל, וזו הסיבה שהמילים האלה, שנאמרו על ידי אדם כה קדוש, בלבד אותי כל כך. עכשיו הבנתי...

חנה, למה את בוכה?

עליי להזהיר אתכם שלא יהיה סדר כרונולוגי ברשימות שלי על הקשר שלי עם הוריו של הרבי. כלומר, חלפו שנים

מאז תחילת האירועים שתיארתי בעמודים הקודמים, ובמובנים מסוימים כתבתי את הסוף לפני ההתחלה. מכאן והלאה, אכתוב על אפיזודות שהתרחשו בפרק הזמן שבאמצע.

אביו של הרבי עדיין בחיים. הם גרים בדירה גדולה. זה יום שטוף שמש באלמא-אטא, הבית טובל בירק עשיר. אני עובר ליד ביתם ומחליט לעצור. אני עומד על סף הסלון ועד לסצנה הבאה¹³:

אמו של הרבי צועדת במהירות מצד אחד של החדר לשני, מתייפחת.

"חנה, למה את בוכה?", אני שואל. היא מאטה מעט ומצביעה לעבר הדלת מימין.

"נכנסתי לראות אותך", היא אומרת. "הוא שכב, בוכה. שאלתי, למה אתה בוכה?" הוא ענה, בין

12) ר' יוסף מתייחס כאן לרבנית חנה בשם האב שלה, הצורה הנפוצה להתייחסות מכובדת למישהו בשפה הרוסית. אביה של הרבנית חנה היה הרב מאיר שלמה ינובסקי, ולכן הוא קורא לה "חנה מאירובנה". ראה גם תולדות לוי"צ ח"ב עמ' 218 בעדות ר' לוי"צ על הרבנית.

13) בתולדות לוי"צ סיפור זה בא בהמשך למסופר להלן אודות השבת האחרונה עם ר' לויק (היינו שהיה זה באותה השבת).

זו הייתה השיחה האחרונה שלנו עם הרב מיקטרנינוסלב, הרב לוי יצחק שניאורסאהן, אביו של הרב¹⁵.

הילד הראשון ע"ש ר' לויק

אני גאה באפיון שקיבלתי מאביו של הרב...

הוא אמר: "א"

חסידישער

ביינדל איז יוסף"

= "יוסף הוא

חסיד עד לשד

עצמותיו"

לאחר פטירתו של האיש הקדוש הזה (ביום רביעי כ' במנ"א), אשתו, הרבנית, הסתגרה בתוך עצמה. היא כבר לא התלבשה בהידור לחגים וניסתה להיות פחות בחברת אנשים.

הזמן חלף, ונולד לנו בן. הזמנו את הרבנית חנה לברית. כשהיא נכנסה, כל

פינה בביתנו כאילו התבהרה. דמעות נצצו בעיניה של הרבנית כשהילד נקרא בשם: לוי יצחק. בני הוא הילד הראשון שנקרא ע"ש אביו של הרב¹⁶.

חסיד עד לשד עצמותיו

אני גאה באפיון שקיבלתי מאביו של הרב. במהלך אחת ההתוועדויות עם הרב לוי יצחק, הוא נתן תיאור מילולי של כל חסיד חב"ד שחי באלמא-אטא. היו שם מלומדים בחסידות ובגולה, פעילים, נדבנים, ורבים אחרים עם מעלות שונות, כל אחד עם המעלות האישיות שלו. עם זאת, התיאור האחרון היה עבורי.

הוא אמר: "א חסידישער ביינדל איז יוסף" = "יוסף הוא חסיד עד לשד עצמותיו".

אפיון זה אינו מדבר על היותי מלומד יוצא דופן או משהו דומה. זה מי שהוא, זהו.

עכשיו הבה נלווה את הרבנית, אמו של הרב, למוסקבה, משם היא תיסע לבנה, הרב שלנו.

הרב. לפיכך אני שואל את הרופא: "ממה סובל הרב?" הרופא שותק ואז אומר, "אל תבזבזו זמן, לך ותשיג את זה".

אני חוזר על שאלתי, "מה המחלה של הרב?".

הרופא מתרגז וצועק, "אז אתה רוצה שאני אוציא פסק דין על הרב? לך תשיג את התרופה - זה יקל על כאבי הרב".

כשחזרתי הביתה, אדם חיכה לתרופה.

השבת האחרונה של ר' לוי יצחק בעולם הזה

(שבת ט"ז מנחם אב תש"ד) בשבת אחר הצהריים, בא אדם ואמר: "הרב לויק מבקש ממך, ר' יוסף, לבוא אליו יחד עם צילה עכשיו." מוזר! הוא מעולם לא הזמין את שנינו, צילה ואותי, בשבת אחר הצהריים.

כשאנחנו מתקרבים לבית, בחוץ, ליד השער, עומדת חנה, אמו של הרב. "מה קרה, חנה?".

"אין לי מושג; הוא ביקש משניכם לבוא".

עמוק בחצר, כעשרה מטרים מהשער, עומדת מיטה. הרב לוי יצחק שוכב בה. עיניו עצומות, פניו שקועות במחשבות, ידיו מכופפות מעט ונחות ליד לבו. ברור שהוא סובל.

לפתע, עיניו נפקחות ומתמקדות בעוצמה בשנינו. הוא לא מזיז את ידיו. ואז קול חלש, כאילו נישא ברוח, אומר, "בואו קרוב אליי!".

בידו הימנית הוא מצביע לעבר צילה, ואנחנו מתקרבים למיטה. מילותיו הראשונות: "אל תחשבו שתמיד נראיתי כל כך מפחיד (שטראשונקער)". ואז הוא מתחיל לברך את צילה.

קולו דועך, המילים נהיות מטושטשות ואז נעלמות. עיניו נסגרות, והוא שוקע חזרה לחוסר הכרה.

ר' יוסף עובר בפני הרב

15 ר' זלמן דוכמן מצטט את ר' יוסף כמשתף שבין מילותיו האחרונות של הרב לוי יצחק היו: "זה ייקח קצת זמן; צריך לנסוע לעולם אחר, עולם גבוה יותר". 'לשמע און', עמ' 265.
16 בתולדות לוי"צ ח"ג עמ' 140 ישנו סיפור זה בהרחבה, ובתוספת פרטים. עיי"ש.

העברת הרבנית חנה מאלמא-אטא למוסקבה

אני הולך בסמטה התשיעית, שם גרה אמו של הרבי. אני מגיע לחלון הקטן שמאחוריו מתגוררת הרבנית ודופק בעדינות. היא מתקרבת ופותחת את החלון. "שלום" אני מברך אותה, "איך את מרגישה?" בלי לחכות לתשובתה, אני ממשיך: "יש לך מכרים או קרובים במוסקבה?" "לא ממש", היא אומרת. "יש שם קרוב רחוק, מורה, אבל הוא רחוק מדרך החיים שלנו. למה אתה שואל?"

"הנה למה: החלטתי לעזור לך להגיע למוסקבה!"

הרבנית חנה ברגע זה הייתה מאוד בודדה, מוכה על ידי החיים ומדוכאת ממותו של בעלה. מפתיע ככל שזה יהיה, היא נאחזה בעצתי כמו אדם טובע בקש. היא לא התווכחה או התנגדה.

"בסדר", היא אמרה.

לא בהליכה רגילה הלכתי הביתה, אלא 'עפתי', נישאת על ידי המחשבה שהייתה לי בראש.

הדבר הראשון שאני עושה הוא לספר לצילה: "החלטתי לשלוח את חנה מאירובנה למוסקבה".

קיבלתי תשובה נוקשה וספקנית: "השתגעתי? לשלוח אישה זקנה וחולה לבד למוסקבה? הרכבת יוצאת מאלמא-אטא ביום ראשון ומגיעה למוסקבה ביום חמישי". אבל אני עמדתי איתן בהחלטתי, מבלי להתנדנד לרגע, וחיפשתי יומם וילילה דרך. ואז אלוקים שלח לי הזדמנות.

באלמא-אטא חיה משפחה מלנינגרד (משפ' סלודובניקוב). בואו נציג קודם את המבוגרים, ואחר כך את הצעירים. שמואל יעקב, הסבא; חנה, הסבתא; מוטל, בנם; דבורה, כלתם; ריבוצ'קה, נכדתם; ובורנקה, נכדם.

הכרנו את המשפחה הזו עוד בלנינגרד, אבל באלמא-אטא הפכנו לחברים קרובים וגרנו זה ליד זה. מוטל ואני עבדנו יחד באותה מחלקה באותו מפעל. הוא היה ראש המחלקה, ואני הייתי המפקח. המלחמה הסתיימה, ובני משפחה הצעירים חזרו ללנינגרד, אבל הסבים והסבתות נשארו באלמא-אטא.

הסיבה להשארות הוריהם הזקנים באלמא-אטא הסתיימה, והילדים הזמינו אותם להצטרף אליהם מחדש. מכשול עיקרי אחד לכך היה השגת כרטיסי רכבת למסלול אלמא-אטא-מוסקבה. אבל לי הייתה

דרך להשיג אותם.

שמואל יעקב בא אליי ואמר "יעשקע, מוטל נעמט אונז אין לנינגרד, נעם אונז צוויי בילעטן" ("יוסקה, מוטל לוקח אותנו ללנינגרד, בבקשה תיקח לנו שני כרטיסים"). חשבתי על זה, שקלתי את המצב, ועניתי "בסדר, אבל תיסעו למוסקבה עם שתי 'חנות'". הרעיון בלבד אותו. "העניין הוא כזה: תיסעו למוסקבה עם חנה שלך והחנה של הרב לוי יצחק".

שמואל יעקב התנגד בחזקה. "על מה אתה מדבר! אני אשמח אם אוכל להביא את חנה שלי לשם בריאה!"

"במקרה כזה, עניתי, 'אין כרטיסים!'".

שמואל יעקב נעשה נסער. "אז אתה מסרב להשיג כרטיסים להורים של חברך ועמיתך מוטל!!! אני יודע איפה וממי אתה משיג את הכרטיסים שלך. אני אלק ואשיג אותם בעצמי".

הוא הסתובב בכעס ועזב, נראה נעלב.

"בבקשה, תעשה את זה...", קראתי אחריו.

הייתי רגיל להשיג את הכרטיסים ממכר קרוב שלי, קזחי בשם ג'ומאט, שהיה אביו של ראש מחלקת האספקה של האקדמיה למדעים של ה'רפובליקה הסובייטית הסוציאליסטית הקזחית'. שמואל יעקב, שגר באותו רחוב, ראה אותי בעבר נכנס לחצר של ג'ומאט, שהכילה שני בתים. אחד היה מסורתי קזחי, והשני נבנה בסגנון אירופאי, שם גר ג'ומאט עם בנו.

כלבי רועים גרמניים שובבים הסתובבו בחצר, שאף זר לא יכול היה להיכנס אליה. ואם מישהו בירך אותו ברחוב, ג'ומאט לא היה עונה.

הכלבים של ג'ומאט הפחידו את שמואל יעקב המסכן, והוא חזר אליי, נראה מתחרט.

"תגיד לי בעצמך", הוא התחיל, "האם אני באמת יכול לנסוע עם שתי 'חנות'?" אם אני נוסע עם אשתי בקופה עם שתי מיטות תחתונות, חנה תהיה על אחת, ואני אהיה על השנייה. אבל עם שתי 'חנות', הן ייקחו את המיטות התחתונות, ואני אצטרך לטפס למיטה העליונה. האם אני יכול להתאים עצמי להיות שם בכלל?"

"תקשיב לי, ר' שמואל יעקב", עניתי. "אשתך והרבנית חנה ייקחו את המיטות התחתונות בקופה אחת, ולך תהיה המיטה התחתונה בקופה הבאה. כך

למדתי את סוף סיפורה של הרבנית חנה מאוחר יותר. המילים שלי, "את עוד תחיי עם ילדיך", התגשמו.

החובה האחרונה

(לאחר פטירת ר' לויק, קודם הקבורה): בוקר. עם צער על פניו וחרדה בנשמתו, מיישה חיים (דובראווסקי) בא לראות אותי. ואמר שהרב - ר' לוי יצחק ביקש שאף אחד שלא היה במים, כלומר במקווה, לא יגע בו. זו הייתה בקשתו האחרונה של אביו של הרבי על פני האדמה.

באותה תקופה, לא היה מקווה באלמא-אטא. "בוא נלך למחצבה ונטבול", אמר לי מיישה חיים.

על רקע אלמא-אטא, רכס הרי טיאן-שאן המפואר נוצץ. בקצה העיר עצמה, יש מחצבה עמוקה - שמה מדבר בעד עצמו על עיסוקם של האנשים שם: עבודת פוך.

נהר זורם במורד ההרים, הידוע [בקזחית] כ"אריק". המים היו קרים מאוד וזרמו בזרם אדיר וחזק מההרים הגבוהים המפרידים בין סין לברית המועצות. במרוצתם היו מימיו סוערים ורועמים, נושאים אבנים בתוכם. אתה טובל במקום אחד, רק כדי לצאת באחר. הגענו ל'אריק', ולפני שהספקתי להתארגן, מיישה חיים במהירות פשט את בגדיו וקפץ למים הסוערים לידי. מס' שניות לאחר מכן, ראיתי את מיישה חיים במרחק. בראותי את האדם המבוגר יותר קופץ פנימה בלי לחשוב פעמיים, גם אני לקחתי את הסיכון. תודה לא-ל, המים סחפו אותי לבטחה. כך המשכנו להלוויה בשתיקה, לאחר שמילאנו את חובתנו (בקשת ר' לויק) האחרונה.

זה אכן מה שקרה. ממוסקבה היא לוותה ללבוב, משם הצליחה להצטרף ל"בריחה הגדולה" ולהגיע למערב. ראה שיחת ו' תשרי תשמ"ב.

זה יהיה עד מוסקבה. אתה אוהב את התוכנית הזו?".

"אבל זה בלתי אפשרי להשיג", הוא התנגד.

"תן לי לטפל בזה", עניתי; "אבל אתה מסכים?".

"אם זה ככה, אז אני מסכים!".

"אז לך הביתה ותתחיל לארוז; אתם יוצאים ביום ראשון".

הודעתי לאמו של הרבי על נסיעתה למוסקבה ביום ראשון. היא קיבלה את זה ברוגע, כמו טיול בפארק; ללא התרגשות, ללא שאלות, היא רק ביקשה ממני לעזור לה לארוז את חפציה. לא היה קל לי להשיג שלושה כרטיסים למיטות תחתונות למוסקבה, אבל בטוח שבקרוב הם יהיו לי בכיס. באותו יום חמישי בערב באתי לרבנית חנה להתחיל לעזור לארוז את חפציה, וכן אוכל.

בזמן הזה, הרבי כבר שלח לאמו חבילות, גם בגדים וגם אוכל. היה הרבה מה לארוז. עבדתי עד חצות, אורז, מקפל, קושר דברים. חנה מאירובנה רצתה לקחת הכל איתה; היא לא רצתה להשאיר מאחור אפילו חוט או חתיכת גפילטע פיש בברית המועצות. הגיע מוצאי שבת, וחזרתי לאריזה. בשעה אחת בבוקר, הקשר האחרון נקשר. הרבנית חנה החזיקה מעמד כמו גיבורה. לא היו לה תלונות על שום דבר, וגם היא לא הטרידה אותי בשאלות: איך תעבור הנסיעה...? מי ילווה אותה...?

יום ראשון מגיע. מוקדם בבוקר, אני על עגלה כבדה רתומה לסוס עמוסה בחפציה של אמו של הרבי. הם מתחילים לקבל ולהעמיס מטען שעתיים לפני יציאת הרכבת. הרבנית חנה והמשפחה מגיעים לתחנה באוטובוס. בדרך כלל, המטען נשלח ברכבת מטען מיוחדת, מה שאומר המתנה ארוכה ביעד להגעת המטען. הצלחתי להעמיס את כל המטען שלהם לקרון המטען המחובר לרכבת הנוסעים העיקרית. אני נכנס לקרון הנוסעים, וחנה ושמואל יעקב יושבים בשלווה, משוחחים כאילו הם יוצאים לחופשת קיץ. אני מבחין שנותרו עשרים דקות עד היציאה, אז אני ממחר לדוכן החקלאי הקרוב.

אני קונה סל תותים, חוזר לקרון, מניח אותו על השולחן ליד החלון, שומע את השריקה, ויוצא במהירות. לאט אבל בטוח, הרכבת יוצאת לדרך¹⁷...

17) למרות שהרבנית חנה בדרכה למוסקבה בעת זו, הכוונה של כל זה הייתה לעזור לה לעזוב את ברית המועצות לגמרי,

רב חסידי במלחמות הקומוניזם

תחקיר מעמיק החושף לראשונה מסמכים, תצלומים ועדויות המאירים את מסכת חייו של הרב העשיל זאמסקי ששימש כרב חסידי בערי רוסיה וריה לקול מרכזי בוועידת קורוסטן ■ בעקבות חייו של חסיד מסור, שנותר נאמן גם בעין הסערה ■ סיפורו של חסיד מנחם מענדל אדלר

סטראדוב

בנוסף להיותו ניין ונכד להרה"צ מאפטא, היה הרב זאמסקי ממשפחתו של הרב חנוך העניך שיק, אביו של אחד מגדולי חסידי אדמו"ר הזקן, ר' פנחס רייזעס. ר' פייוויש, סב סבו של הרב זאמסקי, שנמנה על משפחה של כהנים, התגורר בתחילה בליטא ומשם היגר לעירייה צ'ריקוב שבמחוז הומיל ברוסיה הלבנה. מכיון שמוצאו היה מפלך 'זאמוט' הוסב שם משפחתו לזאמסקי, וכך גם לצאצאיו אחריו. ילדיו

דמיינו לעצמכם רב חסידי מלא עוצמה, העומד על הפודיום אל מול סוכני ג.פ.א.ו ומקריא בגאווה מברק מאדמו"ר הריי"צ, ואם לא די בכך, התרגשותו הגדולה לא נותנת לא לעצור והוא ממשיך בנאום נלהב שזוכה לתעודה רבה.

כזה הוא הרב העשיל זאמסקי, חסיד נאמן ומסור מלב, שהעיד עליו אדמו"ר הריי"צ "כי איש יקר רוח הנהו", אשר לא אחת חשף את התקשרותו אל אדמו"ר הריי"צ בפני אנשי היבסקציה.

ערש ילדותו

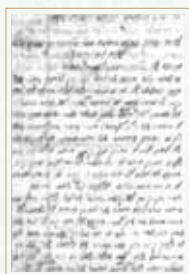
הרב זאמסקי נולד בשנת תרל"ו¹ בעיר החסידית סטרדוב. כשבא בבריתו של אברהם אבינו נקרא בשם אברהם יהושע העשיל, על שם הרה"צ מאפטא שהיה מצאצאו.

(1) כך על פי רוב המקורות ועדויות משפחתו, אך במספר מקומות צוינה שנת לידתו לשנים אחרות בעשור זה.

(2) ראה הנסמן בהערה 4.

בית הכנסת
הכוריאלי
בפרילוקי

חידושי תורה
שכתב ר' דוד חנוין
ושלח לרב זאמסקי

נכתב עליו: "ויסתופף
בישיבות שונות וישמש גדולי
האדמורי"ם וימלא כרסו
בלמודי ההלכות והחסידות".⁶

כשהגיע לפרקו נשא לאישה
את מרת חנה בת הרב טוביה,
רבה של העיירה מינה ולאחר
חתונתו נסמך על שולחן חמיו
ולמד אצלו תורה.

הרב זאמסקי נסמך
להוראה על ד' חלקי השו"ע ע"י הרב רפאל שפירא
מוולוז'ין "ומגדולי האדמורי"ם מליובאוויץ, קאפוסט,
באברויסק ורעציצע".⁷ בנוסף לכך נסמך הרב זאמסקי
ע"מ לשמש כשוחר ובדוק.

ונכדיו נפוצו על כל שטחי האיזור, ולרבים מהם היה
מעמד של סוחרים זעירים.

נינו של ר' פייויש, ר' חיים, היה אביו של הרב
זאמסקי. הוא נמנה על חסידיו של הצ"צ, והתגורר
בעיר החסידית סטראדוב.

מספר שנים בלבד לאחר שנולד חוותה קהילת
החסידים בעיר טלטלה בעת ההלשנה הגדולה
שגרמה למעצר של כשמונים מנכבדי החסידים
בעיר. נראה שמאורעות אלו גרמו לר' חיים
ומשפחתו לעזוב את העיר ולעבור להתגורר בעיירה
אחרת בפלך, אבדייבקה, שם נרשמו כדיירי המקום
בשנת תרמ"ב.³

כשגדל,⁴ נסע העשיל הצעיר לישיבות בליטא
הרחוקה ועשה חיל בלימודו.⁵ עוד בחיים חיותו

בערכו. אולם בנוסף לכך ישנה השערה שלמד גם באחת מיישיבות
חב"ד הרבות שהיו באיזור מגוריו.
(6) דורות האחרונים, שם.
(7) אהלי שם, שם.

(3) רישומי המשפחה במפקד האוכלוסין של מחוז צ'רניגוב.
(4) בשורות אלו נסמכתי על הנכתב באהלי שם, פינסק תרע"ב,
עמ' 369. דורות האחרונים, ניו יורק תרע"ג, ח"א עמ' 138.
(5) על פי הנכתב במאגר הדיגטלי 'רבנים שנשפו בשואה'

רבנות חסידית

הצעת הרבנות הראשונה לא יאחרה מלבוא, ובשנת תרנ"ט החל הרב זאמסקי לכהן כרב בעיירה הורודוץ, על רבנותו שם כיהן במשך תשע שנים עד שנת תרס"ח, אז עבר לכהן לתקופה של שנתיים כרב בעיירה זלובין.

בחורף עת"ר התמנה הרב זאמסקי לרב בעיר פרילוקי, לצד הרב ה'כללי' של העיר, תחת מקומו של הרב יהודה ליב צירלסון שהתמנה כרבה של קשינב.

מעת היותו רב בפרילוקי, שמו של הרב זאמסקי נתפרסם וניתן למוצאו מוזכר בשנים אלו במספר מקומות, הוא פרסם לעיתים הודעות בעיתונות⁸, את חידושו בתורה שלח לבמות תורניות⁹ ואף ניתן למוצאו חתום על ההצהרה שנחתמה ע"י רבני רוסיה בעת משפט בייליס¹⁰. בנוסף לכך ישנם איזורים לאנשים אותם סמך לרבנות ולשו"ב¹¹ ואף נתן הסכמות לספרים¹².

▲ מכתב מהרב זאמסקי מוזמן כהונתו בהורודוץ כשעליו חותמת ייחודית המעידה על כך

▼ עתירה של יהודי זלובין אל שר הפנים בבקשה לקבל את הרב זאמסקי כרב רשמי בעירם

מכתב שפרסם הרב זאמסקי בעיתון 'האח'

בשנים קודמות יותר ניתן למצוא את שמו ברשימות שפרסמה הממשלה אודות האנשים הזכאים לבחור בבחירות ל'דומא הממלכתית של רוסיה' שעתידיה הייתה

(8) ראה 'האח', שנה שלישית גיליון ג'. המודיע (פולטובה), שנה ראשונה, גיליון 22. שנה חמישית, גיליון 37.
 (9) כך למשל בירחון הרבני 'שערי תורה' (וורשה), שנה י"ג, חוברת ג'-ד', עמ' כב.
 (10) הצהרה מאת רבני רוסיה, סנט פטרבורג 1911, עמ' 30.
 (11) ראה לדוגמה בתמונה בשתחילת הכתבה תעודת סמיכה שנתן לרב מנחם מענדל קופרשטוך. כמו כן ראה בספר דורות האחרונים עם עמ' 14.
 (12) ראה תמונה.

החל ואילו מכתב זה הודיע על תפקודו של הרב זאמסקי כרב בעיירה הורודוץ, שנה ראשונה, גיליון 22. שנה חמישית, גיליון 37.
 (9) כך למשל בירחון הרבני 'שערי תורה' (וורשה), שנה י"ג, חוברת ג'-ד', עמ' כב.
 (10) הצהרה מאת רבני רוסיה, סנט פטרבורג 1911, עמ' 30.
 (11) ראה לדוגמה בתמונה בשתחילת הכתבה תעודת סמיכה שנתן לרב מנחם מענדל קופרשטוך. כמו כן ראה בספר דורות האחרונים עם עמ' 14.
 (12) ראה תמונה.

להיווסד על פי הסכמת הצאר¹³.

לפני המהפכה שהתרחשה בקיץ תרע"ד, עבר הרב זאמסקי לעיר ווזנסנסק שבמחוז ניקולייב, שם כיהן כרב רוחני והתגורר בכל זמן המהפכה, מלחמת העולם הראשונה ולאחריה - עד לשנת תרפ"ב.

▲ הסכמה שנתן הרב זאמסקי לספר שלום ואמת, פולטובה עת"ר

עד להתמנותו של הרב זאמסקי לרב בווזנסנסק, נולדו לו ולזוגתו במשך השנים ששה ילדים, שני בנים וארבע בנות.

בשנת תרפ"ב עבר הרב זאמסקי להתגורר בחרקוב מחמת הרעב הכבד שהתחולל ברוסיה, שם שימש כנשיא ה'חברה קדישא' של בית הכנסת¹⁴. בתרפ"ה עבר לעיר באחמוט (ארטימובסק) שם שימש כרב באחד מבתי הכנסת בעיר.

בתקופה זו וכן בשנים שלאחריה¹⁵, הגיעו לרב זאמסקי כספים מחו"ל, שנשלחו מבני משפחה ועסקנים שונים, מטבע חוץ היה שווה הרבה בתוך רוסיה הסובייטית ובכך הצליח לכלכל את עצמו. מאוחר יותר, המשיך בכך באמצעות מוסד הטורגסין¹⁶.

נאומים ללא חת בועידת קורוסטן

בתחילת חורף תרפ"ז¹⁷ נטל הרב זאמסקי חלק

(13) רשימת מצביאי דומא 1906, מחוז מוהילב בלארוס, עמ' 16, מס' 1001.

(14) מתשובתו לחוקר הנק.ו.ו.ד ששאלו לפשר מעשיו קודם שהגיע לרוסטוב.

(15) עדות זו נלקחה מתוך תיק החקירה של הרב זאמסקי שבארכיון הנקו"ד ויתכן שהיא מסולפת או שגויה בחלקה.

(16) תנויות לממכר מוצרים בתמורה למטבע חוץ, זהב ואבני חן.

(17) הבא לקמן הוא ע"פ הנכתב בתולדות חב"ד ברוסיה הסובייטית, פרק כ', 'הועידה הקאראסטעניט'. בית משיח גיליון 1220, עמ' 35-30. תיק הוועידה מתוך הארכיון הממלכתי-מחוזי של ז'טומיר. 'התור' (ירושלים), שנה שביעית, גיליון י"ח, עמ' 11-12. גיליון י"ט, עמ' 11-12.

באמצע האסיפה
הודיעו שיש מענה
מכ"ק אדמו"ר. כל
הנאספים עמדו מלא
קומתם, ובהדרת
הכבוד נקרא המברק
ע"י הרב זאמסקי -
רבר שהרגיז מאד
את חברי הג.פ.א.
שהיו נוכחים באופן
רשמי

דוכן הנואמים.

ר' בן ציון שמטוב תיאר את האווירה ששררה בוועידה בשעה זו: "באמצע האסיפה הודיעו שיש מענה מכ"ק אדמו"ר. כל הנאספים עמדו מלא קומתם, ובהדרת הכבוד נקרא המברק ע"י הרב זאמסקי - דבר שהרגיז מאד את חברי הג.פ.א. שהיו נוכחים באופן רשמי".

סוכני הג.פ.א. לא עברו על כך בשתיקה וביקשו עותק מהמברק. כעבור מספר ימים

הוא הודפס עם ביאורים בעיתוני היבסקציה וגרם לרעש גדול.

בהמשך דבריו אמר הרב זאמסקי: "אנו צריכים לאבחן מה חסר לנו, חסרים לנו הצרכים הדתיים, בית-עלמין, שוחטים, בשר כשר וכדו' - אינם מתקיימים כראוי. העם הנוצרי הוא בן 1926 שנה, אמונת המוסלמים גם היא קיימת זמן מסוים. לפיכך - אצלם הדת אינה קשורה בחיים, שהרי הם חיו גם לפני כן ללא אלוקים. אבל אצלנו האמונה והחיים כרוכים זה בזה, וללא האמונה חיינו אינם חיים. שלנו הוא נצח, אצלנו האמונה היא העיקר, הפנימיות הדתית. חסרים לנו עניינים הנוגעים ללבנו. אנחנו רק צריכים להביא את בקשותינו לפני הממשלה, ולשם כך צריך להיות ברור לנו מה אנו רוצים. משוכנעים אנו כי הדברים שהחוק מאפשר אותם, ודאי שהם יאושרו".

במשך מספר ימים ניטשו דיונים כבירים על הנושאים שעמדו על הפרק, ובתיעוד מהאסיפה ניתן לראות כיצד הרב זאמסקי עולה שוב ושוב לדוכן ובדברים חריפים ותקיפים משמיע את דעותיו הבלתי מתפשרות.

ביום האחרון לאסיפה, ניטש דיון רחב על המצב המחפיר

פעיל בוועידת קורוסטן - ועידת רבנים שאורגנה ברוסיה על דעת ובעידוד אדמו"ר הריי"צ, כמשקל נגד ליוזמת היבסקציה לארגן ועידת רבנים בלניגרד, לה התנגד אדמו"ר הריי"צ בכל תוקף ואף פעל לביטולה.

כחלק מפעולות אלו שלח אדמו"ר הריי"צ מכתבים לשורת רבנים בהם הביע את התנגדותו, בהם גם הרב זאמסקי. המכתבים בשלימותם לא הגיעו לידנו, אולם הרבי מלך המשיח שליט"א סידר חוברת בכת"ק עם רשימת האגרות שנשלחו באותה תקופה מאת אדמו"ר הריי"צ ותוכנו, ובה כותב כך: "ה' מ"ח - רוסטוב-דן - הרב זאמסקי - לצאת נגד הוועידה. לבוא בכתובים עד"ז עם מיליאקאווסקי פרידמן (אדעס) פרידמן (קייב)".

ועידת לניגרד התבטלה בסופו של דבר ואילו ועידת הרבנים התקיימה בחודש מרחשון תרפ"ז בעיר קורוסטן, והשתתפו בה רבנים רבים מחסידי חב"ד, ואף הרבי מלך המשיח שליט"א¹⁸.

לאורך כל הדיונים נכחו נציגי השלטונות, והדוברים הקפידו לשבח את הממשלה ואת יחסה החיובי ליהדות. כך נפתח גם היום השני לוועידה, הרב זאמסקי עלה ראשון והודה לממשלה על שאפשרה את קיומה של הוועידה.

לאחר מכן פנה הרב זאמסקי אל עשרות הרבנים שנכחו באולם ואמר: "היות שיש לנו במדינתנו אישיות רוחנית אחת בלניגרד - האדמו"ר מליובאוויטש, אשר השפעתו גדולה וכו', הצעתי שיבחרו אותו חברי האסיפה לנשיא הכבוד, שלא בפניו".

משסיים הרב זאמסקי את דבריו, רעם של מחיאות כפיים ממושך נשמע בקהל והיווה הסכמה מלאה לדבריו. מיד שלחו חברי הנשיאות של הוועידה מברק אל אדמו"ר הריי"צ בו בישור לו על המינוי, תיכף לאחר מכן השיב אדמו"ר הריי"צ במברק חוזר. את מברק הברכה הקריא הרב זאמסקי על

הרשימה על הרב זאמסקי בכת"ק של הרבי מלך המשיח שליט"א

18) שלשלת היחס, ברוקלין תשנ"ג.

הרב זאמסקי

הרב זאמסקי

זאמסקי לשמש כרב במקומו²⁰. הרב זאמסקי, שחיפש משרה חדשה על פני באחמוט (שכן תושביה עבדו במכרות שבעיר ולא נחה דעתו מזה), הגיע לרוסטוב בתחילת קיץ תרפ"ז והחל לכהן כרב רוחני בבית הכנסת 'אגודת ישראל' ובהמשך לכך גם ב'סלדסטקיה', ששכנו באותו מבנה.

בית הכנסת 'סלדסטקיה' הוקם על ידי חיללים קנטוניסטים שהתיישבו בעיר עוד בתקופת הצ"צ, ובאחד מחדריו התקיים מנין חב"ד.

קהילת החסידים ברוסטוב מנתה אז כמה עשרות משפחות, אך לעומתם, חלק מאנשי ה'מנגדים' ברוסטוב לא ראו בעין יפה את העובדה שמקורבו של אדמו"ר הריי"צ יכהן כרב העיר, והללו בחרו לעצמם רב משלהם - הרב אברהם חיים קצנבלויגן. שני הרבנים חילקו ביניהם את התפקיד כך שכהונתו של הרב זאמסקי הייתה בבית הכנסת 'סלדסטקיה' (ובו התפללו בנוסח ספרד כמנהג החסידים), ואילו הרב

תמונה של משתתפי וועידת קורוסטן. ארבעה היושבים ושוכבים משמאל הם נציגי השלטונות. הרב זאמסקי מסומן בעיגול.

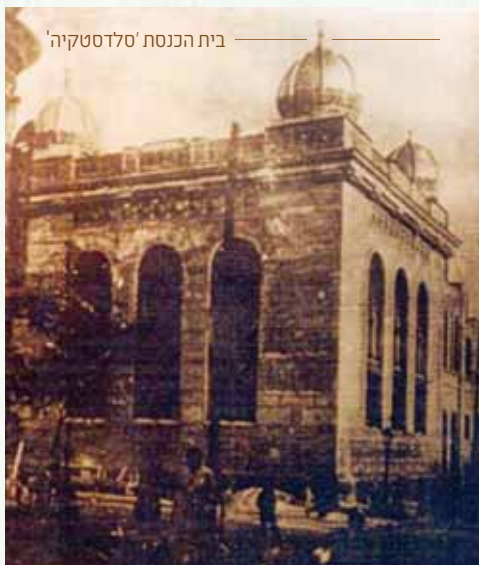
של המקוואות, ועל כך נאמו רבנים רבים בניהם גם הרב זאמסקי. וכך נכתב על נאומו בעיתונות: "מקצת מן הנואמים הגדישו את מדת ההתלהבות, אבל הרב זאמסקי בנאומו האחרון מלא את דברי כולם".

הרב זאמסקי נתן משל על חזן שקיבל מכה מדלת בבית כנסת והחל להרים את קולו ביבבות נוראיות, הקהל שהתאסף התפלא כיצד זה החזן שמסלסל בקולו פתאום מוציא נהירות שכאלו. כשהתאושש החזן מכאביו אמר לקהל שכשכואב - צועקים. וכאן החל הרב זאמסקי לסתור את דברי קודמיו, אשר חלקם צידדו שלכל לראש בכל עיר צריך לדאוג למקווה וחלקם צידדו שלכל לראש צריך לדאוג לבית כנסת, וכך הוא אמר: "הרי הם בעיני כמו ששוואלים לילד קטן את מי הוא אוהב יותר את האב או את האם. הילד החכם משיב: לשניהם יותר. כך נשיב אנחנו: שניהם קודמים! בלי זה וגם בלי זה אי אפשר לקהילה בישראל שתהיה".

לאחר סגירת האסיפה וסיכום עיקרי הדברים, הגישו את ההחלטות לפני הממשלה אולם היא סירבה לקבלם.

מעבר לרוסטוב

לאחר פטירת הרב יוסף הלל ברמן ע"ה¹⁹, רבה הרוחני של רוסטוב, שלח אדמו"ר הריי"צ את הרב

בית הכנסת 'סלדסטקיה'

(20) ישנה עדות שהרב זאמסקי הגיע לעיר מצויד במכתבי אדמו"ר הריי"צ אליו עם הוראות לגבי התמנותו כרב ברוסטוב וע"י כך התקבל, בנוסף לכך שלח אדמו"ר הריי"צ מכתב לוועד בית הכנסת 'סלדסטקיה' ובו ביקשם שיקבלו את הרב זאמסקי לרב. וראה הנכתב בהערה 15.

(19) בהבא לקמן נעזרתי בספר בתוך הגולה, רוסטוב (קריית גת) תשע"ב, פרק י"ג - ח"י הקהילה בצל השלטון הקומוניסטי. קובץ רוסטוב על נהר דון, צאגו"ח תש"ס, עמ' 31 ואילך. רשימות דברים ח"ב עמ' שכח-של. וכן באתר ההיסטורי של הקהילה הדתית יהודית ברוסטוב.

בפסקוב. בין הרבנים שהגיעו היה הרב זאמסקי שאך חצי שנה קודם לכן הגיע לרוסטוב²².

בהגיעם לפסקוב כתבו ליהודי לטביא מכתב נרגש, אשר ראשון החתומים עליו הוא הרב זאמסקי:

"אחים חביבים! בהתרגשות נפשית פנימית ועצומה התפטרנו זה עתה בברכת-הפרידה מאת כ"ק אדמו"ר שליט"א פה על גבול ארץ סס"ר ולטבלי, מקום שם ישבנו גם בכינו בזכרנו את הזר עטרת תפארת ישראל דמדינתנו שעזב אותנו.

. . ותהי זאת נחמתנו, כי זאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל אינה יודעת גבולין ותחומין, ורוח קדשו אל יקח גם ממנו, אף ממרחק. בשם כל אלה שליוו את כ"ק שליט"א לדרכו -

נאום א"ה הכהן זאמסקי חוב"ק דרסטוב . . ."

כעבור מספר שנים, בחודש אייר תרצ"ג, במכתב שכתב אדמו"ר הרי"צ לרב זאמסקי, הזכיר את ליווי זה. יש לציין שמתוכן מכתב זה ניתן להבין על מעמדו של הרב זאמסקי בעיני אדמו"ר הרי"צ²³:

"אתם ידידי יקירי אין לכם שום מושג כלל כמה ישורי הנפש ועגמ"נ סבלתי ואסכול במשך החמשה וחצי שנים מעת אשר הוגלתי . . . עוד טרם נחתי מעיפות הדרך ומההתרגשות של ברכת הפרידה מאנ"ש ומהיראי אלקים שי' ומאחב"י שי' (אשר לנגד עיני עומד תמיד אותה המחזה בעת צאת המסע וקהל עדת ישראל עומדים צפופים וכל השפתים והלבבות רוחשים בחבה והעינים מורידות דמעות". ומסיים: "גודל תשוקתי וגעגועי נפשי להיות בתוכם אתם עמם ממש ולידע פרטי פרטיות מצבו של כאו"א וב"ב שי".

(22) ישנם מספר עדויות כי הרב זאמסקי טס לשם כך עד ללנינגרד, ולא עשה את המסע הארוך ברכבות. אך ראה הנכתב בהערה 15.

(23) אגרות קודש כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע חי"א עמ' רט.

ביתו של הרב זאמסקי ברוסטוב כפי שנראה כיום

קצנלבוין כיהן כרב בית הכנסת של בעלי המלאכה (שהתפללו בנוסח אשכנז).

כמעט ולא הגיעו לידנו מכתבים שכתב אדמו"ר הרי"צ אל הרב זאמסקי, אך אחד מהמכתבים הבודדים הוא מהשנה הראשונה לאחר שהתמנה לרב ברוסטוב, בו נכתב כך²¹:

"חפצי אדיר לדעת משלומי הטוב, משלום ידידנו אנ"ש יחיו, ומכל אחד בפרט ופרטי פרטיות, והשי"ת הוא יברך אותם ואת ביתם יחיו בכל מיילי דמיטב מנפש ועד בשר, ויואל נא להגיד להם ברכתי".

הרב זאמסקי התגורר בדירה קטנה ופשוטה ברחוב דונסקאיה על גדות נהר הדון. דירתו הצנועה כללה רק שני חדרים קטנים ומטבח. נכדתו מרת פ. רוזנבאום סיפרה על תקופה זו: "הוא עשה הכל רק לשם שמים, לא דרש לעצמו דבר ומסר את נשמתו לגמרי לזולת. הוא היה אדם מאוד מכובד ותמיד היו באים אליו יחידים ומשפחות בכדי להתיעץ איתו. בחגים היו מסובים סביב שולחנו הרבה עניים וחייילים, ובכלל, הבית תמיד היה מלא באורחים".

"ידידי יקירי"

אחרי מאסרו וגאולתו עזב אדמו"ר הרי"צ את ברית המועצות ועבר לריגא. הדבר קרה בשלהי תשרי תרפ"ח, באותה שעה הצטרפו אליו גדולי רבני חב"ד ברוסיה לנסיעה ברכבת מלנינגרד עד לתחנת הגבול

(21) אגרות קודש כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע חט"ז עמ' קעז.

פעולותיו למען יהודי רוסטוב

הרב זאמסקי פעל רבות למען היהדות והחסידים בעיר רוסטוב, בין פעולותיו הידועות היו נסיעותיו למוסקבה, חרקוב ובאקו שם אסף כסף לטובת הקהילה. כמו כן בתקופה מסוימת בתחילת כהונתו נצרך היה לשוחט, הרב זאמסקי השיג את האישורים הדרושים ושחט עופות עבור הקהילה.²⁴ כמו כן, בשנת תרפ"ט כשאדמו"ר הריי"צ שלח מצות לתוככי ברית המועצות מוזכר הרב זאמסקי כממונה על ידו יחד עם הרב קצנלבויגן לחלוקת המצות ליהודי העיר.²⁵

כמו כן פעל הרב זאמסקי בענין מקווה כשר לתושבי העיר לאחר שהשלטונות סגרוהו. באחד ממכתביו הרבים לאדמו"ר הריי"צ הוא כותב²⁶: "בית הטבילה פה ראסטאו, בשבוע העברה, סוגרה ואין לאל ידנו לעשות דבר, מצב אחינו החרדים איום ונורא. . דרוש עזר מיד בהקדם האפשרי סכום העזר הוא לערך שני אלפים ר"כ".

אולם המקוה לא חודש, לאחר ניסיון של מספר מקומות חילופיים כתב הרב זאמסקי לאדמו"ר הריי"צ ע"ד הצעה חדשה²⁷:

תקותי חזקה אשר יתנהג עם ידידי היקר והכי נעלה הר' אברהם יהושע העשיל זאמסקי שליט"א באהבה ואחוה כי איש יקר רוח הנהו, ויכבדהו כיאות לו"

"עתה נתעוררה הצעה ליסד מקוה בנאחיצעוואן²⁸ בחצר ביהמ"ד, אשר יש אמבאר²⁹ טוב, ולבנות שם מקוה יעלה לפי דעת מבינים בערך אלף ות"ק רז"כ, ואפילו אם יותר הלא לא נצטרך לשלם אח"כ מאומה בעד החזקת הבנין וכדומה, והיום או מחר יגישו הגבאים דשם כתב בקשה מסודר למוסדות הממשלה כנמוס להרשות לבנות שם מקוה".

רב חדש ברוסטוב

בשנת תרצ"ב נפטר הרב קצנלבויגן. כשנתיים לאחר מכן, שלח אדמו"ר הריי"צ על מקומו רב חסידי נוסף - הרב משה מדליה, שהתמנה לרב בבית הכנסת של 'בעלי המלאכה'.

בד בבד שיגר אדמו"ר הריי"צ מכתב אל הרב זאמסקי, בכ"א שבט תרצ"ד, בו הביע את בטחונו כי בתור אדם בעל מידות, בוודאי יפעל בשלום ובאחזות יחד עם הרב מדליה³⁰: "שמחתי לשמוע משלומו הטוב. . וכפי שקבלתי היום מהר"מ בהרשל"מ שי³¹ בטח יקרבו כחמתו הט' ופ"ש לאנ"ש שי' ויגיד להם ברכתי לכאו"א שי' ביחוד".

הרב משה מדליה

בכ"ג שבט כתב אדמו"ר הריי"צ גם לרב מדליה³²: "מז"ט יתן השי"ת בשעטומ"צ. תקותי חזקה אשר יתנהג עם ידידי היקר והכי נעלה הר' אברהם יהושע העשיל זאמסקי שליט"א באהבה ואחוה כי איש יקר רוח הנהו, ויכבדהו כיאות לו, ושלום וריעות ישכון בתוך עדת ישראל".

בשלהי חורף תרצ"ד כתב אדמו"ר הריי"צ את המכתב הבא לרוסטוב³³: "בטח התקבלו [המכתבים]

רחוב מרכזי ברוסטוב, תרצ"ב

(28) נחיצ'וואן-על-דון, עיר ארמנית מלפנים שאוחדה עם רוסטוב בשנת תרפ"ט.
(29) =אסם, מגורה.
(30) אגרות קודש כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע שם עמ' רכא.
(31) =הרב משה בן הרב שלמה ליב מדליה.
(32) שם עמ' רכב.
(33) שם עמ' רכט.

(24) ראה הנתב בהערה 15.
(25) בית משיח גיליון 644 עמ' 120.
(26) תולדות חב"ד ברוסיה הסובייטית עמ' קפה.
(27) תולדות חב"ד, שם.

בית הכנסת 'בעלי מלאכה'

להרר"א ידידנו הכהן שליט"א [זאמסקי] ולהרה"ג ר"מ שי' [מדליה], ובטח משת[דלים] אנ"ש שי' דבר שלום אהבה וחיבה והשי"ת יעזר לכולכם בגו"ר."

באותו הזמן בית הכנסת 'סלדסטקיה' הולאם ע"י השלטונות, בשל כך, עבר הרב זאמסקי יחד עם קהילתו להתפלל בבית הכנסת האחרון שנתר ברוסטוב - 'בעלי מלאכה'.

בשונה מהמצב בתחילה, המתנגדים הסכימו להתמנותו של הרב מדליה, על אף היותו חסיד. ר' משה זאב לאבאק, מחשובי החסידים ברוסטוב בשנים ההם, כתב אל הרבנית שטערנא שרה בכ"ו סיון תרצ"ד על המצב ברוסטוב לאחר חיבור בתי הכנסיות:³⁴

"מעת שהגיע הרב מדליה למתנגדים, ואנו אתו בקשרים טובים, נהיה שלום ושלווה בינינו עם המתנגדים, והם לא יעשו עוד להכעיס נגד כבוד האהל הקדוש.

. . . אנו מאד שמחים שישנו בית שאפשר להכנס להיות ביחד ולהתחמם, ובמיוחד מעת שבחטאנו אבדנו את הבית שלכם הקדוש, שזה היה אצלנו הגן עדן בעולם בפועל ממש, ומאז אנו מפוזרים אחד מהשני - הרי כשיש בית שאפשר להיות שם ביחד כמו בבית חסיד, הרי זה אצלנו מאד יקר, והעיקר שהצד של המתנגדים הוא בשלום אתנו."

אמנם, אט אט החלו חיכוכים בין הקהילות, החל מעניני נוסח, מנהגים והנהגת בית הכנסת וכלה בכספים ותשלומים. חילוקי הדעות הלכו וגברו ולבסוף הדברים הגיעו לשלטונות והיו עילה בשבילם לבצע גל מעצרים נרחב בקרב החסידים שעוד קודם לכן הימצאותם ברוסטוב הפריעה לנאמני הקומוניזם.

בתקופת המעצר גיבשו

החוקרים תיק עב כרס בו הוכח כי העצורים משתייכים ל'כת התמימים' והם פועלים בחשאי ובגלוי נגד המשטר בצורה קיצונית ביותר, בעקבות כך, רוב רובם של החסידים הנעצרים נענשו, הוגלו או נהרגו.

בין הנעצרים היה הרב מדליה, ומעתה הרב זאמסקי היה הרב היחידי בעיר, אך צרותיו רק החלו: בשל היותו 'שניאורסוני', היה נתון למעקב מתמיד מצד 'המוסרים' הידועים לשמצה.

"איש של שניאורסון"

למרות המצב המסוכן המשיך הרב זאמסקי לשמור על קשר עם אדמו"ר הרי"צ וניהל עימו בחשאיות התכתבות ענפה. הוא התיישב לעיתים תכופות להתוועדויות עם אנ"ש בעזרת הנשים של בית הכנסת ואף הרהיב עוז לעורר את הנאספים על קיום היהדות במסירות נפש, דבר שהוביל בין היתר למעצרו. וכך אמר באחד מדרשותיו: "גם לפני אלף שנים הייתה תקופה כזו, שבתי-הכנסת הוחרמו והדת סבלה מדיכוי, אבל למרות זאת יש להחזיק בדת, והקב"ה יעזור שנשתחרר מהמצב הקשה בו נתונים המאמינים כיום ויהיה אפשר לחזור ולחיות על-פי המנהגים הדתיים". הרב זאמסקי הוסיף ביידיש: "כבר היו בהיסטוריה מצבים של דיכוי הדת. עכשיו זה נעשה ע"י השלטון הסובייטי, אבל בהתנגדות של המאמינים נעבור גם את זה."

שמות הרבנים לדורותיהם בפנקס יזכור של הקהילה

אמנם הרב זאמסקי נעצר

(34) נדפס בבית משיח גיליון 273 עמ'

כלא טגנוגו בו הוחזק הרב זאמסקי במהלך משפטו

מספר פעמים³⁵ במשך שנות כהונתו ברוסטוב, אולם בכל פעם, לאחר מספר חקירות, שוחרר לביתו בשל חוסר ראיות. לבסוף גיבשו עליו אנשי הנ.ק.ו.ד תיק גדול והצליחו להוכיח כי הוא קשור לכת התמימים שנתפסה ברוסטוב זמן קצר לפני כן.

בנוסף לכך, ניתן לראות בתיק החקירה שלו כיצד מבלי

כל הוכחות, ורק על סמך הלשנות זדוניות, מתנהל נגדו משפט קשה בו מעלילים עליו שהוא גונב לעצמו כספים המיועדים לצדקה ואת ההכנסות מאפיית המצות ומבית השחיטה, שהוא עורך בבית הכנסת מסיבות הוללות (כשהכוונה כמובן להתועודיות חסידיות), ועיקר העיקרים - שהוא איש של שניאורסון - האנטי-מהפכני הידוע, ובתור שכזה זרשותי בבית הכנסת מלאות בדיבורים נגד השלטונות.

של מערכת ההליך הפלילי נאשם בכך שהתמנה להיות רבה של רוסטוב ע"נ דון, ע"י האנטי מהפכני שניאורסון ובמשך כמה שנים עסק בתעמולה אנטי מהפכנית בקרב באי בית הכנסת; בכך שהיו לו מחשבות דיבה על השלטון הסובייטי; בכך שזמן ממושך היה לו קשר עם שניאורסון ועם הקפיטליסטים הזרים שקיבל מהם כסף."

המעצר

וכך, בי"ז חשון תרצ"ז, חמושים בצו חיפוש, הגיעו שוטרי הנ.ק.ו.ד לביתו של הרב זאמסקי, הם ערכו חיפוש בביתו ומצאו עשרות דפים בלשון הקודש, מסמכים ותעודות, ומכתבים שנשלחו אליו מרחבי רוסיה ומחוצה לה. בסיום החיפוש נלקח הרב זאמסקי למעצר.

במעצר החל הרב לעבור חקירות מתישות בהם ניסו החוקרים לגרום לו שיודה באשמה. במהלך חקירתו מודה הרב זאמסקי בלב מלא ובגאווה על היותו מקושר לאדמו"ר הרי"צ וקשור לחסידים: "תמיד שמרתי על קשר קרוב עם הצדיק שניאורסון, האמנתי בקדושתו והחשבתי אותו בתור צדיק. החשבתי את שושלת שניאורסון לצדיקים והייתי חבר בכת החסידים". אולם את שאר האשמות מכחיש הרב בבזו והתוקף בו שולל את הדברים ניתן להבחנה בעיני קורא הפרוטוקול.

במשפט שנערך לרב זאמסקי בי"ג אדר תרצ"ז, הוא מתעמת עם עדי השקר בהצלחה ואף מוכיח כי הם עצמם אשמים על פי החוק בדברים שהאשימוהו. מה גם שעפ"י דרישת הסניגור הובאו כמה עדים

התכתבות - עונש שמשמעותו המעשית יכולה להיות גם מוות בירייה.

עיון בתיק החקירה מעלה כי בין העדים היו כאלה, כנראה, שהייתה להם טינה כלפי הרב והם הרבו לספר עליו

עלילות שונות ומשונות, ומאיך החוקרים נטפלו גם ליהודים פשוטים מבאי בית הכנסת שלא היה להם דבר נגד הרב, אך גם אלו, שלא אחת מצהירים שלא שמעו מפי הרב זאמסקי שום דבר שיש להחשיבו 'אנטי מהפכני', אולצו כנראה להצטרף לעלילות ולהעיד כי הרב עושה עוולות גדולות.

וכך נכתב בכתב האישום: "לפי סעיף 58" - 10³⁶

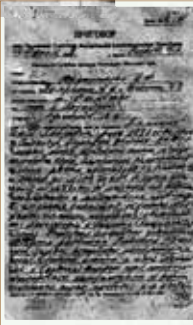
(35) בן היתר בשנת תר"צ, תרצ"ד ותרצ"ה.
(36) הרב זאמסקי מואשם שוב ושוב בסעיף 58" - 10 ממערכת החוקים של ההליך הפלילי. משמעותו של סעיף זה היא חמורה מאד - מדובר בעבירות אנטי-מהפכניות שהעונש עליהן הוא 'עשר שנים ללא זכות

בנין מנהלת תעלת
הים הלבן-הבלטי
של הנק.ו.ד.
במדב'ג'גורסקי

שהכישו (ובמידה מסוימת אף הזימו)
את העדויות הקודמות.

כאשר הרב זאמסקי מקבל את רשות
הדיבור, הוא אומר בתוקף: "אני חושב
שברור לבית המשפט שכל המשפט
הוא המצאה מלאכותית. עדויות העדים
הם מבצע מתוכנן כדי לסלק
את 'זאמסקי' שלא יפריע להם
עוד... לא דיברתי נגד השלטון
הסובייטי, אני רב ואיש דתי
ומרגיש רגוע מאד תחת
השלטון הסובייטי".

גור דינו של הרב זאמסקי

היותו איש משכיל. בנוסף לכך, כיון שידע לקרוא
ולכתוב, כתב הרב זאמסקי מכתבים למשפחות
האסירים וזכה לכבוד מתושבי המחנה וכך גם מחייליו.
במסגרת עבודתו המכובדת ביקש שלא יעבוד בשבת,
ובקשתו אושרה.

מקושר בכל מצב

השופטים נתנו לרב זאמסקי אפשרות לערער על
פסק הדין, והוא שלח מכתב מפורט המפריך את
הטענות נגדו. אולם, בין שלל העדויות המקשרות
את הרב זאמסקי לאדמו"ר הריי"צ, מעידים כולם את
הדבר שלא נעלם מעיני אף אחד, כי הוא נסע ללוות
את אדמו"ר הריי"צ בצאתו מרוסיה. על כך המשיך
הרב זאמסקי בשיטתו שלא להכחיש את קשריו עם
אדמו"ר הריי"צ והוא כותב:

"מעולם לא הכחשתי עובדה זו וגם אינני מכחיש
זאת כעת, אך אין בכך שום ענין להאשמה נגדי. לגבי
חלק מהיהודים שעדיין חיים לפי הדת והמנהגים
היהודיים מאז ומתמיד - אישיותו של הצדיק
משקפת עקרונות דתיים לא פוליטיים.

אצל היהודים המחזיקים עדיין במערכת העקרונות
של הדת ומקיימים את כל המנהגים הקשורים בה,
מקפידים מאוד על הוכחת כבוד כלפי הצדיק והיה
נראה לי מאוד מתאים, כנציג הרוחני של הקהילה
הדתית, לקחת חלק בליווי הצדיק שעוזב את ברית
המועצות לעד".

את מכתבו מסיים הרב זאמסקי: "לגבי, אדם זקן
וחולה, זהו כמובן פסק דין
שכרוך בעונש מוות, שהרי
מובן שאם פסק הדין
יישאר בתוקף אני לעולם
לא אצא לחירות...
ואינני מזכיר אפילו

הקטיגור כנראה נכון והוא
מכריז: "מחומר המשפט
נראה שהעבודה בבית הכנסת
מכוונת נגד השלטון הסובייטי!
והתפקיד של זאמסקי הוא נגד
המהפכה! היה לו קשר הדוק
עם שניאורסון! ההאשמה
נגד זאמסקי הוכחה לגמרי
ואני דורש עונש מאסר של
שמונה שנים".

בית המשפט העדיף לקבל
את טענות התביעה והרב
זאמסקי נידון לעשר שנות
מאסר בגין היותו מקושר
לאדמו"ר הריי"צ.

הרב זאמסקי הוגלה
לסיביר³⁷, למחנה העבודה
'בלבלטלאג'³⁷ שבעיר
מדב'ג'גורסקי. המחנה שכן
על שפת תעלת הים הלבן-
בלטי וממנו נוהלו ונבנו כל
עניני התעלה³⁸.

במחנה העבודה מונה הרב
זאמסקי לרואה חשבון, בשל

- במהלך תקירתו
- מורה הרב זאמסקי
- נפה מלא ובגאווה
- על היותו מקושר
- לאדמו"ר הריי"צ:
- "תמיד שמרתי
- על קשר קרוב עם
- הצדיק שניאורסון,
- האמנתי בקרושתו
- והחשבתי אותו בתור
- צדיק. החשבתי את
- שושלת שניאורסון
- לצדיקים והייתי
- חבר נכת החסידים"

37) בהבא לקמן נעזרתי בעדותו של מר ויקטור קגנוב, נכדו של הרב זאמסקי.

38) כך על פי רוב עדויות המשפחה, אולם ישנה עדות לפיה נשלח הרב זאמסקי אל המחנה שפיקד על בניית תעלת הוולגה-דון שנבנתה בשנים אלו.

אחרי זה הביאו אותי כמה פעמים לסבא זאמסקי, ואני צפיתי בו מתפלל. הוא היה עוטף את מצחו וזרועו ברצועות עם קופסה קטנה צמודה אליהן. כששאלתי את אבא למה הוא עושה את זה, הוא ענה בקצרה שזה מה שצריך לעשות. בבית הקטן ברחוב דונסקאיה, שם נשאר סבתא וסבא ובתו הבכורה רוזה עם בעלה ובנה, סוף-סוף שרר שקט ושלוה."

אך לא להרבה זמן, בקיץ תש"א פלשו הנאצים לברית המועצות והחלה בריחה המונית של יהודים לאזורים פנימיים יותר במדינה במסגרת תוכנית האווקואציה לפינוי אזרחים משטחי המלחמה.

בסוף הקיץ כבר הגיעו הנאצים לאזור רוסטוב והחלו לבצע פשיטות על העיר. לאחר הפצצה קשה על תחנת הרכבת ברוסטוב, פונה גם הרב זאמסקי יחד עם מרבית ממשפחתו.

מסלול הנדודים של הרב זאמסקי החל ברוסטוב דרך בסלאן ומשם לעיר מחצ'קלה ששוכנת על גדות הים הכספי. כשעצרה הרכבת במחלף הרכבות בסלאן, ירד הרב זאמסקי מהרכבת ולא שב אליה, רק לאחר מספר ימים הגיע למחצ'קלה והתאחד עם שאר משפחתו. נראה שעשה זאת משום שלא היה מוכן להמשיך את נסיעתו בשבת, על אף הסכנה.

טוביה בנו של הרב זאמסקי

כמה קשה לי, בתור אדם המקיים חוקים דתיים מסוימים, להיות בבית סוהר אשר שם לא תהיה ברירה אלא למות או לשנות ממנהגי הדתיים".

לאחר שכתב הרב זאמסקי את מכתבו, נסע בנו למוסקבה, בהיותו חבר המפלגה הקומוניסטית, והגיש בקשה מפורטת אל יו"ר בית המשפט העליון של ברית המועצות בכדי שיבדוק מחדש את כל הנושא על סמך ההפרכות שמציג במכתבו.

בית המשפט דן מחדש בעדויות על סמך מכתבי הערעור וביו"ד אייר תרצ"ט החליט לבטל את גזר הדין בשל חוסר הוכחות ובגין כך ניתנה הוראה לשחרר את הרב זאמסקי.

העובדה שערעורו של הרב זאמסקי התקבל מעוררת פליאה, לא ידוע בבירור כיצד אירע הדבר, אך יש להניח שזהו בשל חילוקי דעות בתוך

הנ.ק.וו.ד - זמן קצר לפני כן הודח ראש הנ.ק.וו.ד ניקולאי יזוב ומחליפו לברנטי בריה שחרר למעלה ממאה אלף אסירים ע"מ להוכיח ששיטת עבודתו של קודמו הייתה שגויה. יתכן שזיכויו ושחרורו של הרב זאמסקי נעשה כחלק מכך.

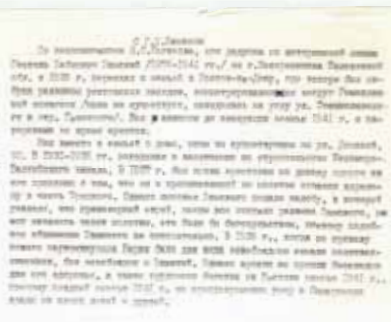
שחרור ובריחה

הרב זאמסקי שוחרר לביתו בה' שבט הת"ש. נכדו של הרב זאמסקי, שהיה אז ילד קטן, מתאר בזיכרונותיו את הגעתו של סבו חזרה לרוסטוב: "אני זוכר כיצד בני המשפחה סביבי החלו לומר "סבא חזר! סבא חזר!", עד מהרה לקחו אותי לרחוב דונסקאיה

תעודת השחרור של הרב זאמסקי

בחדר קטן ליד החלון המשקיף על הסמטה הצרה המוליכה אל הדון, ישב זקן בכובע עגול, עם פנים רזות ועצובות. הוא הניח את כפות ידיו על ראשי והשמיע בקול שקט מילים בלתי מובנות בשבילי. אמי וסבתא שעמדו לידי בכו, מסיבה שלא הבנתי.

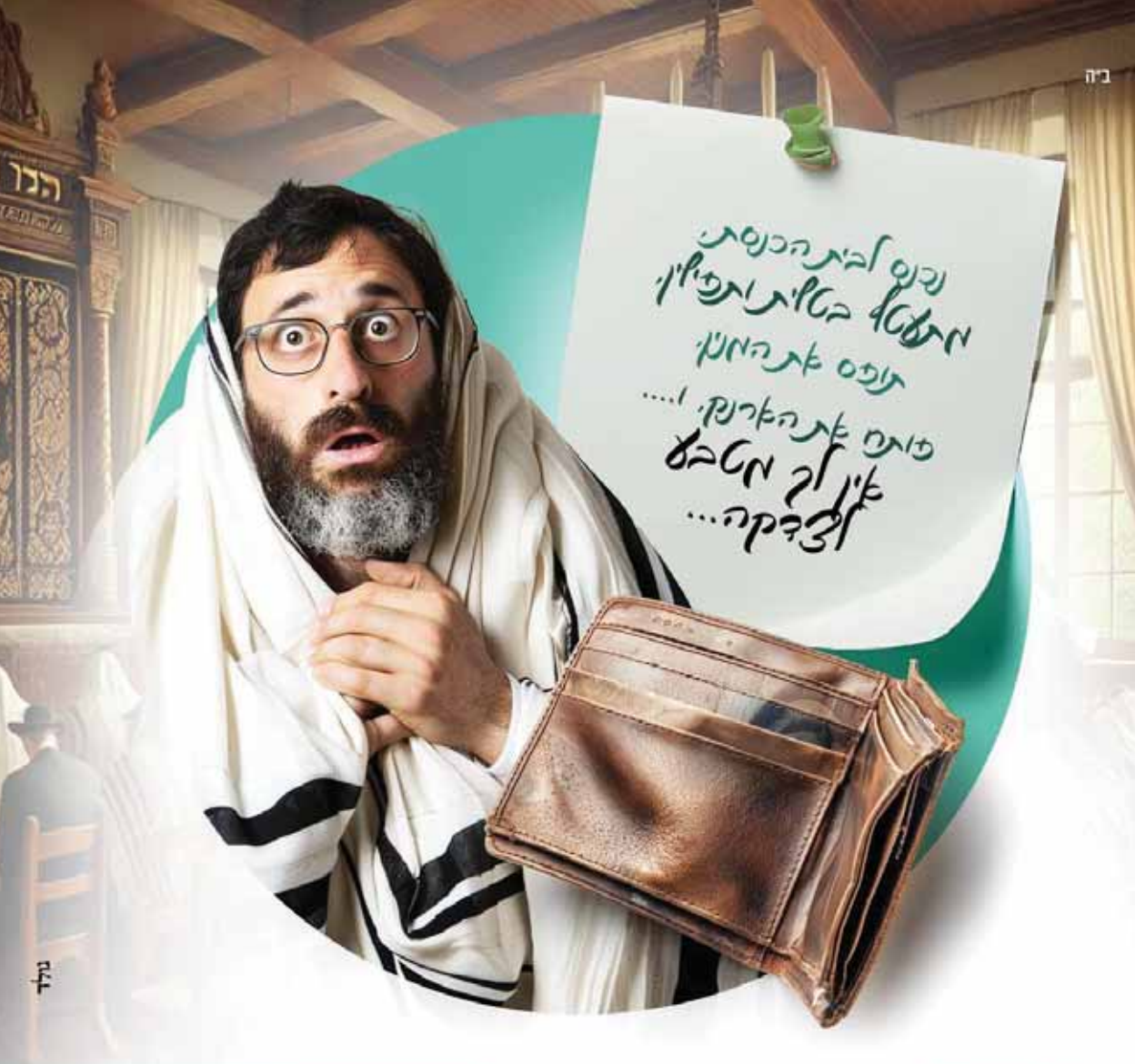

▲ חלק מזכרונותיו של נכד הרב זאמסקי

תחנת הרכבת בבסלאן

המשך בעמוד 31 <<

נכנס אבית הכנסת
 והטלתי באיזון רפיון
 עופים את המטון
 פוצע את הארנקי
 איך אני אקטוב
 אצדקה.....

את"ה העולמי מעניק לך את
 האפשרות לתת צדקה באופן
 אוטומטי, ולקיים בכל יום את
 הוראת רבותינו נשיאינו.

הצטרף עכשיו לתכנית 'צדקה בכל יום' <
 בחר סכום לצדקה > בכל יום בשעה 06:00
 בבוקר הצדקה שלך תינתן לתלמידי
 התמימים באופן אוטומטי

איך הצדקה לשכוח צדקה

אגודת
 תלמידי
 הישיבות
 המרכזי - 770

חוקד את"ה
 *6358

יחי אדוננו מורנו ורבינו
 מלך המשיח לעולם ועד

ת"ד

לזכות
כ"ק אדמו"ר
מלך המשיח שליט"א

לז"נ
הרה"ח הרה"ת ר' צבי הירש
בן הרה"ח ר' בן ציון ע"ה
נלב"ע ז"ך אלול ה'תש"מ
ומרת רבקה בת הרה"ח ר' צבי ע"ה
נלב"ע כ"ט תמוז ה'תשס"ב
שפריצער

נתרם ע"י בניהם – יבלח"ט –
הרה"ת ר' שמואל
והרה"ת ר' יעקב מרדכי שיחיו
שפריצער